

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

Ковбаса Юрій Миколайович

УДК 372.38 : 373.63

**ЗМІСТ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ З БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В
УМОВАХ МІЖШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-
ВИРОБНИЧОГО КОМБІНАТУ**

Спеціальність 13.00.02. – теорія і методика трудового навчання

Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник –
Сидоренко Віктор Костянтинівич,
член-кореспондент Академії
педагогічних наук України, доктор
педагогічних наук, професор

Київ – 2005

ЗМІСТ

ВСТУП_____	PAGEREF _Тoc102979594 \h 3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ	
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ З	
БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ_____	
PAGEREF _Тoc102979595 \h 12	
1.1. Розвиток змісту і методів професійного навчання бухгалтерів_____	12
1.2. Мета і завдання професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку у МНВК_____	38
1.3. Дидактичне обґрунтування змісту і структури програми підготовки “Основи бухгалтерського обліку” у старших класах МНВК_____	52
Висновки до 1-го розділу_____	71
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	
СТАРШОКЛАСНИКІВ З БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ_____	
73	
2.1. Методика формування понять бухгалтерського обліку у старшокласників_____	73
2.2. Проектна технологія як основа формування професійних вмінь і навичок бухгалтера у старшокласників_____	106
2.3. Експериментальне дослідження змісту програми “Основи бухгалтерського обліку” і ефективності методики професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку_____	132
Висновки до 2-го розділу_____	165
ВИСНОВКИ_____	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ_____	173
ДОДАТКИ_____	189

ВСТУП

Актуальність дослідження. Досвід розвинутих країн засвідчує: добробут у державі залежить як від розвитку ринкових відносин, так і від рівня життя окремої людини, що не можливо без відповідного рівня розвитку особистості. Це вимагає створення нових умов освіти і професійної підготовки. В період реформування середньої загальноосвітньої школи відбувається глибоке переосмислення вітчизняного та осягнення світового досвіду у формуванні цілей і змісту освіти. Це знайшло відображення у Державній національній програмі “Освіта: Україна ХХІ століття” та проектах Концепції дванадцятирічної загальної середньої освіти і Концепції профільного навчання. Відповідно до названих документів було розроблено і Державний стандарт з трудового навчання.

Традиційно у більшості шкіл учнів готують за профілями: металообробка, деревообробка, столярна, токарна, фрезерна справа, кулінарна, швейна і автосправа. Для розширення свободи вибору напряму майбутньої професійної діяльності та врахування потреб ринку праці потрібно доповнити зміст і структуру професійної підготовки старшокласників і, зокрема, введенням навчальної програми з основ бухгалтерського обліку. Доцільність даного курсу викликана рядом соціально-економічних і психолого-педагогічних причин.

На сучасному етапі розвиваються: приватна підприємницька діяльність громадян, нові форми власності – приватна, акціонерна тощо; нові види фінансових послуг. Значна частина соціальних послуг перейшла до комерційних банків, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів та інших фінансових установ, які надають все більше різноманітних послуг населенню. Таким чином, нові умови життя диктують необхідність оволодіння громадянами елементарними навичками керування та обліку фінансових ресурсів.

Досвід передових країн переконує, що розвиток виробництва все менше вимагає робітників низької кваліфікації, а натомість зростає попит на високоосвічені та висококваліфіковані кадри. Одночасно з цим знижується попит на робітничі спеціальності, а збільшується на професії із сфери обслуговування виробництва і населення (торгівля, транспорт, побутові послуги, туристичний бізнес тощо). Одними з найпотрібніших та престижних стають професії, пов’язані із обліком, управлінням та контролем у господарській діяльності підприємств.

Розбудова приватного сектора економіки, розвиток малого та середнього підприємництва, і водночас ускладнення інформаційних, нормативно-законодавчих та операційних технологій ведення бізнесу також вимагають від суб’єктів господарювання знання бухгалтерського обліку.

Перехід школи на дванадцятирічний термін навчання вимагає більш радикального вирішення цього питання. За дослідженнями психологів, старший шкільний вік – це найбільш сприятливий період життя з точки зору доцільності та ефективності професійного самовизначення і підготовки до

професійної діяльності.

Профорієнтаційні дослідження свідчать про збільшення контингенту учнів, які бажають ознайомитися з основами бухгалтерського обліку для роботи у різних підприємницьких структурах. За результатами досліджень Д. Закатнова, В.Кавецького, І.Нікітіної, Р.Пасічник, О.Тополь та інших, можна зробити висновок, що через відсутність систематизованої професійної підготовки старшокласників такий вибір здійснюється переважно за зовнішніми ознаками, без ознайомлення з метою, змістом, умовами, методами відповідної професійної діяльності.

Аналіз педагогічної, психологічної та спеціальної літератури показав, що науково-методична система професійної підготовки старшокласників зі спеціальності “Бухгалтерський облік” на сьогодні відсутня, хоча підґрунтя для розв’язання означеної проблеми закладено в працях вітчизняних і зарубіжних вчених: О.Аменда, В.Власової, В.Дрижака, Д.Закатнова, А.Казанцева, В.Мадзігона, Г.Левченка, В.Назаренка, А.Нісімчука, О.Падалки, В.Полякова, І.Прокопенка, Н.Романової, І.Сасової, В.Сидоренка, М.Тименка, Д.Тхоржевського, М.Хайбулаєва та інших.

Окремі педагогічні аспекти підготовки учнів до нових видів господарської діяльності досліджували: Г.Воїтелева – розглядала педагогічні умови навчання старшокласників управлінської діяльності в процесі трудової підготовки; В.Дрижак – обґрунтував зміст і методику профільної підготовки старшокласників до підприємницької діяльності; О.Камишенченко – визначила основні вимоги до змісту економічної освіти школярів; Р.Лучечко – виявила умови ефективного формування готовності старшокласників сільських шкіл до трудової діяльності; Н.Солоненко – обґрунтувала підходи до змісту і методики навчання менеджменту учнів 10–11 класів загальноосвітніх шкіл; К.Старченко – розглядав процес виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудої діяльності.

В перелічених роботах обґрунтовано та розкрито зміст і методи здійснення економічної підготовки школярів у процесі трудового навчання. Проте у вищезгадуваних роботах не приділено достатньо уваги вивченню бухгалтерського обліку.

Недостатня розробленість питання професійної підготовки старшокласників за такою важливою у ринковій економіці професією, як бухгалтер, відсутність змісту і методичного забезпечення професійної підготовки з бухгалтерського обліку зумовила вибір теми дисертаційного дослідження: **“Зміст і методика професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова і безпосередньо пов’язане з виконанням кафедрою трудового навчання та креслення наукової роботи, спрямованої на вдосконалення системи трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл. Тема дисертації

затверджена на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 14.02.2001 р.) та узгоджена з бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (Протокол № 10 від 23.12.2003 р.).

Об'єкт дослідження: процес професійної підготовки старшокласників в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

Предмет дослідження: зміст і методика професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка змісту навчання і визначення ефективної методики формування понять, вмінь і навичок професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

В основу дослідження було покладено **гіпотезу** – зміст і методика викладання курсу професійної підготовки „Основи бухгалтерського обліку” у старшій школі будуть результативними, якщо:

–в основу змісту навчання покласти базовий мінімум теоретичних знань та практичних вмінь, що є загальними для бухгалтерів різних сфер виробництва, визначений на основі розроблених критеріїв, у яких враховано дидактичні принципи трудового навчання, а також сучасні суспільні вимоги та об'єктивні процеси в економіці;

–методика формування професійних понять, умінь і навичок бухгалтерського обліку у старшокласників буде забезпечена системою практичних задач і вправ, проблемних завдань і конкретних ситуацій, створенням проектів з професійної діяльності.

Для досягнення мети і перевірки гіпотези були визначені такі **завдання дослідження:**

1.вивчити особливості розвитку бухгалтерської діяльності в Україні в умовах становлення ринкових відносин;

2.теоретично обґрунтувати зміст професійної підготовки старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік” і розробити навчальну програму з “Основ бухгалтерського обліку”;

3.експериментально перевірити доступність і посиленість змісту програми для засвоєння учнями;

4.розробити методику вивчення учнями базових понять і формування професійних вмінь та навичок майбутнього бухгалтера у старшокласників через систему практичних задач, проблемних завдань, вирішення конкретних ситуацій та створення проектів з професійної діяльності;

5.експериментально перевірити результативність обраної методики професійної підготовки учнів старшої школи з бухгалтерського обліку.

Методологічною основою дослідження виступають: філософські положення про об'єктивний та історичний підхід до аналізу процесу педагогічних явищ, системний та діяльнісний підходи у навчанні; принципи єдності теорії та практики, гуманізму й демократизму освіти; ідеї та

установки, що висвітлені у державних нормативних документах України з проблем освіти та трудової підготовки учнівської молоді (Закон України “Про середню освіту”, Концепція гуманізації й гуманітаризації освіти, Концепція профільного навчання, Доктрина освіти в Україні, прийнята II Всеукраїнським з’їздом працівників освіти і затверджена Президентом України).

Теоретичну основу дослідження становлять теорії про: провідну роль діяльності і спілкування у формуванні особистості, органічного зв’язку теорії і практики в процесі пізнання (Л.Виготський, С.Максименко та ін.); особистісний і діяльнісний підходи у навчальному процесі (І.Бех, П. Гальперін, В.Мадзігон, Н.Тализіна та ін.); зміст професійного навчання у середніх загальноосвітніх закладах (В.Дрижак, В.Ледньов, В.Сидоренко, Д. Тхоржевський та ін.); активізацію пізнавальної діяльності та розвиваючого навчання (В.Безпалько, Дж.Дьюї, В.Х.Кіпатрік, П.Підкасистий та ін.), проблемне навчання (В.Гетта, М.Махмутов, В.Оконь, Д.Тхоржевський та ін.); методологічні та теоретичні питання трудового навчання (С.Батишев, А. Вихрущ, Й.Гушулей, Г.Левченко, В.Сидоренко, Г.Терещук, Д.Тхоржевський та ін.); питання економічної освіти і виховання (Н.Бірюкова, Д.Закатнов, А. Нісімчук, О.Падалка, О.Прутченков, І.Сасова, М.Тименко, Л.Чеботарьова, І. Шпак та ін.); психолого-педагогічні аспекти формування в учнів понять, умінь і навичок (О.Запорожець, В.Поляков, А.Усова та ін.).

Для вирішення поставлених завдань на всіх етапах дослідження застосовувався комплекс **методів**, які взаємно доповнювали один одного: аналіз психолого-педагогічних і науково-методичних праць з проблеми дослідження, законодавчо-нормативних документів, навчальних програм, підручників, посібників; вивчення та порівняльний аналіз навчально-програмної документації; педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ю, тестування, групові та індивідуальні бесіди; вивчення й узагальнення досвіду трудового навчання у середніх закладах освіти України; усне та письмове опитування; діагностичні контрольні роботи; педагогічний експеримент, якісний та кількісний аналіз його результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася в умовах Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (Чернігівська область), Чернігівського юридичного коледжу, Чернігівського кооперативного технікуму, Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Всього різними видами експерименту було охоплено 187 старшокласників, 56 студентів, 8 викладачів, 14 приватних підприємців.

Вирішення поставлених завдань і перевірка висунутої гіпотези здійснювалися поетапно протягом 1999–2003 рр.

На першому етапі (1999–2000 рр.) було проведено аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної і науково-методичної літератури з питань професійної підготовки старшокласників та підвищення її ефективності у середніх загальноосвітніх навчальних закладах, розроблялась

методика дослідження, формувалась робоча гіпотеза і завдання, визначалися предмет і об'єкт дослідження, обирались методи дослідження.

На другому етапі (2000–2002 рр.) здійснювався творчо-пошуковий експеримент, під час якого відбувалася апробація експериментальної програми, спрямованої на перевірку доступності та посиленості змісту навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку” учнями 10-11-х класів, що навчаються в МНВК.

На третьому етапі (2001–2003 рр.) проводився формуючий експеримент з перевірки ефективності розробленої технології навчання (методів, прийомів, засобів); систематизувалися, порівнювалися та узагальнювалися результати, отримані в процесі дослідно-експериментальної роботи, формулювалися загальні висновки дослідження, розроблялися методичні рекомендації.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що:

- визначено вимоги до відбору навчального матеріалу для професійної підготовки школярів з бухгалтерської діяльності;
- вперше, на основі історико-педагогічного аналізу, обґрунтовано й розроблено зміст і структуру професійної підготовки старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік” як шкільного компонента загальної середньої освіти та авторську програму для професійного навчання учнів 10–11 класів „Основи бухгалтерського обліку”;
- розроблено і перевірено методику вивчення наукових понять та формування професійних навичок й умінь у старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік” (практичні задачі та вправи, проблемні завдання, створення конкретних ситуацій і проектів з професійної діяльності).

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні програми і методики викладання курсу “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10–11 класів.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в практиці викладання економічних дисциплін у середніх загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня (школах, ліцєях, гімназіях, МНВК), у професійно-технічних навчальних закладах, центрах професійного навчання незайнятого населення та вищих навчальних закладах освіти як науково-методична основа окремих тем курсів з методики викладання фахових (спеціальних) дисциплін.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалася методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних теоретичних положень; застосуванням методів, що адекватні об'єкту і предмету дослідження, його гіпотезі, меті та завданням; експериментальною перевіркою авторської методики; кількісним і якісним аналізом набутих учнями системи понять, вмінь і навичок професійної діяльності бухгалтера; репрезентативністю вибірки і статистичною значущістю отриманих даних; коректністю їх статистичної обробки.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднені на Всеукраїнській науково-методичній конференції “Профорієнтація та довузівська підготовка майбутніх спеціалістів: проблеми, досвід, перспективи” (м.Чернігів, 1999р.), науково-практичній конференції “Проблеми трудового навчання та виховання в нових соціально-економічних умовах” (м.Чернігів, 1999р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Трудова і професійна підготовка учнів в умовах дванадцятирічного навчання” (м.Чернігів, 2001р.), звітній науково-практичній конференції “Науково-дослідна діяльність молодих вчених” (м. Київ, 2003р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний стан та перспективи розвитку трудового навчання в європейському освітньому просторі” (м.Київ, 2003р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Профільне навчання: історія, теорія, практика” (м.Вінниця, 2004р.), на звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, на наукових засіданнях кафедри трудового навчання та креслення Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова і кафедри педагогіки, психології та методики трудового і професійного навчання Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Результати дослідження покладено в основу авторської навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10–11 класів загальноосвітніх середніх закладів (схвалено предметною комісією з трудового навчання та креслення Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України 27.02.2002 р.).

Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату Менського району Чернігівської області (довідка № 96 від 20.09.2004 р.), Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (довідка № 04-11/695 від 12.10.2004 р.), Національного педагогічного університету імені М. П.Драгоманова, м. Київ (довідка № 04-10/1850 від 08.11.2004 р.).

Публікації. Матеріали дисертації викладені у 8 публікаціях (всі – одноосібні, 5 – у наукових фахових виданнях; із яких: 6 – статей, 2 – тези доповідей) та в навчальній програмі “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10–11 класів (гриф Міністерства освіти і науки України).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, шести параграфів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 219 сторінок машинописного тексту, з яких 170 – основний текст. Робота містить 7 рисунків, 9 таблиць, додатки – на 29 сторінках. Список використаних джерел налічує 182 найменування.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ З БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

1.1. Розвиток змісту і методів професійного навчання бухгалтерів

На сучасному етапі розвитку середньої освіти постала проблема вдосконалення змісту профільності навчання старшокласників, викликана багатьма причинами. Серед головних – перехід України від планової до ринкової економіки; пріоритетність особистого вибору учнів у професійному становленні; розвиток приватної власності та зростання кількості комерційних структур; вхід держави у світове співтовариство; перегляд національних пріоритетів і цінностей тощо. Все це вимагає змін в освіті підростаючого покоління.

Особливе значення у доцільності удосконалення системи освіти становить загальновідомий факт: освіта - це не тільки диплом, атестат або інше свідоцтво про отримання фаху, але й фактор відтворення головної продуктивної сили суспільства – робочої [94]. Розвинена система освіти активно накопичує інтелектуальний потенціал для успішного науково-технічного прогресу країни і підвищення продуктивності праці. У свою чергу стан матеріального і духовного виробництва формує завдання освіти і економічні можливості їх втілення. Таким чином, в Україні реформа системи освіти для подальшої розбудови держави продовжує бути вкрай необхідною. Перед педагогами стоїть завдання знайти шляхи її проведення.

Одним із запропонованих шляхів перебудови сучасної системи загальної середньої освіти є введення професійної підготовки за новими напрямками. Окрім робітничих професій на рівні “кваліфікований робітник”, настав час формувати професійні знання і вміння з важливих для ринкових перетворень професій, які вимагають вищого рівня освіти. До них відносимо – підготовку менеджерів, маркетологів, бухгалтерів, підприємців тощо.

Зараз у більшості шкіл готують учнів за робітничими профілями. Брак коштів, відсутність сучасного обладнання скорочує географію шкіл, де здійснюється професійна підготовка школярів. Для забезпечення вільного і усвідомленого вибору напрямку майбутньої професійної діяльності учня, розширення спеціальностей, що пропонуються старшокласникам, пропонуємо змінити зміст і структуру трудової профільної та професійної підготовки учнів старших класів.

Для таких змін є низка причин. Зокрема, в останні роки було відкрито багато платних курсів із підготовки бухгалтерів, слухачами яких стають старшокласники, котрі, готуючись до вступу у вищі навчальні заклади на економічні професії, мають бажання перевірити свої здібності та ознайомитися із своєю майбутньою професійною діяльністю.

Профорієнтаційні дослідження свідчать про збільшення контингенту учнів, які бажають у майбутньому працювати за такими професіями сфери послуг як: бухгалтер, касир, продавець тощо, прагнуть ознайомитися із

основами бухгалтерського обліку для роботи у різних підприємницьких структурах. З віком учні все більше цікавляться названими професіями. Наприклад, якщо тільки 3,7% дівчаток 3-х класів вважають престижною професію бухгалтера, то уже у 5-му бажають обрати її вже 5% [68, С.18-20].

Проведене соціологічне дослідження щодо проблем навчання та орієнтацій у виборі майбутньої професії учнями загальноосвітніх шкіл міста Рівного та області серед учнів 10-ти міських і сільських шкіл показало, що до вибору професії “бухгалтер-касир” схильні 12,5% респондентів. Якщо ж додати 22 % тих, кого зацікавила професія “економіста” (більш широке поняття до бухгалтера, аудитора або фінансиста), то стає очевидною велика кількість тих, хто бажає освоїти облікову справу [23, с.12].

Наше дослідження, проведене серед учнів 10-11-х класів Степанівського МНВК Чернігівської області, які навчаються за шістьма напрямками (автосправа, швейна і бухгалтерська справа, оператор комп'ютерного набору, секретар-діловод, тракторна справа), підтверджує загальну тенденцію. Бажають навчатися бухгалтерському обліку близько 20% учнів сільських шкіл.

Таким чином, це ще раз підтверджує існування великого попиту на професійне навчання з бухгалтерського обліку, який поки що середніми загальноосвітніми закладами не задовольняється.

Для більш точного розуміння професійної культури бухгалтера, знаходження основних ознак цієї професії і її професійної групи прослідкуємо розвиток бухгалтерського обліку і ті зміни, яких зазнав зміст професійної діяльності бухгалтерів від зародження людської цивілізації до наших днів. Разом з історичним розвитком прослідкуємо зміну складу знань і вмінь облікового робітника, відокремлення бухгалтерської від інших видів професійної діяльності. Вищевказане необхідне для розв'язання таких завдань:

1) зрозуміти зміст професійної діяльності бухгалтера і окреслити можливі шляхи удосконалення і розвитку у майбутньому, а отже, більш ґрунтовно підійти до визначення змісту професійної підготовки за даним напрямком;

2) виявити сутність професії бухгалтера з педагогічної точки зору, тобто виявити той перелік знань, вмінь і рис характеру та поведінки, які повинні бути сформовані у майбутнього професіонала-обліковця і можливі в умовах середніх загальноосвітніх закладів.

Дослідженням історії розвитку бухгалтерського обліку займалися вчені як зарубіжних країн, так і країн колишнього СРСР. Це Р.де Рувєр, Дж. Чербоні - Італія; В.Бакстер, А.Вульф - Велика Британія; К.Родбертус-Ягеців - Німеччина; Р.Обер, Л.Сей - Франція; Гундоров С.О., Крилова Т.Б., Кузнецова Ю.М., Маздоров В.А., Малькова Т.М., Наринський А.С., Соколов Я.В. – Росія; Білуха С.Т., Бутинець Ф.Ф., Бутко С.Д., Малишев І.М., Німчинов П.П., Огійчук М.Ф., Цейтлін М.Я. - Україна та інші.

Більшість із них схильні до думки: бухгалтерський облік виник багато тисячоліть тому для задоволення потреб господарської діяльності людей.

Причинами виникнення могли стати, за дослідженнями Я.В.Соколова, різні потреби людей у повсякденній трудовій діяльності [154, с.28]. Це і потреба у перевірці наявності та витрачання господарських та інших цінностей, потреба у знанні запасів, кількості їх використання та залишках, ведення записів за джерелами надходження і витрачання предметів обліку.

Базою для розповсюдження обліку стало виникнення алфавіту і систем чисел. За слушним зауваженням Лучка, “первісній людині рахунок не був потрібний: йому просто нічого було рахувати. Все, що він добував, він тут же споживав” [86, с.17]. Тож рахівництво виникло із практичних потреб людей: зростання чисельності членів племені, перехід від кочового до осілого способу життя, збільшення засобів і предметів праці, якими користувалася людина тощо. Тобто головними рушійними силами, що стимулювали розвиток обліку, були: суспільний розподіл праці та початок і розширення регулярного обміну (торгівлі) між племенами. Вищезгадане вимагало контролювання наявності кількості цінностей, плануванні доходів і витрат благ для знання залишків, які повинні залишатися для власного споживання або для обміну на необхідні товари чи продукти. Для виконання названих функцій людині потрібно було мати числа, вміти рахувати, необхідна була база порівняння. Потреби в обліку господарської діяльності спонукали появу чисел, а розвиток рахівництва в свою чергу став основою для розвитку самого обліку.

Вивчаючи системи рахунку різних народів, приходимо до висновку, що люди рахували спочатку на пальцях рук (десятькова система числення), на пальцях рук і ніг (двадцяткові системи числення). Древні шумери поклали в основу своєї системи числення число 60 - по кількості пальців та суглобів на пальцях рук і ніг. Крім того, потреби у рахуванні вимагали неабиякої кмітливості, практичності та винахідливості творців як систем чисел, так і систем мір довжини, об’єму та ваги.

Наступним етапом у розвитку обліку давньої людини стала потреба у фіксації отриманих даних. Англійський історик обліку А.Вульф (Woolf) вважав, що “фінікіяни винайшли алфавіт тільки для бухгалтерії” [154, с.27]. Тож, потреба у господарському обліку, точніше у фіксації господарської діяльності, призвела до розвитку арифметики і писемності.

Вагомим фактом був вплив розвитку обліку на появу і удосконалення інших галузей наук. Так, потреба у єдиних одиницях вимірювання зумовила появу геометрії як науки про вимірювання земельних площ і об’ємів рідин. Знання про терміни посадки, обробки і збирання врожаю і спостереження за змінами зоряного неба удосконалюють астрономію. В подальшому потреби у більш точному вимірюванні об’ємів тіл обертання породили появу математичного аналізу, зокрема інтегрального числення. Раціональне завантаження виробничого устаткування і оптимальне рішення вантажних перевезень стимулювали появу і розвиток деяких методів лінійного програмування.

Облікові дані у первісному суспільстві фіксувалися за допомогою пам’яті і передавалися усно, у період виникнення, становлення і розвитку

перших держав з'явилися перші примітивні інструменти (вузли, зарубки тощо) та інші різні матеріальні носії інформації. У Стародавньому Єгипті це були папіруси, у Індії - кружки, у Стародавній Греції - глиняні черепки для чорнових записів і дощечках, що були вибілені гіпсом, для чистових, у Стародавньому Римі - воскові таблички. У Вавилоні та Ассирії (Месопотамія) - глиняні таблиці або черепки, які, до речі, зберігалися у конвертах, а потім у глечиках, що ставилися у плетені із очерету кошики. Їх обв'язували вірвовкою, до якої прикріпляли грудку глини з вказівкою на зміст, виконавців і час складання документів, які зберігалися у корзині [15, с.3]. Матеріальні носії мали вплив у подальшому як на зміст і структуру облікових реєстрів, так і на організацію записів до них. Папірус був прообразом обліку на вільних листках і табличних реєстрах, глиняні таблиці і черепки - карткової системи, а воскові таблиці - бухгалтерських книг. Крім того, стародавні цивілізації заклали основи юридичного визнання обліку господарської діяльності у вигляді різних законодавчих актів.

Прослідкувавши за розвитком професійної групи обліковців, помічено, що зараз нема достовірних даних про перших людей, що виконували у родово-племенному господарстві функції обліковців, тобто людей, які зберігали у пам'яті всі результати про господарську діяльність, запаси тощо. Можливо, це були старійшини або спеціально підготовлені члени племені.

У Стародавньому Світі (від Стародавнього Єгипту і до часів Римської імперії), до професійної групи людей, що займалися обліком, слід віднести писарів, в обов'язок котрих входив правильний запис даних потрібним кольором. У Стародавньому Єгипті факт господарського життя оформляли три особи. Перша особа відмічала кількість цінностей, що були намічені до відпуску. Її можна умовно назвати "головним бухгалтером". Друга особа проставляла фактичний відпуск - "завідувач складом". А третя - "ревізор" - порівнювала числа і робила відмітки про виявлені відхилення, після цього проводила повздовжню лінію на перевірених документах. Крім вищеназваних осіб, звіт повинні були представити "комірники", із зазначенням у ньому руху цінностей по платникам і одержувачам. У середині цієї первинної групи цінності розбивали по найменуванням.

У Стародавньому Вавилоні, крім писарів, професійну групу обліковців становили жерці, керівники робіт та купці. В обов'язки жерців входило ведення державного, а купців - самостійного рахівництва. Керівники робіт (наглядачі) відмічали у табелях явку на роботу робітників, виконану ними роботу. Первинні документи передавалися до архіву, а звіт - до управління, де він перевірявся. Тобто порівнювалися результати заявки керівника робіт, первинних документів і звіту. Отже, в управлінні була потреба в людині, яка виконувала б багато функцій бухгалтера.

Цікавого розподілу функцій для ведення обліку дотримувалися у Китаї. Облікові робітники були сконцентровані у трьох відділах, де фіксувалися прихід (прибуток), витрати (видаток) і залишок цінностей. Перший і другий відділ показували рух цінностей (скільки прибуло і скільки вибуло), а третій проводив інвентаризацію і виводив натуральний залишок.

Щоправда, останні не знали облікового залишку. Тобто тільки вища адміністрація мала повну уяву про положення справ. Окрім цього, для виключення крадіжок, у штат робітників складу входили інформатори [20, с. 175], а термін перебування на посаді службовця складу не перевищував трьох років.

Таким чином, у всіх країнах Стародавнього Світу переважною була натуральна форма ведення бухгалтерського обліку. Метою обліку господарства було знання обсягів отриманих матеріальних цінностей, їх затрат на виконання робіт і остаточні запаси продуктів, матеріалів тощо.

До професійної групи облікових робітників входили особи, головне завдання яких полягало у фіксації руху матеріальних цінностей, слідкування за крадіжками або їх попередження, проведення інвентаризації і співставлення облікових відомостей з наявними. Головними прийомами діяльності облікових працівників були пряма реєстрація і контроль фактів діяльності, а їх функції покладали на керівників робіт. Це було наслідком малих обсягів господарчих операцій і відносно невеликою кількості найменувань цінностей.

Основними характеристиками розвитку господарського обліку у Стародавній Греції і Стародавньому Римі був подальший розвиток торгівлі, виділення купців у окремий клас, поява торговельно-лихварського капіталу, розповсюдження грошей. Виникають інвентарний, а потім прибутково-видатковий обліку. Особливостями розвитку бухгалтерського обліку у цих країнах стала поява розрахункових книг. У Стародавній Греції цю задачу виконували книги для запису фактів у хронологічному порядку та книги на зразок ресконтро. У Стародавньому Римі такими були пам'ятна книга, книга прибутку і видатків, книга термінових зобов'язань, книга розрахунків тощо. Із вищезгаданого видно, що на початку нашої ери клас обліковців ще більше відокремився від інших професійних груп, але не набув потрібної самостійності через недосконалість виробничих відносин і досить низький розподіл праці.

Протягом наступного тисячоліття, у зв'язку з розвалом стародавніх цивілізацій, постійними війнами, становленнями нового етапу розвитку суспільних (феодалних) відносин, відбувається дещо сповільнений розвиток бухгалтерського обліку. Поява на початку XIII сторіччя у Європі позиційної системи обчислювання із застосуванням арабських цифр дала змогу прискорити розрахунок і точність арифметичних операцій.

Цей період раннього середньовіччя можна охарактеризувати за такими ознаками:

1. Розпочалося формування господарського (торгівельного) права. В Іспанії (XIII сторіччя) прийнятий перший закон про торговельні книги.

2. З'явилася комерційна освіта, були надруковані перші підручники з економічної освіти. Очевидно, це і підштовхнуло до появи у зазначений період мандруючих писарів [86, с.41], які за винагороду складали звіти. Хоча у монастирях і маєтках перебували особи, що відповідали за облік усього господарського життя (так звані "професійні бухгалтери"), проте з VIII-го по

ХІІ-те сторіччя набувають розповсюдження “бродячі бухгалтери”, які нерідко об’єднувалися у професійні артілі [93, с.50].

3. Виникають нові форми контролю за обліковою інформацією. Від осіб, які ведуть облік, вимагають підтвердження чесності та професіоналізму. Зокрема, особи, що ведуть касові книги, повинні прийняти присягу, а виправлення у всіх книгах має виконувати тільки спеціальний нотаріус. Незалежно від зазначеного, із появою інституту аудиторів (контролерів облікової звітності) розвиваються нові форми за якістю даних обліку. Перші згадки про контролерів облікової інформації з’явилися в Англії у 1299 році, а вже у 1329 році аудитори стають державними (королівськими) службовцями [154, С.52-53]. Аудитори гарантували правильність бухгалтерської звітності.

4. Закладено початок розвитку подвійної бухгалтерії, яка довгий час співіснує із простою (унітарною).

Підсумовуючи сказане, відмітимо: у даний період разом з розвитком обліку, іде розвиток професійної групи облікових робітників; у рахівництві винайдені рахунки бухгалтерського обліку як засіб цілеспрямованого спостереження за господарською діяльністю. Система рахунків дозволяла суцільно і систематично спостерігати за станом господарських процесів, за рухом матеріальних і грошових засобів окремого господарства і його розрахунків.

У групі працівників обліку ще немає професіонала, якого можна вважати бухгалтером, але вже є відокремлення багатьох функцій робітника обліку від інших. Як відмічають дослідники історії бухгалтерського обліку, від бухгалтерів вимагають дипломів нотаріусів, щоб їхні записи мали таку ж юридичну силу, що й офіційні документи [142, с. 31]. Рахівник того часу вмів міг користуватися абаком - конторськими рахівницями, а ведення касової книги входило в обов’язки касира, який мав ще й помічника [142, С. 18, 21]. Рувер вивчаючи розбиття рахунків по книгам, спостеріг чітку організацію обліку, яка “дозволяє проводити поділ праці між обліковими працівниками” [142, С.17-18].

Проста бухгалтерія в обліку на той час мала певні недоліки, вона не могла абсолютно точно (дзеркально) відобразити господарські процеси. Серед інших недоліків слід зазначити умовності та припущення, облік мав реєстраційний характер, не розкривав економічної і юридичної суті актів господарської діяльності, не було засобів обліку для визначення цілей господарства. Отже унеможлилювався процес автоматичного контролю відображених в обліку сум і визначення підсумків (прибутків або збитків) діяльності господарства.

Виникнення і розповсюдження нової подвійної системи бухгалтерського обліку вчені пов’язують із кількома причинами. Одні науковці наполягають, що з початком ери великих географічних відкриттів набувають розповсюдження нові форми компаній: від нестійких (на період однієї мандрівки) - до більш довготривалих, особливо у міжнародній торгівлі. У свою чергу це вимагало врахування змін у статутному капіталі всіх учасників товариства для більш точної виплати дивідендів з урахуванням

статуту партнерства [142, с.13]. Інші - схильні вважати, що за рушійною силою розвитку подвійної бухгалтерії став економічний розвиток суспільства і виникнення капіталістичних відносин (В.Зомбарт), розвиток кредитних відносин (Ж.Прудон). На наш погляд більш вагомою причиною виникнення подвійного запису слід вважати технічну недосконалість простого запису, що вимагало зміни технології обробки даних для вдосконалення контролю облікових записів. Останнє ґрунтується на розумінні подвійного характеру фактів господарського життя. Відтак, подвійна бухгалтерія пройшла свій розвиток у кілька етапів. Спочатку як метод реєстрації фактів господарського життя і технічний прийом для контролю облікових даних, кінцевим етапом став перехід обліку в єдину закінчену систему.

Суть подвійної бухгалтерії полягає у подвійній реєстрації кожного факту господарської діяльності як мінімум на двох рахунках у однаковій сумі, тобто відбувається двоїсте відображення об'єктів бухгалтерського обліку по балансовому рівнянню $A=P$ (актив дорівнює пасиву). Це вимагає кожен рахунок будувати у вигляді двосторонньої таблиці (дебіт - кредит), використання двох видів записів фактів господарювання (хронологічного і систематичного) і двох рівнів відображення операцій (синтетичного і аналітичного) [43].

Вперше подвійна бухгалтерія була описана італійцями Бенедетто Котрульо та Лукою Пачолі (кінець XV сторіччя) [139, с.33]. Купець Котрульо дійшов висновку: бухгалтерський облік - засіб управління, вчений, монах-математик Л.Пачолі розглядав бухгалтерський облік як універсальну методологічну науку. Бухгалтерський облік в управлінні пройде ще багато часу, як наукове обґрунтування методології бухгалтерського обліку ще тривалий час не використовувалися. Тобто Б.Котрульо і Л.Пачолі описали методику ведення бухгалтерського обліку свого часу, яка зберегла за собою назву "староіталійської системи бухгалтерського обліку". Як пояснив дослідник подвійної бухгалтерії Р.де Рувер, "можна вважати установленим, що у XV сторіччі практика розрахункових палат була набагато досконалішою нескладної системи обліку, яка описана в ранніх трактатах... ці трактати не стосуються питань промислового обліку, в них не згадується багато удосконалень ... нема жодного слова про паралельні, або додаткові, книги, про контрольні та взаємопов'язані рахунки, про рахунки "ностро" і "востро", про перевірку балансу", який "складався не тільки для перевірки головної книги, але був також ефективним засобом управління і контролю" [142, с.66].

До початку XIX сторіччя спостерігається деякий застій у розвитку бухгалтерського обліку. У цей час застосовувалися різноманітні форми бухгалтерії. Вони будувалися на принципах як подвійного, так унітарного рахівництва і мали свої особливості. Головні причини такої кількості форм - наявність різних процедурних прийомів бухгалтерського обліку, що різнилися по обліковим реєстрам (кількості книг і журналів), групам основних і додаткових рахунків, існували різні підходи до поняття предмету обліку, процедурних питань, оформлення облікових даних тощо. В основному були розповсюджені ново-італійська, французька, німецька,

американська та бельгійська форми рахівництва.

У період XVII – XVIII століть відбувається активне обговорення питань підготовки бухгалтерів, яких вже не вистачало через швидкий розвиток капіталізму в Західній Європі.

В Англії набули широкого розголосу погляди Даффорне на підготовку бухгалтерів. Вчений послідовно відстоював догматичне навчання. Учень зобов'язаний вивчити напам'ять правила і проводки, у процесі навчання не повинен вникати у їх сутність. Даффорне вважав, що учень не в силах розібратись у господарських операціях, але може вивчити процедури їх облікового оформлення. З цього витікало правило – запам'ятовування повинно передувати розумінню [154, с.90].

У французькій бухгалтерській школі приділялася велика увага питанням ефективності навчання. Пурра вперше запропонував при вивченні бухгалтерії вирішального значення надавати теорії, а не практичним прикладам. Останнім він відводив роль ілюстративного матеріалу. Французька школа сповідувала навчання від окремого – до загального, вважаючи, що це і є навчання від простого – до складного. Вперше цей підхід використав Саварі. При цьому він додержувався погляду, що таке навчання більш тривале за часом, але і більш ефективне. Де ла Портон дещо доповнив таке трактування. Він не допускав догматичного викладу матеріалу, як Даффорне, як правило, наводив декілька варіантів рішення облікових задач. При цьому проводив аналіз їх порівняльної цінності [154, с.106].

У царській Росії в цей період (початок XVIII сторіччя) починають створюватися перші школи для підготовки бухгалтерських кадрів. Реформи Петра I вимагали для розвитку торгівлі та промисловості великої кількості володіючих знаннями рахівництва. Тому для прискореного отримання потрібних фахівців їх посиляли навчатися за кордон. Після повернення їхньою головною задачею була викладацька діяльність [90, с.17]. Таке рішення принесло користь. Відкрите у 1772 році в Москві перше комерційне училище через 28 років було переведено до Санкт-Петербурга. Воно стало одним із перших комерційних училищ як в Росії, так і в Європі, де на той час існувала нижча комерційна школа у Венеції [90, С.17-18]. З початку XIX сторіччя починається відкриття багатьох приватних комерційних училищ. Так, засноване у 1804 році приватне комерційне училище Арнольда і передане пізніше до Товариства аматорів (любителів) комерційних знань в 1810 році було перейменовано у Московську практичну комерційну академію. Ряд повітових училищ (в Керчі, Єкатеринбурзі, Коломенському) відкрили додаткові класи, в яких вивчали комерційні науки, серед яких і бухгалтерію. Деякі гімназії відкривали реальні відділення товарознавства і бухгалтерії [90, с.18].

Вважаємо, що період від XV до початку XIX століття можна характеризувати як період розповсюдження подвійної бухгалтерії і виникнення багатьох форм рахівництва (староіталійської, новоіталійської, французької, німецької, американської, англійської). З ростом і розповсюдженням капіталістичних відносин зросла потреба в облікових

робітниках, що призвело до появи перших спеціалізованих шкіл і училищ по вивченню рахівництва. Професія бухгалтера отримує свою сучасну назву, хоча зберігаються ще посади рахівників і конторників. У цей період закладено основу для наукового обґрунтування методології бухгалтерського обліку. Серед вчених того часу, які займалися питаннями підготовки до бухгалтерської діяльності, існувало кілька підходів до методики навчання. Найбільш яскравими і полярними по своїй суті були англієць Даффоне (догматичний підхід, заучування) і французи Саварі і де ла Портон (новий підхід, розуміння того, що вчать).

З середини ХІХ віку починається перехід від рахівництва до рахункознавства. Бухгалтерія отримує своє наукове обґрунтування. Головними чинниками цього переходу можна вважати накопичення багатьох фактичних даних у рахівництві, що вимагали наукового осмислення. Історичні підходи до пояснення смислу бухгалтерської науки вилилися у розвиток двох концепцій: юридичної і економічної.

Суть першої полягає у тому, що головною метою бухгалтерського обліку, змістом дій бухгалтера є реєстрація змін правовідносин осіб, які беруть участь у господарському процесі. Суть другої розвинули французькі бухгалтери, які вбачали головну мету обліку і зміст своєї професійної діяльності у реєстрації руху матеріальних цінностей. При цьому проявляються економічні явища або ситуації, які неможливо пояснити з точки зору економічної науки. Наприклад, сутність прибутку з економічної точки зору різниця між доходами і витратами підприємства, а з господарської - це різниця між майновим станом підприємства за період часу. Тому може виникнути ситуація, коли майно або продукцію підприємство продало, а оплату ще не отримало. Тобто де-юре повинен бути прибуток, а де-факто його ще нема. Соколов Я.В. назвав подібні явища і ситуації "парадоксами обліку" і наголосив, що вони і є логічними причинами виникнення теорії рахункознавства. Парадокси обліку ґрунтуються на різних підходах до трактування понять господарської діяльності, умовності класифікації об'єктів, суб'єктів, засобів і предметів праці, бухгалтерських звітів.

Відповідно вчений з цього вивів 23 парадокси бухгалтерського обліку, що, на його думку, суттєво вплинули на становлення рахункознавства як науки [154, С.109-113].

Різні підходи до визначення теоретичних положень обліку спочатку послужили базою для формування школи рахункознавства, пізніше до виникнення різних систем обліку. Найбільш давньою є італійська школа. Вона має у собі три течії - венеціанську (економічне трактування обліку), тосканську (юридичне трактування) і ломбардську (поєднання економічного і юридичного трактувань обліку).

Основні положення французької школи (економічна інтерпретація обліку) полягають у визначенні ефективності господарської діяльності підприємства і відокремлення рахункової, соціальної та управлінської функцій обліку.

Німецька школа (економіко-правове трактування) відстоювала облік за розподілом на торгівельний і виробничий цикли. Метою першого повинна бути перевірка боргів і зобов'язань, а інша контролюватиме внутрішньогосподарські процеси.

Дані наукові школи сформували у своїх країнах західноєвропейську (континентальну) систему обліку. Суть її полягає у жорсткій регламентації бухгалтерського обліку, орієнтації звітності на потреби державного оподаткування і тісному зв'язку між податковою і бухгалтерською системами.

Англо-американська школа (управлінська концепція) вважає облік інструментом управління людьми, через яких відбувається керування підприємством. Принципи розподілу праці, забезпеченості психологічного клімату, методологічної незалежності та інші були застосовані у англосаксонській (британо-американській) системі обліку. Її суть – менша регламентація, ніж у країнах Західної Європи, процедурних питань. Головними споживачами фінансового (бухгалтерського) обліку і звітності є зовнішні користувачі (кредитори, інвестори, акціонери). Система бухгалтерського обліку існує паралельно із податковою системою.

У Російській імперії після розкріпачення і швидкого зростання промисловості, торгівлі, транспорту та інших галузей економіки почали виникати наукові осередки бухгалтерів. Більшість з них розвивали ідеї рахівництва і рахункознавства західних країн (Італії, Франції, Німеччини, Англії тощо). Були талановиті вчені, як Ф.В.Єзерський, І.П.Шмельов, що вбачали багато недоліків у подвійній бухгалтерії. Зокрема такі, що не вирішені до теперішнього часу. Це недосконалість термінології, “підставні” рахунки, через які існує вірогідність обману, штучний поділ обліку на синтетичний (“мертвий”) і аналітичний (“живий”), фінансовий результат можливо вивести тільки шляхом інвентаризації та за підрахунками за минулий період, збіг підсумків у реєстрах подвійної бухгалтерії створює ілюзію у безпомилковості роботи рахунководів, проте суттєві помилки як віднесення суми не на ті рахунки і помилки у натуральних одиницях вимірювання не розкриваються через механізм подвійного запису. Тому Ф.В.Єзерський запропонував російську потрійну (трійчасту) систему обліку. Однак опоненти після вивчення її, прийшли до висновку, що ця система – нова форма подвійної бухгалтерії. Ідеї, що були закладені у потрійну систему бухгалтерії, лишаються актуальними, вони випередили свій час. Не даремно, поряд з логісмографією Чербоні та статмографією Пізані, на бухгалтерському конгресі в Шарлеруа (Бельгія, 1912 р.) було рекомендовано вивчення у всьому світі російської бухгалтерії [20, с.247]. Серед інших російських вчених можна відмітити І.Ф.Валицького, С.Ф.Іванова, Е.Е.Фельдгаузена, А.І.Гуляєва. Вплинули на розвиток бухгалтерського обліку в Російській імперії засновники журналу “Рахівництво” (“Счетоводство”, 1888-1904 р.р.) А.М.Вольф, С.М.Барац, В.Д.Белов, Л.І.Гомберг та інші. Серед тих, хто розвивав рахункознавство у дореволюційній Росії, а потім у СРСР були Р.Я.Вейцман, Н.С.Лунський, А.П.Рудановський і Є.Є.Сіверс. Останній і дав

теоретичним основам бухгалтерського обліку назву “рахункознавство”.

Поява такої плеяди вчених дала змогу підвищити рівень освіти облікових робітників. Наприкінці XIX - на початку XX століть було відкрито багато навчальних закладів з професійної підготовки працівників сфери обліку промисловості та торгівлі. Це приватні короткотермінові курси комерційних знань: рахункознавчі курси Ф.В.Єзерського у Москві і Петербурзі (1874 р.) Бухгалтерський кабінет А.М.Вольфа у Петербурзі (1875 р.), перші в Росії жіночі комерційні курси П.О.Івашинцевої у Москві (1890 р.), курси М.В.Победінського в Петербурзі (1897 р.), які у подальшому були перетворені у Вищі комерційні курси. У подальшому були створені курси Є. Є.Сіверса, А.І.Янсона та інших [90, с.19].

Наряду з відкриттям приватних курсів, створювали спеціальні комерційні училища, які не давали більш глибоких знань з бухгалтерського обліку і комерції. Такі училища відкрилися у різних містах: в Одесі (1861 р.), Петровське в Петербурзі (1880 р.), Олександрівське у Москві (1885 р.), у Харкові (1893 р.). В один рік з Одеським комерційним училищем було відкрито відділення для комерційної освіти у Ризькому політехнікумі [90, С. 19-20].

Видання “Основних положень комерційної освіти” 15 квітня 1896 року послужили імпульсом до організації вищої комерційної освіти у царській Росії. З 1902 року при Петербурзькому політехнічному інституті почало діяти спеціальне відділення з комерційної освіти. Це був початок читання публічних лекцій з комерційної справи: у Петербурзькому університеті по торговому рахункознавству, в Петербурзькому гірничому інституті - по промисловому обліку. У Москві у 1906 році та Києві у 1907 році були створені комерційні інститути. Трохи пізніше були відкриті Петербурзький інститут вищих комерційних знань у 1915 році та вищі комерційні курси у Харкові у 1911 році [90, с.19].

У цей час розвиток комерційної освіти був пов'язаний з появою талановитих вчених і педагогів у області бухгалтерської справи, з виданням навчальної літератури з бухгалтерського обліку. Серед навчальних посібників слід назвати журнал “Комерційна освіта (1908-1916 рр.), редакторами якого були Є.Є.Сіверс і М.О.Блатов. Зазначене видання зіграло помітну роль у розповсюдженні педагогічного досвіду викладачів комерційних училищ і курсів. “Стислий підручник комерційної бухгалтерії” професора Московського комерційного інституту М.С.Лунського (1900 р.) запропонував балансову теорію подвійного обліку, яка у 1911-1912 роках широко освітлювалася в зарубіжній літературі теоретиками обліку. Р.Я. Вейцман у “Курсі рахівництва” (1909 р.) виклав свою інтерпретацію теорії обліку, новітню на той час Даний підручник був широко розповсюджений і витримав до 1931 року 17 видань. Р.Я.Вейцман створив також ряд цінних навчальних посібників по галузевим видам обліку [137, с.119].

У професійній діяльності працівників обліку відбулося їх відокремлення від працівників, що займалися записами, підрахунками, контрольною діяльністю. Намітилась спеціалізація бухгалтерів по галузям

обліку, а також підвищення освітнього рівня, що привело до появи вищих спеціалізованих навчальних закладів і курсів, та до розвитку методики викладання обліку.

У методиці викладання рахівництва і рахункознавства спостерігається перехід від розуміння заучування та ілюстративного показу практичного застосування прийомів обліку (Даффоне, Саварі, де ла Портон та інші) до теоретичного навчання. Першим про зміну принципів навчання рахівництва заявив Курсель (Courcelle). Спираючись на трактування природи обліку визначав: “оскільки принципи рахівництва постійні, остільки нескінченні його прикладання. Вчити треба не прикладанням, а принципам”. Курсель бачив мету професійної підготовки бухгалтерів у навчанні їх професійній мові в такому вигляді, щоб “бути акуратним, працелюбним, вміти швидко і легко рахувати, вміти красиво писати”. Вчений додержується погляду, що методологічні та організаційні питання рахівництва має розробляти адміністратор, оскільки йому найбільше потрібен облік. У своїх роботах Курсель не концентрував уваги на формі рахівництва, а показував на характерних прикладах, в яких завжди, виходячи з дидактичних цілей, приводив тільки круглі числа [154, С.144-145].

М.С.Лунський заклав початок нового напрямку у методиці бухгалтерського обліку. Свій теоретичний курс професор починав з характеристики балансу (актив, пасив, типи змін у балансі) як способу узагальненого вираження майна підприємства. Цей напрямок був розроблений і удосконалений у період СРСР, діє у нашій державі й на даний час [90, с.20].

Вніс доповнення у практичну підготовку обліковців Є.Є.Сіверс. До його пропозицій бухгалтерії навчали як сукупності практичних прийомів. Учням давали бланки дійсних, застосовуваних на практиці книг, і за допомогою вчителя учні повинні були ці реєстри заповнити. Сіверс довів, що навчати потрібно сутності, а не техніці обліку, оскільки її не можливо навчити, здійснюється це тільки практично. Сутність справи доречно вивчати на теоретичних заняттях в аудиторії. На його уроках учні заповнювали схеми рахунків (“літачки”). Він же показав і схеми відображення господарських оборотів, де рахунки показані фігурами, а проводки – у вигляді прямих ліній, що з’єднують ці фігури. У подальшому цей метод стане основним у графічних побудовах Шмаленбаха [154, с.268].

Крім покращення освіти, бухгалтерська спільнота починає розуміти себе як окрему професійну групу. У період помежів’я століть створено багато професійних організацій бухгалтерів, з метою підвищення морального і професійного рівня обліковців, підняття престижу своєї професійної діяльності. Серед відомих були: в Італії – Академія рахівників у Болоньї (1814 р.) та Мілані 1868 р.); у Шотландії – Товариство бухгалтерів у Единбурзі (1854 р.); в Англії - Інститут громадських бухгалтерів Англії та Шотландії у Лондоні (1880 р.), нині Інститут дипломованих бухгалтерів Англії та Уельсу; у Франції – Академічне товариство рахівників (1881 р.), а з 1882 року –Синдикатна палата рахівників у Парижі та інші вчені товариства

і бухгалтерські корпорації; у США - Американська асоціація суспільних бухгалтерів (1887 р.), двічі реорганізована в Американський інститут бухгалтерів (1917 р.) та в Американський інститут громадських бухгалтерів (1957 р.), з 1896 року починають виникати товариства бухгалтерів і рахівників у різних штатах.

В Росії в останній чверті XIX сторіччя питання про створення інституту присяжних бухгалтерів (аудиторів), викликало численні дискусії, викликані недовірою до звітів акціонерних товариств. Проте, зазначений проект, незважаючи на його актуальність, не реалізувався [154, С.281-287]. Замість нього були створені: у Санкт-Петербурзі – Товариство рахівників (1896 р.), Московське (1907 р.) та Київське (1908 р.) товариства бухгалтерів.

Стислий аналіз наукових розробок даного періоду розвитку бухгалтерського обліку свідчить, що з розвитком капіталістичних відносин йде розвиток бухгалтерського обліку, тому рахівництво з ремесла перетворюється у науку рахункознавства. Немаловажний вплив для цього зробили вчені царської Росії. Вони стали батьками нової науки, творцями наукових основ парадигм подвійного обліку. У Європі тільки починався рух на користь теоретичних розробок проблем обліку [20, с.288]. що вимагало нових підходів також до навчання бухгалтерській справі, яке пройшло шлях від простого “натаскування” до осмислення змісту і методики теоретичної та практичної підготовки. Разом із відкриттям освітніх закладів по освоєнню у їх стінах відбувся процес бухгалтерського обліку йде об’єднання облікових працівників у професійні товариства.

З 20-х років до нині розвиваються ідеї рахункознавства представниками різних шкіл. Так, німецькі вчені І.Шер, Є.Шмаленбах, Г. Хольцер працюють над розробкою теорії балансознавства, формами рахівництва, обліком затрат, застосуванням ЕОМ в обліку. Представники французької школи Б.Дюмарше, Р.Деллапорт, Г.Фор розробляють питання класифікації та сутності рахунків бухгалтерського обліку, його понятійного апарату, форми рахівництва, організації роботи бухгалтерів, використання обчислювальних методів і застосування обчислювальної техніки при вирішенні облікових задач. Найбільш продуктивною вбачається британо-американська школа. Її представники В.Патон, Д.Хігінс, Ф.Пікслей, Г.Свіней, Р.Уаттс, Л.Ціммерман та інші окрім проблем оцінки в обліку, класифікації рахунків, інформаційних проблем обліку з використанням ЕОМ, розробили і втілили у життя три основні методи обліку витрат і калькуляції продукції (стандарт-кост, директ-кост і ресибл-центр), теорію фінансового і управлінського обліку та основні положення етики бухгалтера [154, С.426-428; 110, С.24-25].

У Росії, після жовтневого перевороту 1917 року, спочатку використовувалися нормативні документи, прийняті за царизму з деякими поправками. Виключено із обліку кілька статей витрат і обмежено коло об’єктів обліку. У 1919 році із створенням Спілки обліку при Верховній Раді народного господарства прийняті перші директиви бухгалтерського обліку. У 20-ті роки набувала розповсюдження теорія балансознавства, на зміну якій

прийшла теорія єдиного господарського обліку (оперативного, бухгалтерського і статистичного) і сферою обліку визнано все народне господарство. У 30-40-ві роки минулого століття у СРСР почали розроблятися теоретичні положення бухгалтерії та організації централізованого і децентралізованого обліку. В практичному плані було проголошено небажаним співіснування рахункознавства і рахівництва. Навчання обліковців віддали професійним курсам і навчальним комбінатам “Союзторгобліку” [90, с.302].

У післявоєнний період головним напрямком стали проблеми собівартості та калькуляції продукції, розвиток форм бухгалтерського обліку, класифікація та сутність рахунків. Навколо останньої у 50-ті роки серед вчених була розповсюджена думка, що необхідність класифікації зумовлена дидактичними цілями навчання. Стверджувалося, що гарна класифікація повинна допомогти учням освоїти правильність запису по рахункам, а практичним працівникам - вибрати рахунки для реєстрації господарських операцій. При цьому автори даної точки зору поділилися на дві групи. Прихильниками класифікації за однією ознакою - економічному змісту – вважали себе М.О.Кипарісов, С.К.Татур, Н.В.Дембінський, М.І.Баканов та інші. Тих, хто виступав за класифікацію за двома ознаками - економічному змісту і за структурою та призначенням - була більшість. До цієї групи вчених входили Я.М.Гальперін, Н.А.Леонтєв, В.Г.Макарова, І.Л.Бикова та інші.

Професія бухгалтера у цей період була виведена до розряду контролюючих. Значення інших функцій були зменшені, віднесені до розряду другорядних. Але до цього додалася і підвищена відповідальність за порушення разом з адміністрацією підприємств [90, С.270-271]. Престиж професії сильно впав. Усі дії бухгалтера суворо регламентувалися нормативними документами.

Проте розвиток економіки країни вимагав великої кількості облікових робітників. З цією метою були створені обліково-економічні факультети у Ростовському, Казанському, Іркутському, Київському і Ташкентському фінансово-економічних інститутах, а також в Одеському кредитно-економічному інституті. Розширювалися заочна та вечірня форми підготовки бухгалтерів-економістів. Окрім бухгалтерів з вищою освітою, проводилося курсове навчання працівників обліку при центральному статистичному управлінні СРСР: була створена система навчально-курсівих комбінатів. Галузеві міністерства і відомства також організовували такі комбінати для підготовки облікових робітників для своїх галузей. Крім перерахованих навчальних закладів, професійну підготовку бухгалтера середньої кваліфікації можна було отримати у середніх спеціальних навчальних закладах (технікумах, училищах).

За період від здобуття незалежності та переходу економіки до ринкових відносин в Україні вирішувалися численні питання по організації бухгалтерського обліку у нових соціально-економічних умовах. Початок було покладено у травні 1992 року Указом Президента України “Про перехід

України до загальноприйнятої в міжнародній практиці системи обліку і статистики”, на основі якого у травні 1993 року прийнята постанова Кабінету міністрів України № 326 “Про концепцію побудови національної статистики України і державній програмі переходу на міжнародну систему обліку і статистики”. З січня 1994 року почалася робота над Законом України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні”, прийнятим Верховною Радою України 16 липня 1999 року [63]. Паралельно з цим проводилася розробка стандартів (положень) бухгалтерського обліку (С(П)БО) [22], при складанні яких враховувалися вимоги Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. З січня 2000 року по теперішній час С(П)БО впроваджуються в практику роботи всіх підприємств.

На сучасному етапі вчені–економісти дають свої визначення, роблячи акцент на правовий, економічний, організаційний, адміністративний або інший бік бухгалтерського обліку. Так, за виразом російського вченого Астахова В.П., бухгалтерський облік представляє “систему безперервного і взаємопов’язаного спостереження та контролю за господарською діяльністю підприємства з метою розрахунку і оцінки показників та надання їх відповідним користувачам для обґрунтування і прийняття управлінських рішень” [2, с.9]. У даному визначенні робиться акцент на управлінський характер бухгалтерського обліку, його контролюючої функції.

Український вчений з питань бухгалтерського обліку Бутинець Ф.Ф. наголосив, що “бухгалтерський облік - основа для прийняття рішень у бізнесі ; це система оцінки фінансової діяльності, яка використовується у бізнесі шляхом реєстрації і систематизації даних про продаж, купівлю та інші угоди. Він узагальнює інформацію і надає їй таких форм, які дозволяють оцінити результати минулої діяльності, сучасний стан і перспективи розвитку підприємства; це безперервне і суцільне спостереження за господарськими процесами, відображення всієї сукупності господарських засобів та господарських процесів в рамках одного підприємства за допомогою грошової оцінки [21, с.8]. Дане тлумачення пов’язане з важливістю ведення бухгалтерського обліку при здійсненні всіх видів господарської діяльності.

Для подальшого розгляду зупинимося на законодавчо закріпленому визначенні бухгалтерського обліку. У статті 1 Закону України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” він трактується як “процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень” [63, с.10].

Таким чином бухгалтерський облік повинен виконувати такі завдання:

- 1) подавати повну і достовірну інформацію про діяльність підприємства;
- 2) контролювати наявність, рух і використання основних і оборотних засобів підприємства та джерел їх формування;
- 3) формувати і оцінювати собівартості продукції, на основі чого виявляти резерви підвищення ефективності виробництва та уникати втрат;
- 4) своєчасно готувати звіти про фінансові результати діяльності.

Стає очевидним, яку важливу роль виконує бухгалтер, який забезпечує виконання вищевикладених завдань на підприємстві. Він повинен володіти знаннями з бухгалтерського обліку, фінансового менеджменту, аналізу фінансової діяльності, економічної теорії, податкового законодавства. Сучасного бухгалтера неможливо уявити без гарних знань комп'ютерної техніки і вміння спілкуватися з людьми. Окрім професійних знань і вмінь, мати такі необхідні риси характеру, як: чесність, порядність, принциповість, комунікабельність, пунктуальність, велику працездатність, відповідальність тощо.

Загалом, професія бухгалтера відноситься до творчих професій. Вона вимагає не тільки знання і дотримання законів, інструкцій, методик по веденню бухгалтерського обліку, але й вміння приймати нестандартні та самостійні рішення, ризикувати, мінімізувати базу податкових платежів. Працюючи з цифрами та із різнобічною інформацією, бухгалтер повинен мати навички дослідника. Так, у провідній, з точки зору економічного розвитку, країні світу США професія бухгалтера вважається цікавою, творчою, престижною і гарно оплачуваною. Ті особи, які отримали спеціальність “бухгалтерський облік”, можуть спеціалізуватися в чотирьох галузях: управлінському обліку, незалежній бухгалтерській діяльності, бюджетному обліку і педагогічній діяльності [170, С.18-20].

При спеціалізації в управлінському обліку бухгалтер працює за наймом на підприємствах різних форм власності. Завдяки широкій і всебічній професійній освіті він впливає на прийняття управлінських рішень, оскільки головна його задача - забезпечити керівництво фірми потрібною інформацією. Бухгалтери з управлінського обліку для підняття свого престижу і підтвердження своєї компетентності можуть складати іспити на присвоєння звання присяжного бухгалтера з управлінського обліку. Програма цих іспитів складається із кількох екзаменів і вважається досить складною [47].

Незалежна бухгалтерська діяльність полягає у наданні бухгалтерами послуг окремим підприємствам, однією із головних є аудит або атестація. До сфери послуг незалежних бухгалтерів входять також консультаційні послуги з підготовки податкових декларацій громадянам і компаніям, консультування в галузі управлінської діяльності, а також інші послуги в складанні звітів, організації бухгалтерського обліку на підприємстві, перевірки бухгалтерських систем та інші. До незалежних та присяжних бухгалтерів для заняття своєю професійною діяльністю висуваються дуже жорсткі кваліфікаційні вимоги, які підтверджуються успішним складанням іспиту.

Основна роль бухгалтерів і аудиторів при спеціалізації у бюджетному обліку - ведення обліку і складання звітів урядовим, федеральним і неприбутковим організаціям і установам.

Педагогічна діяльність з професійної підготовки бухгалтерів у США поважна і творча професія, з низкою певних вимог. Так, викладач середньої спеціалізованої школи повинен закінчити спеціалізований коледж, отримати ступінь освіти і відповідати кваліфікаційним вимогам, що висуваються до

викладачів даного штату. Викладач початкового або дворічного коледжу повинен мати ступінь магістра, а вищого навчального закладу - ступінь доктора філософії та брати участь у науково-дослідній роботі. Більш швидкому кар'єрному росту допомагає наявність у викладача диплома присяжного бухгалтера, бухгалтера з управлінського обліку або присяжного аудитора [110, С.25-29].

Таким чином, становлення професії “бухгалтер” відбувалося протягом тривалого проміжку часу, зазнало значних змін, перш ніж набути сучасного вигляду. Якщо поєднати дане нами психолого-педагогічне визначення поняття “професія” з ознаками, що характеризують професійну діяльність бухгалтера, то сучасну професію бухгалтера визначимо як здатність людини застосовувати професійні знання і вміння та спроможність володіти необхідними особистісними якостями для ефективної діяльності по організації та веденню обліку і складанню звітів для підприємств різної форми власності за підсумками їх господарської діяльності. Бухгалтер оволодіває потрібним комплексом знань, вмінь і психологічних рис у процесі професійної підготовки, що відповідають державним кваліфікаційним вимогам.

Згідно з „Довідником кваліфікаційних вимог професій працівників” кваліфікаційні вимоги до бухгалтера освітньо-кваліфікаційного рівня фахівець наступні: ”вища освіта відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст) без вимог до стажу роботи або повна загальна середня освіта та професійно-технічна освіта і стаж роботи за професіями технічного службовця у галузі фінансової діяльності, роботи з базами даних, статистики, бухгалтерського обліку не менше 1 року” [52, с.196].

Бухгалтер повинен знати “директивні, регламентуючі документи, розпорядження по організації бухгалтерського обліку і складанню звітності; форми і методи бухгалтерського обліку на підприємстві; план і кореспонденцію рахунків; організацію документообігу по учасникам обліку; порядок документального оформлення та відображення в системі бухгалтерського обліку господарчих засобів та їх руху; методи економічного аналізу господарчої і фінансової діяльності підприємства; основи економіки, організації і управління виробництвом; правила експлуатації обчислювальної техніки” [134, С.16-17].

На наш погляд, в Україні не враховані тенденції розвитку малого і середнього підприємництва, розвитку нового інституту в економіці - приватних підприємців [137]. Даним суб'єктам економіки для успішної роботи, підтримання своєї конкурентоздатності потрібно оволодіти хоча б базами ведення бухгалтерського обліку, у більшості випадків – праця бухгалтерів. Тому поділ професій бухгалтерської сфери на головного бухгалтера і на категорії бухгалтерів є неповним і може виявитися гальмом для них. Вдалішим рішенням у цих умовах нам вбачається додати до „ Державного класифікатора професій” такі спеціалізації облікових робітників, як бухгалтер малого підприємства (із знанням ведення і організації спрощеного бухгалтерського обліку і складання податкової звітності на базі

загальної середньої освіти і поглибленої професійної підготовки), бухгалтер-підприємець (із знанням ведення спрощеного бухгалтерського обліку за єдиним і фіксованим податком фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності на базі загальної середньої освіти і початкової професійної підготовки).

Отже, сучасний етап розвитку бухгалтерського обліку можна характеризувати як період міжнародного партнерства у галузі вироблення єдиних принципів і стандартів його ведення. Важливе місце відтак займає розробка методології організації фінансового, управлінського і податкового обліку згідно міжнародних стандартів. Має розвиток бухгалтерське право для регламентації обліку. В останні два десятиріччя із розвитком електронно-обчислювальної техніки і особливо персональних комп'ютерів отримала розповсюдження нова технологія ведення бухгалтерського обліку - машинна. Вона дає змогу змістити акцент діяльності бухгалтерів і аудиторів від обчислювальної до аналітичної, що веде у свою чергу до розвитку творчості у роботі.

1.2. Мета і завдання професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку у МНВК

Для вирішення завдання розробки і обґрунтування змісту професійної підготовки потрібно виділити її мету і основні завдання старшокласників з бухгалтерського обліку. Доцільним також уточнити такі поняття, як „професія”, „професійна підготовка”, „зміст професійної підготовки”, „професійна культура”, зазначивши їхні основні ознаки.

Виділення ознак професії проаналізуємо з позицій професійної підготовки і освіти, що дасть змогу віднайти підходи до відокремлення професійної від інших видів людської діяльності з точки зору дидактичної доцільності.

У загальному вигляді мету професійної підготовки можна представити як передачу досвіду і надбання професійної культури певного виду трудової діяльності, виникнення і становлення якої є результатом органічної взаємодії професії і професійної групи.

Питаннями професійної культури займалися Г.М.Соколова [155], А.А. Баталов [7], Є.О.Енхельберг [176], П.М.Батура [8] та інші. Під поняттям професійної культури вони розуміли особистісну характеристику фахівців, що виражає рівень розвитку потреб і здібностей індивідів.

У структурі професійної культури учені виокремлюють праксеологічну і ментальну сторони. Перша (праксеологічна) є характеристикою способу взаємодії суб'єкта зі знаряддями і предметом праці, ступеня готовності індивіда до конкретного виду діяльності. До складу праксеологічної сторони входять такі елементи, як професійні знання, навички і уміння. Немаловажним тут виступає професійне мислення.

Друга сторона (ментальна) виступає інтегральною характеристикою свідомості і самосвідомості суб'єкта професійної культури, а також морально

-світоглядних і естетичних передумов діяльності.

Професійному мисленню належить особливе місце в професійній культурі. Даний вид мислення обумовлений технологією й об'єктивною логікою конкретного виду діяльності, виступає організуючим початком у процесі становлення і самовизначення професії. А.А.Баталов, розвиваючи концепцію культурно-історичної детермінації професійного мислення, справедливо подав два типи професійного мислення: мислення, що стало способом дії професіонала, і мислення, модифіковане видом професійної діяльності [7].

З погляду на формування професійної культури особистості викликає зацікавлення дослідження російського вченого Є.А.Клімова щодо етапів розвитку професіоналізму людини, які він назвав “фазами розвитку професіонала”. На основі ролі професіонала у професійній групі, розвитку його професійного мислення, рівня професійних здібностей та інших показників Клімов запропонував 6 типів професіоналізму, назовемо їх рівнями опанування професійною майстерністю. Це оптант, адепт, адаптант, майстер, авторитет, наставник [70, С.277-278; 71, с.302]

Окрім зазначених вище понять, розуміння професійної культури неможливе без розгляду основного поняття - “професія”.

Із всієї сукупності накопичених в науці визначень звернемо увагу на три основні типи поняття “професія”. До першої групи віднесемо визначення, що розуміють професію як сукупність знань і трудових навичок, які належать окремій людині [26; 70]. До другої - такі, що розуміють професію як сукупність людей, зайнятих тим або іншим видом праці [118]. Треті в професії вбачають основний вид трудової діяльності як вагоме джерело їх доходів [58]. Через певні недоліки у цих визначеннях вважаємо недоречно їх включення у педагогічну теорію і практику. По-перше, вони не відображають ролі освіти в цілому, по-друге, професійна освіта і професійна підготовка у процесі опанування професією не стають предметом розгляду. Спробуємо довести помилковість даних тверджень.

Потрібну сукупність знань, вмінь і навичок окремої професії може мати людина, яка ніколи не працювала за нею і не мала професійної підготовки. Зрозуміло, що з часом ця сукупність буде змінюватися, вона не є сталою. Так, професії бухгалтера і аудитора дуже споріднені. Вони мають багато спільних знань і трудових навичок, але у підсумку виконують різні функції. За певних умов взаємозамінні: аудитор може працювати на посаді бухгалтера, бухгалтер - аудитора. Тобто у першому типі визначення професії не враховано єдності між змістом професії та вимогами і функціями, які висуваються до неї, унеможлиблюється розрізнення понять “професія” і “праця”.

Друга група занадто узагальнена. Людина здатна виконувати окремі функції бухгалтера (заповнювати первинні документи, реєстри, підбивати сальдо окремих рахунків), не маючи потрібного рівня професійної освіти або професійної підготовки. Зокрема, окремі функції бухгалтера виконують касири, обліковці, таксувальники, табельники та інші, не замінюючи в цілому

працю бухгалтера. Вид праці залишається один - облік господарчої діяльності, проте професії потрібні різні. Дане визначення доцільніше використовувати до поняття “професійна група”.

Третій тип визначень вимагає уточнень: що є основним видом діяльності, що стоїть за виявленням основного джерела доходу. Це означення характеризує економічну сторону професійної діяльності. Воно інтуїтивне, ніж наукове, бо кожна людина бажає більшу частку своїх доходів заробляти при виконанні функції за отриманою професією.

Загалом прийнято виділяти такі вимоги до професії:

- психологічні (особливості характеру, органів сприймання, розумових здібностей);
- медичні (рівень здоров'я, необхідний для роботи по даній професії, протипоказання, умови праці);
- економічні (де спеціалісти даної професії використовуються, попит на них, умови оплати праці);
- технологічні (предмети і засоби праці, мета діяльності, характерні операції, робоче місце, режим роботи, помилки та їх наслідки тощо);
- педагогічні (вимоги професії до змісту і рівня освіти, які навчальні заклади готують цих спеціалістів, які знання і навички потрібні майбутньому фахівцю) [92, с.48; 108, с.34].

Виходячи з наведених вище міркувань, пропонуємо таке трактування визначення професії для використання у педагогічній теорії і практиці. Професія - це здатність людини застосовувати отриману у процесі професійної підготовки (з підвищення або без підвищення загального рівня освіти) сукупність знань, умінь і навичок, які відповідають державному стандарту, і психологічні якості особистості, що необхідні у майбутній професійній діяльності для вироблення певного виду продукту або послуги. Здатність людини до визначеної професійної діяльності повинна бути підтверджена державним документом встановленого зразка.

З визначення витікає: професія є тим соціальним механізмом, виробленим людством протягом віків для прискорення прогресу виробництва благ для забезпечення своїх зростаючих потреб [177, с.52]. Поділ праці на окремі професії служить розвитку і удосконаленню технічного і технологічного прогресу, який нині спостерігається.

Розглянемо детальніше складові нашого визначення.

Під здатністю до застосування сукупності знань, умінь і навичок розуміємо необхідний мінімум інформації по отриманню, переробці і використанню здобутих даних, технології застосування вмінь і навичок для ефективної роботи за даною професією. Законодавчо державний стандарт професії оформлений у „Довіднику кваліфікаційних вимог професій”.

Психологічні якості особистості - це сформовані риси характеру, здібності до визначеної трудової діяльності, що протистоять найбільш оптимальним шляхом шкодливим умовам праці; також знання по використанню у повсякденній трудовій діяльності найбільш ефективних засобів підвищення працездатності та ефективності роботи. До

психологічних якостей особистості віднесемо і творчі здібності, які людина застосовує саме у сфері своєї професії.

Під професійною підготовкою вважаємо цілеспрямовану навчальну діяльність по оволодінню поняттями і формуванню вмінь, що необхідні у повсякденній професійній діяльності фахівця. Іншими словами, це процес опанування змістом професійної підготовки, який ми детально розглядаємо у параграфі 1.3.

Рівень освіти - це інформація про соціальний досвід людства у пізнанні навколишнього світу, який розширює світогляд людини, підвищує її творчий потенціал, надає змогу переносити здобутки людства із однієї сфери діяльності в іншу. Загалом рівень освіти у професії повинен відповідати складності професії, кар'єрним сповіданням особистості, її здібностям і прагненням.

Перелічені вище елементи визначення формують професійну культуру людини, складовими якої є професійні знання, вміння і навички, професійний світогляд, професійна свідомість і самосвідомість, професійне мислення і професійна мораль.

Підтвердження професійної кваліфікації документом державного зразка вимагає застосування принципу професіоналізації людини. Суть даного принципу в тому, що людина має право на роботу по отриманій у процесі професійної підготовки спеціальності (професії). При звільненні або переведенні на іншу роботу не втрачає право на професійну діяльність, що підтверджене документом державного зразка. Він так званий сертифікат якості професійної придатності людини, що може підтверджуватися або перевірятися у встановлених Кодексом законів про працю України випадках і порядку.

Порівнявши поняття професії за трьома типами із запропонованим автором, дає змогу дійти до наступних висновків.

Перший тип входить як складова до нашого визначення професії. Педагогу необхідно завжди усвідомлювати, що головними складовими професії є професійні знання і вміння та необхідні якості особистості. Вони повинні бути набутими за певною системою і мати практичне застосування і перевірку ще під час навчання.

Другий тип не має прямого входження до нашого визначення. Проте зрозуміло, що люди, які отримали однакову професійну підготовку входять до однієї професійної групи, об'єднанні однаковою освітньою базою і потенційними можливостями виконувати однакові функції. В такому значенні професія протиставляється поняттю професійної групи. Безпосередня єдність, у якій професія збігається з професійною групою, зберігає їхню безпосередню роздвоєність. Необхідні суспільству продукти матеріального або духовного виробництва створюються людьми, що виконують той чи інший вид професійної діяльності. Така сукупність людей починає консолідуватися в професійну групу тільки за умови, що даний вид професійної діяльності стає для них визначальним способом реалізації і способом задоволення потреб. Отже, професія і професійна група,

незважаючи на внутрішнє споріднення, виступають як самостійні явища, маючи спільне й особливе в процесі розвитку від початку зародження до розквіту і суспільного визнання.

Розвиток професії нерідко визначається сутнісними властивостями виду діяльності, її місцем у поділі праці в масштабах суспільного виробництва. Становлення і розвиток професійної групи є процесом більш високого рівня. Вона тільки в початковому вигляді містить у собі професію як основу. При взаємодії професія і професійна група виступають як “засіб для іншого”. Кожна зі сторін цілого опосередковується іншою, чим і визначається їхня єдність. За словами Е.Дюркгейма, професійна діяльність може ефективно регламентуватися тільки групою, досить близькою до самої професії, щоб почувати всі її потреби і мати можливість стежити за всіма її змінами. Єдина група, що відповідала висунутим умовам, була названа ним корпорацією, або професійною групою [54, с.11].

Оцінюючи відносини між професією і професійною групою, визначимо останню як сукупність людей, об'єднаних спільним видом трудової професійної діяльності, на противагу професії, що вказує на те, яким конкретним видом професійної діяльності людина володіє досконально.

Таким чином, поза залежністю від сфери застосування, у якій функціонує професійна група, формування її як суб'єкта соціальної структури повинне припускати:

- а) ідентичність соціально-економічних умов праці;
- б) визначену спільність змісту праці;
- в) наявність адекватних по змісту й обсягу спеціальних знань і алгоритмів професійної діяльності;
- г) спільність менталітету [155, с.114].

Професійна група, з одного боку, є носієм найбільш істотних ознак соціальних класів, страт, шарів, до складу яких вона входить. З іншого боку - вона має ряд специфічних ознак, що розкривають в основному вид її професійної діяльності. Виконання представниками певної професійної групи якісно однорідних чи близьких за змістом функцій у ході практичної діяльності (трудова, інтелектуальна) у значній мірі визначає однотипність їхньої професійної культури.

Третій тип визначення професії виступає як наслідок із запропонованого нами. Якщо людина володіє здатністю застосовувати отримані у процесі професійної підготовки знання і вміння для виконання професійної трудової діяльності, то вона повинна отримувати за цю роботу винагороду (особистий дохід) не тільки для підтримки і відновлення своїх фізичних сил, але й для задоволення духовних потреб.

Отже, стає зрозумілим важливість профільної і професійної підготовки в умовах середніх загальноосвітніх закладів. Перейдемо до обґрунтування важливості введення курсу для вивчення бухгалтерського обліку старшокласникам.

З вікової психології відомо, що остаточне професійне самовизначення найбільш оптимально відбувається у період ранньої юності [88, С.2-3]. В

Україні дане положення законодавчо закріплено Законом України „Про освіту”. У статті 35 записано: „Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її ... трудову підготовку, професійне самовизначення” [62]. Звідси одним із основних завдань загальної середньої освіти Законом України „Про загальну середню освіту” (стаття 5) визначається „підготовка учнів (вихованців) для подальшої освіти і трудової діяльності” [61], яка повинна вирішуватися освітньою галуззю „Технологія”. Однією з цілей останньої є „дати учням загальні відомості про основи виробництва з елементами підприємницької діяльності”. Таким чином, дана освітня галузь повинна сприяти „професійному самовизначенню учнів” [4].

Таких наявних та потенційних можливостей ознайомити зі світом професій не має ні одна з інших освітніх галузей. “Технологія” не тільки знайомить, а й дає потрібні знання, вміння та навички і, що особливо відрізняє її від усіх інших, уможлиблює перевірку себе у вибраній сфері професійної діяльності практичними діями. Бо тільки реальна трудова діяльність критично оцінює себе, свої здобутки в обраній галузі прикладання майбутніх сил [10, с.14].

Враховуючи збільшення терміну навчання у середніх загальноосвітніх навчальних закладах до дванадцяти років, у старшій школі до трьох (стаття 12 Закону України „Про освіту”) [62] можна стверджувати, що „поглиблене вивчення освітньої галузі „Технологія” дає змогу забезпечити початкову професійну підготовку” [164, С.2-4] зі спеціальностей, що вимагають освітньо-кваліфікаційного рівня кваліфікований робітник та поглибленої трудової (або професійної за відповідних умов) підготовки учнів зі спеціальностей, що потребують вищого освітньо-кваліфікаційного рівня. Доречно врахувати Постанову Кабінету Міністрів України № 348 від 11.03.1999 року про „Комплексний план заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999-2012 роках”. Вона наполягає „удосконалити перелік спеціальностей для проведення професійної підготовки у загальноосвітніх навчальних закладах та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах” [123]. Це положення знайшло підтвердження у проекті Концепції 12-річної загальної середньої освіти та передбачає, що “за умови поглибленого трудового навчання школа може здійснювати професійну підготовку на рівні I–II кваліфікаційних розрядів” [73].

Варто поглянути, яка мета зумовлює важливість введення курсу для вивчення старшокласниками бухгалтерського обліку.

Окрім загальноосвітніх і соціально-економічних факторів, наведених вище, немаловажними є наступні: приватизація майна в Україні ще не завершена, виникає багато нових акціонерних товариств, фінансові установи (банки, страхові та інвестиційні компанії, пенсійні фонд тощо) надають нові фінансові послуги, які ще мало знайомі або зовсім незнайомі для людей соціалістичного суспільства. Постає проблема щодо можливості людини вибрати об’єкт вкладання своїх коштів, наприклад, для володіння акціями підприємства, або вкласти гроші на рахунок якої-небудь інвестиційної компанії. Якраз на необізнаності населення із новими реаліями і на

елементарній економічній безграмотності та правовому вакуумі були побудовані так звані “фінансові піраміди”. Тож виникає велика потреба у економічній підготовці молоді. Одним із видів якої є підготовка з бухгалтерської справи, надаючи змогу не тільки вести облік господарської діяльності, а й вміти аналізувати фінансові і бухгалтерські звіти.

Зараз у середніх загальноосвітніх закладах проводиться належна робота у цьому напрямку. Відтак, уведений до навчального плану предмет “Економіка”, підготовлені програми для старших класів з основ підприємницької діяльності, основ менеджменту, вивчаються профільні курси “Фінанси і кредит”, “Страхова справа” тощо. Для поширення вибору школярами щодо зайняття у майбутньому підприємницькою діяльністю доречно увести до навчального плану школи курсів профільної або професійної підготовки з основ правознавства і бухгалтерського обліку. Як радять американські дослідники підприємництва Р.Хізрич і М.Пітерс у своїх рекомендаціях щодо початку ведення самостійної підприємницької діяльності, треба “почати “полювання за наставником” зі складання списку провідних спеціалістів у обраній вами галузі або в таких фундаментальних з точки зору бізнесу галузях, як фінанси, маркетинг, бухгалтерський облік, юриспруденція або менеджмент” [171, с.122]. Вищевикладене зайвий раз підтверджує доцільність отримання у старших класах професійної підготовки зі спеціальностей економічної сфери діяльності, зокрема бухгалтерської.

Аналіз професій, уподобань школярів, потреб суспільства, особливостей освітньої галузі “Технологія” дає право стверджувати про потенційно великі закладені можливості введення професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку. Важливий принцип політехнічного змісту освіти при введенні цього курсу отримує нове застосування. Знайомство з робітничими професіями або професіями сфери обслуговування розширить знання учнів про процеси виробництва товарів і послуг (технологічна сторона). Навчання за програмами з основ менеджменту і підприємницької діяльності знайомить школярів з основами управління виробництвом, аналізом прийняття рішень тощо (управлінська сторона). Професійне навчання бухгалтерській діяльності спрямована на розуміння учнями практичних питань ведення обліку виробництва товарів і послуг, формування важливих показників господарчої діяльності у різних галузях промисловості, підведе до усвідомлення основ фінансового і управлінського обліку (облікова і аналітична сторони). Професійна підготовка до діяльності у сфері обліку будується на принципах трудового навчання і виконує його завдання у середній загальноосвітній школі, знаходить їм застосування у нових умовах.

Спробуємо переконатися у доцільності введення даного курсу з професійної підготовки. Як засвідчують дослідження [60, с.29], 90% опитаних підлітків бажають працювати у підприємницьких структурах, із них приблизно третина хоче створити у майбутньому власну справу. Однак переважна більшість з них не має чітких систематизованих знань про сутність і принципи функціонування сучасної ринкової економіки, про роль і

завдання підприємців та інших спеціалістів [132; 174]. Спостерігається алогічна ситуація: сучасна молодь бажає працювати у сфері малого і середнього бізнесу (переважно це емоційне рішення), але володіє знаннями, уміннями, досвідом. З метою ознайомлення, систематизації та набуття досвіду практичного застосування знань і набуття потрібних умінь потрібні заняття з відповідних предметів (курсів), а для їх проведення необхідні навчальні програми.

З 90-х років минулого століття у середніх загальноосвітніх закладах України робиться велика робота у цьому напрямку. Так, уведений у навчальний план предмет “Економіка”, підготовлені програми для старших класів з основ підприємницької діяльності, основ менеджменту і маркетингу, основ фермерської діяльності, вивчаються профільні курси “Фінанси і кредит”, “Страхова справа” тощо. Цікавим є в цьому плані розроблений і апробований вченими-педагогами Слов’янського педінституту блок на вибір “Основи бухгалтерської діяльності” до програми трудової підготовки учнів 8-9 класів [158, С.90-99]. Він вперше знайомить учнів основної школи з бухгалтерським обліком, надає можливість самостійного складання документації, простих бухгалтерських проводок, проведення інвентаризації тощо. При опануванні програмою даного блоку створюється база для наступного, більш детального вивчення бухгалтерського обліку і перевірки своїх професійних нахилів та інтересів. Тому введення блоку за вибором до “Трудового навчання” у 8-9 класах є доцільним і своєчасним.

Виходячи з вищенаведених міркувань, пропонуємо перебудувати змістовний і операційний компоненти професійної підготовки так, щоб на заняттях з трудового професійного навчання учні не тільки знайомилися з основами сучасної економіки, але й з принципами, завданнями і методами бухгалтерського (фінансового) обліку сучасного індустріального й агропромислового виробництва і сфери послуг. Для тієї частини старшокласників, які мають бажання більш глибокого ознайомлення і отримання професії сфери обліку, потрібне введення курсу з вивчення теорії і практики бухгалтерського обліку. Саме для цього слід розробити і впровадити навчальну програму з “Основ бухгалтерського обліку”. За нашим припущенням, це дасть змогу оволодіти комплексом знань, вмінь і навичок, а також сприятиме формуванню професійно-важливих рис особистості для бухгалтерської діяльності.

З цією метою, було вибрано ряд професій, які відповідають професійній сфері “Бухгалтерський облік”, та є можливими до введення їх в трудову професійну підготовку старшокласників.

З “Класифікатора професій” було виділено такі професії з області бухгалтерського обліку і фінансів, як: оцінник, таксатор, аукціоніст (експертна оцінка майна), бухгалтер, касир-експерт, рахівник, касир і білетер, касир в банку та інкасатор, регістратор бухгалтерських даних (обліковець), таксувальник, калькулятор [40]. У подальшому аналізі даних професій за галузевою ознакою та географією розповсюдження звузили їх перелік до п’яти. Це - бухгалтер, касир (на підприємстві, в установі, організації),

обліковець, рахівник і таксувальник. Інші професії не набули чи не мають широкого розповсюдження, а отже, не вимагають широких масштабів підготовки у середніх загальноосвітніх закладах.

Подальший аналіз завдань, обов'язків та вимог до набуття необхідних знань обраних професій [52; 148] показав, що їх зміст найбільш тісно пов'язаний із професією фахівця “бухгалтер”. Крім того, доцільно врахувати вимоги Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття), де від трудової підготовки потребується:

1) “активне ознайомлення з масовими професіями, вихованням потреби у праці та оволодіння певною професією”;

2) “ознайомлення учнів з основами ринкової економіки, різними формами господарської діяльності” [48] на шляху реформування змісту фахової підготовки рекомендується “поєднання споріднених професій та спеціальностей для забезпечення мобільності фахівців на ринку праці” [48]. Внаслідок чого, професійна підготовка старшокласників з бухгалтерського обліку допоможе ознайомити учнів із спорідненими спеціальностями однієї із масової професії бухгалтера, без якої неможливо уявити діяльність сучасних підприємців та підприємств.

Перейдемо до доведення наведених тверджень.

Перша вимога про масовість професії бухгалтера витікає із її соціально-економічної характеристики. Вона розповсюджена у всіх галузях народного господарства без винятку [134, с.15].

Друга вимога при навчанні за професією бухгалтера виконується із практичного боку. Учні ознайомлюються і набувають практичних навичок по оволодінню технікою обліку, складання звітів, документування господарських операцій тощо. Таким чином, виконується комплексне завдання більшості загальноосвітніх предметів по ознайомленню учнів з основами ринкової економіки і основними формами господарської діяльності

Не менш важливою визнається підготовка учнів “до життя в умовах ринкових відносин” [48]. Один із шляхів вирішення цього завдання на рівні підготовки до професійної діяльності та входження у суспільство (соціалізація) ми розглянули вище. Розглянемо можливості запропонованого курсу на рівні сім'ї.

Актуальність ознайомлення з ринковою економікою у даному ракурсі підтверджується виходом в останній час багатьох програм, складовою яких є розділ про ведення домашньої економіки (наприклад, у рекомендованій Міністерством освіти та науки України до впровадження програмі “Моя економіка” є розділ “Джерела особистого доходу” [127]). Зарубіжні вчені, вивчаючи поведінку людини на споживчому ринку, визнають необхідність допомоги громадянам в особистому фінансовому управлінні. Для України це пов'язують із:

– зменшенням діяльності держави в області соціального забезпечення і соціального захисту населення (освіта, охорона здоров'я тощо). Відтак прискорюється входження людини в ринкову економіку;

–ростом складності та різноманітності фінансових послуг, що пропонуються громадянам від різних державних та приватних фінансових установ (страхування, пенсійне забезпечення, купівля золотого запасу та інших форм збереження грошових цінностей), що стає серйозною проблемою вибору для громадян, які не мають потрібної освіти;

–невмінням планувати, робити фінансово обґрунтований вибір на рівні сімейного бюджету, що часто приводить до неефективного використання родинних ресурсів [124];

–недовірою до “чужих” спеціалістів, що стримує розвиток малих підприємств та приватного підприємництва як альтернативного доходу сім’ї [144].

Отже, знайомство старшокласників із управлінням фінансами (грошима, акціями, облигаціями тощо), уміння вести їх облік допоможе не тільки у правильному професійному самовизначенні, а й у подальшому сімейному житті, організації особистих приватних фірм та зайнятті приватним підприємництвом, ефективному використанні наявних родинних ресурсів.

1.3. Дидактичне обґрунтування змісту і структури програми підготовки “Основи бухгалтерського обліку” у старших класах МНВК

Для реалізації цілей і завдань професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку, як взагалі для організації будь-якого навчального курсу, необхідно вирішити питання про конкретний зміст навчання [153, с.24]. Зміст навчання відображається у навчальній програмі. Вона є стержнем, біля якого концентрується структура та зміст, послідовність і форми викладання навчального матеріалу по засвоєнню необхідних знань, формуванню потрібних умінь і навичок.

Зміст програми ґрунтується на основі дидактичних принципів - керівних положень, установок процесу навчання. Це пов’язано із їх методологічною функцією по відношенню до всіх навчальних предметів. Розробкою і описанням дидактичних принципів займалися П.Р.Атутов, С.Я. Батишев, Л.В.Занков, В.С.Ледньов, В.А.Поляков, М.М.Скаткін, Д.О. Тхоржевський та інші. Однак специфіка кожного предмета вимагає і розробки свої основних положень.

Програма професійної підготовки “Основи бухгалтерського обліку” повинна бути складовою середньої освіти для технологічних шкіл та інших загальноосвітніх середніх навчальних закладів, зокрема МНВК, які спеціалізуються у професійній підготовці за даним напрямком, відповідати таким основним вимогам до навчальних програм:

“– забезпечувати умови для реалізації загальних цілей і завдань навчання і виховання в сучасній школі ... та цілей і завдань даного навчального предмету, передбачених пояснювальною запискою;

– містити науково–обґрунтовані і перевірені досвідом поняття, факти і теорії відповідної галузі знань, обсяг яких ... доступний для засвоєння

учнями відповідного ступеня навчання;

– ... забезпечувати єдність і наступність національної системи навчання і виховання;

– забезпечувати зв'язок змісту освіти з життям, з практикою розбудови державності України” [126]. Враховуючи особливості нашої програми, її практичну і професійну спрямованість, викладання у предметі “Трудове навчання” (освітня галузь “Технології”), до названих вимог доцільно приєднати наступні, сформульовані до навчальних програм вченими-педагогами. А.П.Беляєва основними критеріями відбору навчального матеріалу до спеціальних предметів вважає такі:

- відповідність навчального матеріалу сучасному розвитку науки;
- професійна направленість у відповідності з характером виробничої діяльності, професії, об'єктів праці;
- необхідність навчального матеріалу для виховання і розвитку учнів;
- систематичність і доступність;
- взаємозв'язок із змістом профілюючих загальноосвітніх предметів;
- інформаційна стійкість і динамічність навчального матеріалу;
- комплексність і універсальність навчально-виробничих робіт;
- послідовність формування вмій і навичок на основі формування елементів технологічних процесів;
- поєднання різних видів трудової діяльності;
- процесуальність і спільність, які існують у побудові технологічного процесу [11, С.66 – 67].

До них можна додати такі (на основі принципу оптимізації змісту навчального матеріалу [3, с.70]): критерій оптимального підбору обсягу навчальних елементів змісту програми; наступність змісту навчання між основною і старшою школами та професійною освітою у професійно-технічних і вищих навчальних закладах як “запровадження таких співвідношень між цілями, змістом, методами, засобами, організаційними формами цієї (навчально-виховної) діяльності на послідовних етапах навчання і виховання, які дозволяють будувати кожний новий етап з опорою на минулий досвід учнів і таким чином полегшувати їх адаптацію до умов навчання у наступному класі або навчальному закладі” [85, С.5-6].

Для вирішення питання про побудову змісту навчання слід з'ясувати, які складові повинні входити до цього поняття. Для чого вирішити завдання розмежування як елементів, так і задач навчання. Вчені - дидакти В.В. Краєвський і М.М.Скаткін пропонують такий зразок розмежування задач в області побудови змісту навчання і освіти:

“по-перше, через подолання і усунення недоліків, що мають місце у цій галузі;

по-друге, застереження виникнення подібних недоліків у процесі побудови нового змісту.

Вирішення обох задач потребує наукового підходу, але друга взагалі не може бути вирішена інакше як з теоретичних позицій” [152, с.6].

Для вирішення першої задачі необхідно проаналізувати навчальні програми, що тісно пов'язані (міжпредметні зв'язки), мають окремі елементи (поняття, вміння) з розроблюваної програмою або є попередніми для вивчення.

На сучасному етапі для середньої школи підготовлені програми з “Економіки”, “Основ підприємницької діяльності”, “Основ менеджменту”, “Основ маркетингу”, “Основ сімейної економіки та малого бізнесу” тощо. Вони розроблені та впроваджені в освітні галузі “Технології” та “Суспільствознавство” (предмет „Економіка”). Чи відповідають вони потребам професійної підготовки учнів? Чи дають вони знання і вміння потрібного рівня для життя у нових ринкових умовах, для знаходження собі місця роботи? Спробуємо відповісти на поставлені питання.

Програма для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з “Економіки” (1-й варіант, за ред. І.Ф.Радіонової) [129] знайомить учнів з основними поняттями ринкової економіки: ресурси, потреби, суб'єкти та об'єкти економіки, корисність, фактори виробництва, гроші, інфляція, попит, пропозиція, ринкова рівновага, економічна ефективність, менеджмент, маркетинг, безробіття, власність, дохід, прибуток, ВВП, ВНП та інші. Від учнів вимагаються вміння економічного аналізу на рівні: пояснити, визначити, класифікувати, порівняти, обрати, довести, розібратись, дати оцінку і тому подібне.

Інша програма з “Економіки” (2-й варіант, за ред.С.В.Степаненка) [130] подібна до програми за 1-м варіантом, проте деякі розділи висвітлюються більш широко (“Економіка домашнього господарства”, “Економіка підприємства”) за рахунок скорочення часу на вивчення інших розділів.

Розглянуті програми окреслюють коло економічних знань для свідомого оперування ними. Вони спрямовані на розвиток умінь аналізу і пояснення економічних подій та явищ у країні й світі. І з точки зору загальноосвітніх завдань та завдань освітньої галузі “Економіка” вони є потрібними і своєчасними. Але з точки зору професійної підготовки ці програми мають ознайомлюючий характер щодо умов майбутньої діяльності в системі ринкових відносин.

Програма з “Основ підприємницької діяльності” для 10–11 класів (автори З.С.Варналій та В.О.Сазоненко) [131] має прикладний характер до курсу “Економіка”. Вона знайомить учнів зі змістом підприємницької діяльності, організаційно-правовими формами підприємництва, технологією вироблення підприємницької ідеї та доведення її до створення власної справи. Однак не висвітлює таких важливих питань, як маркетинг у підприємстві, бухгалтерський облік та діловодство у малому та середньому бізнесі. Аналіз вимог програми до знань та умінь показав, що курс має ознайомлювальний характер і по ньому неможливо підготувати учнів до якоїсь професії ринкової економіки.

Програма “Основи підприємницької діяльності. 8–11 кл.” (укладачі В. В.Дрижак, В.Ф.Кузнецова та інші) [128] складається із трьох варіантів: 1-й –

на трудове навчання відводять 2 години на тиждень і програма вивчається у 8–11 класах; 2-й – на трудове навчання відводять 2 години на тиждень та вивчається у 10–11 класах і має ознайомлювальний характер; 3-й – поглиблена трудова підготовка з 6-ти годинним тижневим навантаженням у 10–11 класах. Дана програма знайомить учнів з правовими, організаційними, економічними, соціально-психологічними та іншими знаннями, які складають основи підприємницької діяльності. У ній передбачено час на практичне опрацювання теоретичних питань, а також на трудову навчально-виробничу практику у підприємницьких структурах. Даний курс зорієнтований на розвиток стійких професійних інтересів при виборі майбутньої діяльності у сфері бізнесу, але у ньому не передбачено поглиблене вивчення певної професії, формування знань та вмінь конкретної професії.

Аналіз програм показав, що вони мають досить чітку структуру, послідовність викладення, потрібну кількість годин для вивчення основних понять і набуття необхідних умінь, насичені теоретичним матеріалом. З точки зору професійної підготовки, вони носять більш ознайомлювальний та розвиваючий характер, тож можуть використовуватися як профільні курси. Водночас старшокласникам потрібен курс з професійної підготовки.

Проаналізуємо питання: чи може школа дати учням знання та вміння, потрібні сучасному бухгалтеру? Згідно з „Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників” на посаді бухгалтера може працювати людина, яка закінчила вищий навчальний заклад відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст) або яка має повну загальну середню освіту і стаж роботи за професіями технічного службовця у галузі фінансової діяльності не менше одного року [52]. Щоб переконатися у даному твердженні, розглянемо програми з бухгалтерського обліку, згідно з якими відбувається навчання за спеціальністю „Бухгалтерський облік” у вищих навчальних закладах I рівня акредитації.

Аналіз програм ВНЗ I-го рівня акредитації (технікумів, коледжів, вищих професійних училищ) показав, що при підготовці за спеціальністю “Бухгалтерський облік” на предмети “Бухгалтерський облік” та “Теорія бухгалтерського обліку” відведено близько 400 годин. Міжшкільні навчально-виробничі комбінати готують учнів за відповідним профілем за програмами, розрахованими приблизно на 200 годин аудиторних занять для предмету “Основи бухгалтерського обліку”.

Відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” [61] у старшій школі учні навчатимуться три роки, замість двох. Нескладний підрахунок (34 навчальних тижні * 2 години * 3 роки = 204 години) свідчить, що вже при навчанні за стандартом–мінімумом можливе формування загальних уявлень про роботу бухгалтера з отриманням мінімуму знань і вмінь за цією спеціальністю. Якщо ввести поглиблену трудову підготовку (5 годин на тиждень за Базовим навчальним планом [4]), то це дасть змогу підготувати учнів до роботи за такими спеціальностями, як: продавець, касир, обліковець, таксувальник, рахівник, з подальшим працевлаштуванням на

посаді бухгалтера.

Для визначення основного змісту професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку зупинимось на питаннях:

- 1) що потрібно розуміти під змістом професійної підготовки старшокласників;
- 2) які критерії відбору матеріалу до змісту навчальної програми;
- 3) якою за змістом повинна бути підготовка старшокласників до бухгалтерської діяльності.

Перш ніж приступити до розгляду першого питання доцільно висвітлити загальну мету навчання. Вона, за висловом вчених М.М.Скаткіна та В.В.Краєвського, полягає “у засвоєнні підростаючим поколінням основ соціального досвіду, який накопичило людство протягом своєї історії” [152, с .35]. Вони виділяють у досвіді чотири елементи: знання про природу, суспільство, техніку, людину та способи діяльності; досвід здійснення відомих способів діяльності; досвід творчої діяльності; досвід емоційно-ціннісного відношення до світу та до діяльності.

Дуже близькі визначення змісту освіти дають Ледньов В.С., Підласий І.П., Харламов І.Ф. та інші вчені.

У змісті навчання, як бачимо, повинен міститися соціальний досвід людства. Зрозуміло, що немає такої науки або галузі діяльності, що б вмістила у себе весь досвід. Так само, як всі елементи досвіду не потрібні в окремій сфері людської діяльності. Тому постають питання про розгалуження знань і виділення їх в окремі галузі наук та про рівні й необхідність засвоєння цих знань окремою людиною. Необхідно відокремити знання та навички, потрібні всім від інших, потрібних тільки при виконанні своєї професійної діяльності [145].

У педагогіці історично сформулювалися поняття загальної і спеціальної (професійної) освіти. Під освітою взагалі розуміємо процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання. [38, с.241]. О володіває таким обсягом знань і вміннями ними розпоряджатися, що є достатніми для самостійного життя у суспільстві. Зрозуміло, що без отримання навичок певної людської діяльності (професії) неможливо бути самостійною особистістю в оточуючому соціумі.

Для отримання спеціальних професійних знань і навичок в Україні існує і розвивається система професійної освіти, підготовки та перепідготовки кадрів. Це - середня загальноосвітня школа та навчально-виробничі і навчально-курсів комбінати, де отримують необхідний досвід для роботи за спеціальностями, що не вимагають високого рівня розвитку і складності професійних навичок. У професійно-технічних училищах учні опановують більш складними професіями, що потребують відповідного рівня знань і вмінь. Технікуми, інститути, університети та інші вищі навчальні заклади відповідають за підготовку спеціалістів творчого рівня.

Складовою частиною змісту професійної освіти є поглиблене вивчення наукових основ і технології спеціальності, оволодіння необхідними

навичками і вміннями, формування потрібних професійних рис і якостей.

З практики відомо, що трудова і професійна (початкова професійна) підготовка повинні враховувати вікові особливості, функціональні можливості організму дитини, її психічний розвиток. Отже, зміст трудової підготовки визначає сукупність знань і вмінь, які представлені визначеним чином у структурованих простих та складених системах [161, с.80].

Враховуючи склад змісту освіти і професійної підготовки, визначимо зміст професійної підготовки як соціально необхідну, педагогічно обґрунтовану, структурно впорядковану і зафіксовану у навчальній програмі інформацію (частину суспільного досвіду), потрібну при оволодінні знаннями і прийомами професійної діяльності, на основі яких формуються навички професійної діяльності (або кількох видів діяльності). Отже, професійна підготовка може здійснюватися для багатьох складних професій і є частиною професійної освіти. Перейдемо до більш детального розгляду елементів даного визначення.

Соціально необхідна інформація для професійної діяльності - це частина накопиченої людством інформації, обсяг якої є необхідним і достатнім при виконанні професійних обов'язків або певної ділянки роботи.

Педагогічно-обґрунтована - це науково-обґрунтована, педагогічно-осмислена і практично-перевірена інформація для засвоєння учнями. Іншими словами, це відібрані за виробленими критеріями елементи змісту освіти та їх обсяг. Під науковим обґрунтуванням будемо розуміти "сукупність процедур, що ведуть до побудови системи наукових знань, на основі яких повинна розгортуватися практика навчання, або як спосіб реалізації випереджаючої функції науки по відношенню до педагогічної практики" [75, с.10].

До таких процедур (етапів) Безпалько В.П. і Татур Ю.Г. відносять:

1. Визначення цілей (навчальні та виховні) програми.
2. Визначення (описання) змісту навчальної програми (відбір змісту).
3. Вибір і розробка дидактичних процесів.
4. Визначення організаційних форм навчання. [14, с.11]

Структурно-впорядкована - визначеним чином (у певному порядку) розташовані відібрані елементи змісту освіти.

Щоб визначити зміст програми "Основи бухгалтерського обліку" для старшокласників, потрібно подати ту інформацію, яка задовольнить визначенню професійної підготовки і цілям загальної середньої освіти.

Усю інформацію людства умовно можна поділити на технічну, юридичну, математичну, економічну тощо. Економічна інформація у свою чергу поділяється на планову, нормативну, аналітичну і облікову. Остання історично обумовлена поділом на статистичну, бухгалтерську і оперативну, які відповідно мають багато спільного і часто перетинаються [42, С.6-7].

Узагальнюючи аналіз проблем по введенню підготовки старшокласників до професії бухгалтера нами визначено рівні потреб людей до користування обліковою інформацією, методами її збирання, переробки, презентації (репрезентування) і аналізу. Виявилось, що кожна людина використовує облік інформації, знання і вміння як елементарного

рахівництва, так і рахункознавства і балансознавства у повсякденній роботі. Умовно функції людини у сфері обліку можна поділити на елементарні, прикладні у професійній діяльності та професійні.

До першої групи належать: ведення родинного бюджету, підрахунок фінансових залишків сім'ї, підрахування по можливості взяття кредиту або, навпаки, вкладання на депозитні та інші рахунки тимчасово вільних грошових заощаджень, оплата комунальних платежів із заповненням потрібної документації тощо.

До другої - використання облікових даних або звітів для контролю, планування і аналізу господарської діяльності тощо. Зміст діяльності третьої групи полягає у виконанні функцій організації та проведення обліку, його аналізу, підготовка звітів до різних державних органів управління, а також підготовка документації та реєстрації даних для оперативного, бухгалтерського або статистичного обліку господарської діяльності та проведення подібних операцій. При такому розподілі всіх людей умовно поділимо на чотири групи: споживачів, користувачів, виробників (підготовників та організаторів) облікової інформації:

1) “споживачі” - це масова група людей, які користуються у побуті і повсякденній роботі знаннями обліку і рахівництва, не зосереджуючи уваги на процедурних моментах. Предмет їхньої зацікавленості - тільки результат діяльності, яка в даних випадках не є професійною (сума грошей для сплати за послуги, товари, повернення або отримання боргу, правильність нарахування власної заробітної платні, правильність заповнення квитанцій по оплаті комунальних платежів, точність поданих податкових декларацій особистого доходу тощо);

2) “користувачі” - це група людей, які використовують отриману облікову інформацію (оперативну, бухгалтерську, статистичну) як один із напрямів виконання посадових обов'язків у своїй професійній діяльності. Для членів цієї групи характерне знання методів аналізу облікових даних з метою підвищення ефективності управління процесом виробництва товарів або надання послуг. До цієї групи умовно можна віднести також людей, що використовують у своїй діяльності елементи (методи) бухгалтерського обліку (архіваріуси, секретарі тощо);

3) “виробники-підготовники” - це група людей, які професійно займаються збиранням, підготовкою, обслуговуванням, одержанням, зберіганням та іншими операціями з обліковою інформацією та матеріальними цінностями, тобто фахівці нижньої ланки бухгалтерського і фінансового обліку;

4) “виробники-організатори” - це група людей, які професійно займаються організацією обліку, переробкою зібраних інформаційних матеріалів, заповненням необхідних бухгалтерських документів, форм і звітів для подання до державних органів і вищої адміністративної ланки управління підприємством, перевіркою правильності ведення обліку матеріальних цінностей і заповненням первинних документів, виробленням пропозицій для ефективного управління господарськими процесами з питань зменшення

витрат, ефективного використання фінансових ресурсів тощо.

До першої групи належить майже все населення, оскільки кожна з часом людина вступає у грошово-кредитні відносини. Що зумовлено входженням її у суспільні відносини при включенні до праці, отримання доходів, сплачування податків, розподіл необхідних благ по підтриманню фізичних і духовних сил. Спостерігається, вочевидь, зв'язок із проблемою по вирішенню завдань із планування (заощадження і використання) своїх обмежених ресурсів і необмежених духовних і матеріальних потреб. Якщо кількість потреб зростає незначними темпами, то зростання кількості предметів їх задоволення напряду залежить від розвитку науково-технічного прогресу. Наприклад, потреба в інформації в стародавні часи задовольнялась усним переказом, згодом письмовими джерелами, то у наш час потік інформації суттєво збільшився, що вимагає додаткових зусиль по її обробці, відтак використовуються різні радіо- та електроприлади, комп'ютерна техніка тощо. Що зайвий раз підтверджує необхідність мати хоча б елементарну бухгалтерську підготовку для задоволення своїх потреб найбільш ефективним способом при певній фінансовій незалежності. Слід пам'ятати, що просте вміння рахувати - тільки складова більш складного вміння - вести елементарний облік.

У другій групі можна наявні: адміністративний персонал; підприємці на етапі їх становлення. За слушним спостереженням американських дослідників, більшість підприємців-початківців мають поверхове ознайомлення з питаннями фінансового планування, особливо по складанню плану джерел коштів і балансу на рік вперед [178, С.7-15].

Таким чином, до даної групи входить доволі значна кількість людей. Якщо робітників управління можуть задовольнити знання і вміння, отримані ними в процесі професійної освіти за своєї спеціальністю, то підприємцям доведеться витратити додатково свій час або кошти для надолуження знань і вмінь, оскільки шкільних знань не досить для виконання вищеназваних функцій. Як уже зазначалося, управлінський облік вимагає знань прийомів аналізу фінансових звітів.

До третьої і четвертої групи належать фахівці, які вбачають основною діяльність по організації, забезпеченню і веденню обліку. Такими фахівцями, вважаємо, будуть:

- фінансовий директор і головний бухгалтер - із керівного персоналу;
- бухгалтери, економісти із бухгалтерського обліку і аналізу господарської діяльності та фінансової роботи, працівники державних і приватних служб, що ведуть перевірку або ревізію облікових даних - із професіоналів;
- бухгалтери - із фахівців;
- касири, нарядники, рахівники, обліковці (регістратори бухгалтерських даних), таксувальники, калькулятори і тарифікатори - із технічних службовців.

Отже, мета курсу “Основи бухгалтерського обліку” – подати учням знання і вміння з організації та методики раціонального ведення

бухгалтерського обліку, ознайомити з професією бухгалтер та іншими спеціальностями у галузі фінансової діяльності. Для досягнення мети програми повинні вирішуватися такі завдання:

- * навчити учнів раціональним методам бухгалтерського обліку в ринкових умовах господарювання;
- * правильно відображати на рахунках бухгалтерського обліку господарських операцій;
- * проводити записи до облікових реєстрів;
- * контролювати та аналізувати господарську діяльність по бухгалтерським звітам.

Вивчення даного курсу сприятиме оволодінню учнями спеціальними знаннями і вміннями, необхідними у повсякденній роботі бухгалтера. Для цього планується дати відповідні теоретичні знання із розв'язуванням задач і проблемних ситуацій та залучення учнів до реальної практичної діяльності.

Поряд із реалізацією навчальної мети завдання навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку” становить інтелектуальний, економічний, правовий розвиток учнів, який забезпечить повноцінну різнобічну підготовку їх до професійної діяльності на тій чи іншій посаді (бухгалтера, рахівника, касира, обліковця тощо).

Знання, вміння та навички, що визначають зміст практичного навчання з основ бухгалтерського обліку, перебувають у певному зв'язку і взаємодії між собою. Важливо провести систематизацію навчального матеріалу. Із використанням двох структур - лінійної і концентричної. При лінійній систематизації навчального матеріалу всі його частини перебувають у послідовному зв'язку (окремі частини навчального матеріалу вивчаються тільки один раз, засвоєння нових елементів відбувається на базі раніше засвоєного).

Для концентричної систематизації характерне багаторазове повернення до окремих частин навчального матеріалу з постійним розширенням, поглибленням набутих знань. Дослідження методичних робіт переконують, що на початковому етапі навчання використовується переважно лінійна система, на вищому ступені - концентрична. Аналіз підходів до складання послідовності вивчення методики проведення бухгалтерського обліку свідчить, що навчальний матеріал не можна побудувати за принципом тільки лінійної або концентричної структури. Зокрема, вивчення другого розділу (практики бухгалтерського обліку) вимагає знань різних рахунків, детальне вивчення яких не можливе відразу. Відтак доцільне застосування принципу “спіральності”. Суть його полягає в тому, що навчальний матеріал (облік господарської діяльності) вивчається більш поглиблено тієї теми, яку проходять на даному етапі. Всі інші складові мають тільки допоміжний інформаційний супровід. Наступна тема вимагає детального вивчення рахунків і змісту її навчального матеріалу, навчальний матеріал минулої теми уточнюється по відношенню до нинішнього. Інакше кажучи, відбувається виток минулої теми по відношенню до теперішньої з обов'язковим урахуванням наступної.

Для побудови змісту програми, в якій будуть розв'язуватись наші специфічні завдання, велику роль відіграє і принцип дидактики - зв'язок школи з життям, з вирішенням завдання перебудови економічної, а з нею й інших сфер діяльності країни. При визначенні особливих вимог до змісту професійної підготовки ми будемо враховувати цілі, загальні, і в першу чергу, специфічні завдання трудового навчання, також цілі з професійної підготовки, конкретні умови організації навчально-виховного процесу у школі та психофізіологічний розвиток старших підлітків.

З точки зору педагогіки, важливо щоб зміст професійного навчання у 10-11 класах за новим напрямком і його організація з метою більш повної відповідності цілям загальної середньої освіти відповідав наступним специфічним дидактичним вимогам:

- трудова діяльність учнів базуватися на попередньому досвіді;
- учні повинні розуміти необхідність цієї професійної діяльності для свого життя;
- у змісті відобразити основні трудові операції, які розкривають суть бухгалтерської діяльності;
- зміст професійної підготовки бути завершеним і самостійним, виключаючи дублювання навчального матеріалу;
- зміст програми повинен сприяти формуванню творчого відношення до праці;
- дотримуватися профорієнтаційної спрямованості трудової підготовки;
- поєднання навчання з продуктивною працею.

На основі аналізу професійної діяльності бухгалтера, дидактичних принципів трудового професійного навчання та висунутих вимог до змісту навчання нами вироблені основні положення відбору навчального матеріалу, або критерії. Такими критеріями вважаємо:

1. відповідність змісту основним функціям у діяльності кваліфікованих робітників та фахівців: бухгалтерів, обліковців, касирів тощо;
2. доступність і відповідність змісту навчального матеріалу розумовим і віковим можливостям учнів;
3. практична спрямованість змісту для організації постійної професійної діяльності в процесі навчання;
4. міжпредметна і внутрішньопредметна координація змісту навчального матеріалу;
5. взаємозумовленість у структурі змісту теоретичних відомостей і практичних дій.

Результатом опанування змістом програми повинні стати набуті знання та вміння. Головні з них наступні:

- * знання: законодавчі, нормативні, методичні та інші документи з організації бухгалтерського обліку і складання звітності; принципи бухгалтерського обліку; порядок бухгалтерського обліку на підприємстві; план і кореспонденція рахунків; організація і правила ведення документообігу з бухгалтерського обліку; методи аналізу бухгалтерської

звітності;

* уміння: вести фінансові, матеріальні, виробничі, господарські розрахунки та баланси; вести облік коштів, фондів, продукції, матеріалів; розраховувати затрати на виробництво, надання послуг, собівартість продукції; вносити записи та виправляти помилки в документах (бухгалтерських книгах, рахунках, інвентарних списках, накладних платіжних дорученнях тощо); складати звіти з фінансово-господарської діяльності підприємства та до податкової адміністрації; аналізувати фінансово-господарську діяльність підприємства.

Керуючись висунутими вимогами щодо змісту професійної підготовки бухгалтера, розроблена програма з курсу “Основи бухгалтерського обліку” (подаємо в Додатку А).

Проаналізуємо зміст і структуру курсу у відповідності до запропонованих вимог.

Згідно з вимогою про відповідність змісту основним функціям у діяльності бухгалтера, програма охоплює ті сторони професії, знайомство з якими необхідно всім учням, незалежно від напрямку їх подальшого професійного становлення у сфері облікової діяльності (бухгалтера, касира, обліковця, таксувальника тощо). Кожен учень повинен мати уявлення про суть бухгалтерського обліку, його принципи, порядок роботи з документами, проведення інвентаризації, класифікацію рахунків, калькуляцію і оцінку господарських засобів, організацію бухгалтерського обліку на різних видах підприємств, загальні принципи складання звітності.

Забезпечення доступності та відповідності змісту навчального матеріалу розумовим і віковим можливостям учнів відбувається за рахунок передбаченою програмою наступності між навчанням у основній школі і професійної підготовки. Також на основі аналізу змісту професійної діяльності бухгалтера передбачено детальне опрацювання найбільш важливих тем з інформаційним супроводом до них, що, безумовно, допомагає при вивченні курсу, щоправда, не несе професійно-важливого змісту. Наприклад, тема “Документація бухгалтерського обліку” становить важливий інтерес для діяльності бухгалтера, відповідно на неї відведено 6 годин навчального часу. Тема “Основи організації бухгалтерського обліку в Україні” велика за обсягом, проте несе допоміжне інформаційне завдання, має віддалену перспективу і теоретичну спрямованість, тож на неї виділено 3 години навчального часу. Окремі положення даної вимоги також розглянуто у параграфі 2.3.

Має виключне значення вимога практичної спрямованості змісту для організації постійної професійної діяльності в процесі навчання. Відповідно головною метою програми виступає набуття практичних умінь і теоретичних знань, що безпосередньо стосуються майбутньої професійної діяльності. Так, на сучасному етапі посилилась увага до вивчення міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Це стосується підприємств, які розраховують на іноземні інвестиції або ведуть спільну діяльність з іноземними партнерами. Оскільки метою нашого дослідження стала професійна підготовка до роботи

на малих і сільськогосподарських підприємствах, то вищевикладене питання тільки стисло розглядається у темі “Основи організації бухгалтерського обліку в Україні”.

Дуже важливими для бухгалтера є вміння складати фінансову звітність. Тому розгляду цих питань присвячені теми: “Бухгалтерський баланс”, “Документація бухгалтерського обліку” і “Управлінський облік” (на рівні попереднього ознайомлення). Більш ґрунтовно вони вивчаються у темах: “Бухгалтерська звітна документація” і “Аналіз діяльності підприємства по бухгалтерській звітності”.

Вимога про міжпредметну і внутрішньопредметну координація змісту навчального матеріалу полягає в тому, що міжпредметна координація змісту враховує зміст предметів, які вивчалися у основній школі і мають зв’язок з нашим курсом (алгебра, трудове навчання, креслення, географія, правознавство тощо), а також предметів, що вивчаються у старшій школі. Зокрема, суспільствознавство, основи економіки, інформатика тощо. Відтак, учні поглиблюють знання з податкового і господарського законодавства, застосування інформаційних технологій в обліку господарських операцій.

Внутрішньопредметна координація полягає в логічній послідовності вивчення розділів і тем курсу. Перевірка правильної послідовності перевірялася на основі теорії графів і матриць (Киверялг А.А.[79]), а також проведенням експериментального навчання.

Взаємозумовленість у структурі змісту теоретичних відомостей і практичних дій відбувається за рахунок передбачених програмою тем теоретичних і практичних занять. Курс має практичну спрямованість, проте у ході укладання програми враховано біля 25 % часу на проведення теоретичних занять поряд із семінарськими і практичними.

Окрім названих вимог, враховується узгодженість і відповідність часу на вивчення курсу із шкільним навчальним планом.

Розроблена програма професійного навчання “Основи бухгалтерського обліку” (для учнів 10-11) класів має інваріативну (основну) та варіативну частини. Основна частина обов’язкова для засвоєння, із відповідними розділами: “Теорія бухгалтерського обліку” і “Основи ведення бухгалтерського обліку”. Зміст даних розділів передбачає ознайомлення учнів з поняттям бухгалтерського обліку, його методами і формами та облік різних видів господарської діяльності підприємства. На практичних заняттях формуються навички і вміння складання бухгалтерської звітності, заповнення первинної документації та рахунків бухгалтерського обліку, аналізу діяльності підприємства тощо. Підсумком вивчення даних розділів мають стати:

- знання принципів і завдань бухгалтерського обліку, законодавчо закріплених документів з організації обліку і складання звітності та документообігу, плану і кореспонденції рахунків, методів аналізу бухгалтерської звітності;

- уміння вести різні види рахунків та їх облік, розраховувати собівартість виробництва продукції (послуг), складати фінансові та податкові

звіти і аналізувати їх з метою покращення фінансово-господарських показників підприємства.

Третій розділ “Особливості ведення бухгалтерського обліку в різних галузях діяльності підприємств” є інваріативним, надаючи можливість середньому загальноосвітньому закладу (школі, МНВК) вибрати блок з урахуванням наявної бази, пристосуватися до оточуючих підприємств і потреб регіону. Метою даної частини програми є поглиблення знань і удосконалення вмінь ведення бухгалтерського обліку у окремій галузі господарювання (торгівля, транспорт, сільськогосподарське та промислове виробництво тощо).

Інформаційна частина містить матеріал, який повинен допомогти вчителеві здійснювати навчально-виховний процес по формуванню відповідних теоретичних знань і практичних умінь. До її складу включені такі компоненти: пояснювальна записка та список рекомендованої літератури, що вкрай необхідні під час підготовки до подачі нового навчального матеріалу і під час виконання домашньої роботи учнів, виборі форм і методів викладання.

Констатуюча частина програми розкриває зміст навчального матеріалу. Теоретичне навчання спрямовується на розкриття понять бухгалтерського обліку. Змістом практичних завдань передбачається набуття вмінь і навичок професійної діяльності бухгалтера.

Нормативна частина включає в себе: мету і завдання програми, перелік знань і вмінь, які повинні отримати учні у процесі навчання. Крім цього, нормативною частиною передбачено час на вивчення окремих тем і час на вивчення всього курсу.

Знання та вміння з основ ринкової економіки, основ трудового та цивільного права, Конституції України, охорони праці, комп'ютерної техніки, правила та уміння спілкуватися та вести переговори учні отримують при вивченні відповідних предметів у середній загальноосвітній школі.

Таким чином, у результаті науково-педагогічного аналізу професійної діяльності бухгалтера, змісту загальної освіти і професійної підготовки на основі вироблених критеріїв було розроблено програму “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10-11 класів. Структура і зміст програми дають можливість одержати послідовне і повне уявлення про бухгалтерську діяльність, формують необхідні поняття і вміння щодо ведення фінансового обліку, готують до творчої діяльності в обраній сфері професійної діяльності.

Програма забезпечує реалізацію цілей і завдань як загальноосвітніх, так і професійної підготовки, відповідає висунутим до неї вимогам, має у своєму змісті необхідні відомості для якісної професійної підготовки учнів з бухгалтерського обліку.

Проблема підготовки старшокласників до професійної діяльності, зокрема бухгалтерської, є багатоаспектною. Вона вимагає всебічного підходу до обґрунтування цілей, завдань, змісту і структури до навчального предмету професійної підготовки. Матеріал, який подано у першому розділі дисертаційного дослідження, спрямований на вирішення цього завдання.

Спостережено, що відсутність методики викладання, навчальної і методичної літератури, теоретична розробка змісту і структури програми не сприяють підвищенню ефективності навчального процесу. Тому другий розділ дисертації присвячений пошукам і обґрунтуванню підходів до підвищення ефективності професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку та експериментальній перевірці змісту програми і методики викладання курсу.

Висновки до 1-го розділу

Розгляд науково-теоретичних основ формування змісту професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в межах даного розділу дозволив зробити наступні висновки:

Проведений історико-дидактичний аналіз професійної діяльності в сфері бухгалтерського обліку показав, що облікова діяльність поклала свій початок багато тисячоліть тому для задоволення потреб господарської діяльності людей. Причинами виникнення є різні потреби людей у повсякденній трудовій діяльності: перевірка наявності та витрачання господарських та інших цінностей; знання запасів, кількості їх використання та залишків; ведення записів за джерелами надходження і витрачання предметів обліку.

Аналіз змін у змісті облікової діяльності показав, що облік пройшов шлях від одиничних записів господарської діяльності до комплексного і систематичного ведення записів по врахуванню всіх господарських процесів. Сучасний бухгалтер повинен володіти певним комплексом знань і умінь, а також необхідними рисами характеру.

Аналіз змін у досвіді методики підготовки бухгалтерських працівників свідчить про перехід від догматичної системи освіти до сучасного творчого підходу в навчальному процесі професійного навчання, від навчання чисельними практичними прикладами та їх заучування до теоретичного навчання.

Розробка змісту навчальної програми з професійної підготовки „Основи бухгалтерського обліку” повинна враховувати як загальнодидактичні принципи навчання, так і повинні бути розроблені специфічні керівні положення – критерії відбору навчального матеріалу.

Навчальна програма повинна містити як інваріативну складову з базовим мінімумом знань і умінь професії бухгалтера, так і варіативну – для врахування потреб регіонального оточення навчального закладу.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ З БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

2.1. Методика формування понять бухгалтерського обліку у старшокласників

Однією зі складових змісту професійної підготовки, як уже зазначалося, є знання, необхідні для оволодіння вміннями і навичками майбутньої діяльності в галузі фінансового (бухгалтерського) обліку. Нами був визначений зміст професійної підготовки через професійно важливу інформацію (параграф 1.3). Знання як одержання інформації для засвоєння можна розмежувати на відповідні рівні. Знання спочатку можуть виникати як відчуття і образи. На наступному етапі - засвоєння (яке є свідомим), формуються уявлення і поняття. Зазначені дві форми знань дозволяють зберігати їх у пам'яті і оперувати ними в процесі мислення. Головною у цій діаді, відзначає видатний психолог Виготський Л.С., “одиницею ..., найпростішою дією, якою оперує інтелект підлітка, є, звичайно, не уявлення, а поняття” [33, с.69].

Як переконує Усова А.В., “оволодіння поняттями тісно пов'язане з активною розумовою діяльністю учнів, виконанням таких операцій мислення, як аналіз і синтез, порівняння і співставлення, абстрагування і узагальнення ... Тому, чим краще засвоєні учнями поняття, що у них формуються, тим легше їм будувати судження, умовиводи, тим досконаліше у них та основа, яка пов'язана з розвитком творчого мислення” [167, с.8].

Враховуючи також визначення Платонова К.К. і Голубєва Г.Г., що знання – це “система понять про предмети, явища, що засвоєні в результаті сприймання, аналітико – синтетичного мислення, запам'ятовування і практичної діяльності” [122, с.75], можна стверджувати що поняття займають стрижневу роль у навчальному процесі, у передачі змісту освіти підростаючому поколінню.

Розглядом сутності самого терміну “поняття” займається філософія для створення загальнонаукових підходів (методологією); психологія - виявленням психофізіологічних і психологічних компонентів понять, на основі яких виробляються загальні принципи їх формування; кібернетика вирішує питання складності понять, їх взаємозв'язків і структури, питаннями про процеси управління засвоєнням понять, педагогіка розв'язує теоретичні та практичні питання по застосуванню набутків всієї науки у освітній процес.

Філософії пропонує таке визначення поняття. Це “думка, яка являє собою результат узагальнення (і виділення) предметів або явищ того або іншого класу за більш або менш суттєвими ознаками” [29, С.150]. Е.В. Ільєнков зазначає, що “зрозуміти, тобто відбити у понятті ту чи іншу сферу явищ — значить поставити ці явища в належний зв'язок, прослідкувати об'єктивно необхідні їх взаємовідносини, взаємозалежності” [64, с.23].

За положенням, яке прийнятим у педагогіці, поняття - вища форма мислення, яка розкриває сутність речей, визначальні властивості предметів і

явищ, їх суттєвих зв'язків і відношень між ними [167, с.8]. Поняття – це “слово або судження, що виражає сутність відображеного явища” [83, с.32].

У визначеннях поняття, як бачимо, важлива роль надається ознакам (властивостям) понять. З точки зору логічності, чітко окреслюють відношення ознак понять Нікітін В.В. і Рупасов К.А. За умови, що поняття А обіймає клас об'єктів Х, можна виділити такі ознаки:

1. Ознака *a* є необхідною (основною, суттєвою) ознакою поняття А, якщо *a* належить всім об'єктам Х.

2. Ознака *a* є відокремлюваною ознакою поняття А, якщо *a* належить тільки деяким об'єктам Х.

3. Ознака *a* є несумісною (суперечливою), якщо *a* не належить жодному об'єкту Х [111, с.10].

Для визначення і систематизації самих понять важливе місце відводиться встановленню залежності між їх властивостями. Значить, між властивостями *a* і *b* множини Х можливі наступні відношення:

-необхідності та достатності, коли обидві властивості водночас притаманні об'єктам множини Х;

-незалежності, коли вони можуть належати об'єктам множини Х як одночасно, так і окремо одна від одної;

-несумісності, коли об'єктам множини Х вони можуть належати тільки окремо;

-достатності і ненееобхідності (або недостатності та необхідності), коли одна ознака притаманна деякій групі об'єктів множини Х, друга – іншій групі, і разом вони належать третій [111, с.10].

Поняття мають основні характеристики, як-от:

1. Зміст поняття – це сукупність основних (суттєвих) властивостей поняття (ознак), що відображаються у свідомості за допомогою даного поняття [167, с.12; 111, с. 15].

2. Обсяг поняття – кількість об'єктів, на які поширюється дане поняття [167, с.13; 111, с. 15]. Оскільки обсяг поняття залежить від його змісту, який у свою чергу визначає обсяг, то чим ширше поняття за змістом, тим вужче за обсягом і навпаки [111, С.15-16].

3. Зв'язки і відношення даного поняття з іншими.

На підставі вищезазначеного вважаємо, що засвоєння поняття це є процес оволодіння його змістом і обсягом, а також встановлення зв'язків і відношень даного поняття з іншими.

У психологічній науці проблема засвоєння понять залишається предметом інтенсивного вивчення різних наукових напрямків (Д.Н. Богоявленський [19], Н.А. Менчинська [19; 97], П.Я. Гальперін [34], Н.Ф. Талізін [159], В.В. Давидов [46]). Н.Д. Богоявленський та Н.А. Менчинська [19] вважають, що поняття "засвоєння" тому не фігурує серед основних понять загальної психології, оскільки у своєму змісті воно не зводиться до якоїсь однієї психічної функції.

Як зазначають психологи, при засвоєнні понять ми маємо справу з потрібним рядом явищ:

- по-перше, із самим поняттям, тобто зі сформованим у ході навчання (змістовий компонент засвоєння);

- по-друге, із процесом мислення, за допомогою якого досягається результат (операційний компонент засвоєння);

- по-третє, з певними якостями розумової діяльності учня, а також з його вольовими, емоційними, характерологічними якостями, що поліпшують якість засвоєння (особистісний компонент діяльності засвоєння). [57, с.56].

У педагогіці вважають, що засвоєння нових понять первісно забезпечується змістом і значенням поняття. Ця інформація (про зміст і значення) повинна постійно спиратися на наявний учнівський фонд уявлень, понять і конкретних знань. Чим більше зміст поняття узагальнений, абстрактний, тим більш чітко слід давати визначення і описувати ті його ознаки, що характеризують сутність поняття і об'єкту, що його відображає. Чітке окреслення ознак поняття, шляхів його отримання і способів застосування полегшує засвоєння поняття. Крім того, важливо усвідомити відношення одних понять до інших, особливо таких, що мають тісний зв'язок. Однак "вирішальною умовою повноцінного засвоєння є різний рівень застосування усвідомлених понять" [83, с.32].

З вищенаведеного випливає важливість формування в учнів понять бухгалтерського обліку, їхня систематизація з метою використання у професійній діяльності. Перш ніж перейти до самої методики формування понять, відокремимо поняття "формування понять" і "розвиток понять".

Під формуванням поняття будемо розуміти етап навчання, який закінчується утворенням поняття. Він починається зі сприйняття предмета (процесу або явища), про який ми формуємо поняття, і закінчується утворенням абстрактного поняття. Кінцевий етап утворення поняття характеризується виявленням і розумінням основних суттєвих ознак поняття, що складають його ядро, і включенням його у систему знань учня.

Розвиток поняття базується на знанні ядра поняття і включає в себе процес виявлення нових властивостей, ознак, взаємозв'язків і відношень даного поняття з іншими, що складають систему понять учня.

Спираючись на явища, що супроводжують процес засвоєння, виділимо п'ять умов формування понять [27, с.200]:

1. Особливості особистості й мотивація. Навчання поняттям повинно здійснюватися шляхом розв'язання задач, практичних завдань і проблемних ситуацій, що вимагають для свого вирішення утворення понять і їх використання. Поняття формуватимуться швидше і правильніше при усвідомленні учнем їх потребності.

2. Корекція результатів засвоєння, що вимагає свідомого управління своїми зусиллями, пошуку і неодноразових проб. Такий контроль над процесом засвоєння понять призводять до виявлення і усвідомлення нових ознак, властивостей і відношень об'єктів. Це викликає їх більш чітке розуміння.

3. Наявність відповідних знань і вмій. Перед початком формування нового поняття необхідно виявити ті поняття, на які можна буде спиратися.

Потрібно також ознайомити учнів з якостями, відношеннями й функціями предметів, що мають відношення до формованого поняття. Деякі психологи і педагоги рекомендують починати навчання з найбільш загальних понять, тобто загальних властивостей області дійсності, що вивчається [45, с.203¹].

4. Попередній аналіз сутності розумової задачі та оцінка можливих шляхів її розв'язання. Поняття утворюватимуться більш швидко і правильно при усвідомленні учнем умови, для чого воно потрібне, які завдання професійної діяльності дозволяє вирішувати.

5. Спрямованість мислення. Тільки бажання, старанності та наявних знань часто недостатньо для сформування в учня поняття потрібного рівня. Доречно спрямовувати мислення на відповідні функції й властивості предмета, що вивчається.

Для формування понять важливим є процес узагальнення, під час якого, з одного боку, відбувається пошук і позначення терміном предмета, процесу або явища в різноманітній їх кількості та з притаманними для них властивостями. З іншого – розпізнання предметів (процесів, явищ) даної множини з допомогою визначеного інваріанта. “Узагальнення є засобом поєднання предметів за їх суттєвими ознаками та властивостями” [115, с.242].

Знаходження і виділення постійно повторюваного елемента, в конкретних явищах, є необхідна ланка при навчанні бухгалтерському обліку. Так, учні почергово ознайомлюються з кореспонденцією рахунків і складанням бухгалтерських проводок за рахунками. Спочатку вони вивчають загальні поняття “кореспонденція рахунків” і “бухгалтерські проводки”, що є поняттями, які перехрещуються, у темі 1.4. Програми “Основи бухгалтерського обліку”. Потім дані поняття конкретизуються протягом вивчення тем 2.2 – 2.22. Така подача матеріалу викликана тим, що поряд із знанням плану і кореспонденції рахунків у професійній діяльності бухгалтера важливе місце відводиться вмінню вести облік господарських засобів і джерел їх формування, що є однією з його складових, і робити подвійні записи на рахунки (кореспонденцію рахунків).

У дидактиці виділяють два шляхи формування понять.

Перший припускає оволодіння поняттями через уявлення, які характеризують початковий рівень засвоєння знань. Уявлення проявляються у здатності учнів викладати матеріал своїми словами, формулювати визначення правил, явищ, законів, пояснювати їх, аргументувати, наводити приклади для ілюстрації відповідних теоретичних положень. Уявлення, збагаченні змістом і відображенням в них все більш суттєвих (основних) властивостей предметів, процесів і явищ, стають узагальненими уявленнями, що згодом переходять у поняття. Основна ідея такого шляху формування понять – сходження від конкретно-практичного до абстрактно-теоретичного (індуктивний підхід). Поняття при цьому є результатом процесу узагальнення і систематизації. До речі, процес узагальнення – виділення і об'єднання суттєвих ознак предметів, фактів, явищ, процесів реальної дійсності. Систематизацію розуміють як діяльність мислення, в процесі якої об'єкти,

що вивчаються, організуються у визначену систему на основі обраного принципу (основи).

Названі процеси узагальнення і систематизації найбільш успішно протікають за умови, коли розгляд нових понять спирається на попередні, маючи визначений логічний взаємозв'язок, причому нові органічно входять у певну систему понять. Вказані закономірності визначають зміст, організацію і методику формування понять.

В основі цього підходу узагальнення і систематизації понять при їх формуванні лежить логічний прийом абстракції. Подумки здійснюється виділення загальних і суттєвих зв'язків (властивостей і ознак) понять водночас відокремлюються несуттєві властивості та ознаки.

Другий шлях формування понять базується на ідеях теорії розвиваючого навчання В.В.Давидова, від абстрактного до конкретного (дедуктивний підхід). Найбільш важливим компонентом навчальної діяльності учнів за цією теорією є вирішення ними під керівництвом викладача навчальних задач, які поступово ускладнюються і базуються на конкретному матеріалі з предмета. В ході вирішення задач учні оволодівають узагальненими, теоретичними знаннями, загальними підходами і способами діяльності, необхідними для розв'язання конкретних задач. Таким шляхом створюються передумови для подолання розриву між теоретичними знаннями і практичними навичками та уміннями.

Загалом у професійній педагогіці встановлено, що останній шлях найбільш ефективний, який сприяє “формуванню в учнів знань, що найбільш повно відповідають вимогам глибини, повноти, широти, оперативності, мобільності, усвідомленості, системності, узагальнення, міцності” [135, С. 216 - 217].

Для підготовки майбутніх бухгалтерів важливу роль відіграє особистість вчителя, його базова підготовка, рівень знань та практичних вмінь і навичок, його діловитість, цілеспрямованість, енергія. Він має великий потенціал у формування та підготовці майбутніх професіоналів бухгалтерського обліку.

“Для гарного засвоєння учнями понять необхідно, щоб вчитель правильно організував процес їх формування і вмів керувати їх засвоєнням” [167, с.8]. Отже для забезпечення успішного засвоєння школярами понять бухгалтерського обліку, вад викладача особисто вимагається:

- знати зміст і значення понять і термінів бухгалтерського обліку;
- чітко визначити верхній рівень, до якого ці поняття повинні бути сформовані у школярів на момент закінчення МНВК;
- вміти враховувати можливості учнів в кожний конкретний період навчання;
- вміти правильно вибрати способи і засоби навчання (методи, прийоми, наочність тощо) для формування поняття;
- творчо підходити до вирішення задач професійної підготовки учнів до майбутньої діяльності у сфері фінансового обліку.

Методи, які доцільно використати для формування понять бухобліку школярів, забезпечать виконання спеціальних завдань і рішення конкретних виробничих ситуацій, що можуть виникнути в процесі професійної діяльності [24, с.12]. Важливо при цьому використовувати наочні посібники, активізуючи пізнавальний інтерес, які сприятимуть більш глибокому та зрозумілому поясненню матеріалу та його засвоєнню, розвиватимуть творче професійне мислення. Так, для вивчення таких понять як “рахунок”, “баланс”, “собівартість” є необхідність використовувати графічні схеми і таблиці. Для порівняння економічного і бухгалтерського змісту понять “собівартість виробу”, “прибуток”, “затрати” буде доцільним показ алгоритму для підрахунку собівартості виробу, визначення затрат і прибутку (Додаток Б).

У процесі професійної підготовки вчитель повинен, з точки зору складових частин формування понять бухгалтерського обліку, пройти такі етапи при засвоєнні цих понять:

1.Значення поняття, яке формується. Визначаючи мету уроку треба, звернути увагу учнів на нове поняття, показати його важливість для подальшої як професійної діяльності, так і можливості використання у повсякденному житті.

Наприклад, при вивченні поняття “баланс” є можливість показати, що рівновага існує усюди – в природі, техніці, економіці та в інших галузях. Зокрема, учні вже знають про баланс екологічних систем, баланс зарядів у ядрі (електронів і протонів), урівноваження терезів тощо. Можна навести кілька прикладів позитивних і негативних зрушень у різних видах рівноваги. Таке існування рівноваги є і в бухгалтерському обліку. Воно засноване на принципі: “що – за рахунок чого”. Подібне існує, наприклад, у фізиці. Знання закону збереження енергії демонструє, що всяка система буде знаходитися у стані рівноваги, якщо не буде зовнішнього впливу. У бухгалтерському обліку баланс рахують між господарськими засобами та джерелами їх формування. Це можна використати у повсякденному житті. Так, бажання придбати річ зумовлена практичними питаннями: за рахунок яких коштів це можна зробити (або де взяти кошти на придбання речі). На цьому етапі здійснюється виховний вплив на учнів. Для наведення прикладу складається баланс сім’ї (зрозуміло, що приблизний). Вчитель разом з учнями обмірковує питання про наявність коштів для придбання нових речей.

Отже, для управління процесом формування правильних понять учителю необхідно:

- 1) разом з учнями виділити відповідні суттєві властивості об’єктів;
- 2) показати їхнє значення для розв’язання певних професійних завдань і практичних задач. Значущість для учня досягається тим, що виділені суттєві властивості використовуються при вирішенні особисто важливих для учня задач.

2.Зміст поняття подавати на вже засвоєному матеріалі (коли потрібно розкрити суть і дати визначення поняттю).

На другому етапі дається визначення поняття, тобто розкривається зміст поняття “баланс”, яке включає в себе:

- 1) описове визначення понять господарських засобів, джерел їх формування, господарські операції;
- 2) визначення мети складання балансу підприємства;
- 3) зміни в балансі від типу господарської операції;
- 4) контроль за результатами складання балансу;
- 5) корекція роботи по складанню балансу.

3. Вимоги до рівня засвоєння. Треба виходити з аналізу змісту поняття, пізнавальних можливостей учнів різних класів, а також з урахуванням необхідного рівня сформованості цього поняття до моменту закінчення школи.

Наприклад, при формуванні поняття “баланс” варто враховувати, що складання балансу є однією із основних функцій бухгалтера, баланс – один із основних фінансових звітів. Проте складові балансу, їх взаємозв’язок формується протягом усього курсу вивчення, а найбільш складні питання з аналізу балансу винесені на самий кінець курсу.

Таким чином, головний шлях формування наукових понять бухгалтерського обліку – навчання, при якому провідним є зміст навчання. Знання, які учень одержує, задачі, навчальні завдання, проблемні ситуації, які він вирішує в ході навчання, визначають зміст і форму понять, а також характер практичних, перцептивних і розумових дій учня, що виявляють значущі та істотні сторони об’єктів, які відбиваються в поняттях.

Професійне навчання можливе у різноманітних формах організації та методах навчального процесу [147]. Предмет нашого дослідження обмежує їх кількість лише тими, які здійснюються у процесі вивчення курсу “Основи бухгалтерського обліку” в умовах МНВК. Відтак, серед різноманітних форм організації професійної підготовки учнів МНВК, нами розглядатимуться лише власне заняття (уроки) і самостійна робота старшокласників, пов’язана з оволодінням цим курсом.

Проведення занять може відбуватися як за традиційним підходом, так із застосуванням активних методів навчання. До традиційного ми відносимо лекційний виклад навчального матеріалу, розв’язання типових задач, вивчення нормативних документів бухгалтерського обліку, заповнення документів і рахунків тощо [25]. Але досвід і спостереження за проведенням занять свідчить, що такий підхід не сприяє активному і свідомому засвоєнню навчального матеріалу учнями, не стимулює їх до розвитку самостійності у опануванні професійною діяльністю [112].

Аналіз педагогічної і психологічної літератури показав, що на сучасному етапі для оптимізації навчання, процесу засвоєння необхідних понять і формування професійних вмінь і навичок варто застосовувати освітні технології розвиваючого навчання або модифікувати старі методи із введенням до них проблемних ситуацій.

Основними особливостями розвиваючого навчання є:

- перетворення учня в суб’єкт пізнавальної діяльності за допомогою формування механізмів мислення, а не експлуатація пам’яті;
- пріоритет дедуктивного способу пізнання;

– домінування самостійної діяльності учнів у процесі навчання.

Вирішенням даної проблеми займаються як українські вчені, так і вчені інших країн, зокрема Росії. Дослідженням особливостей застосування активних методів навчання займаються такі вчені, як: В.П.Безпалько, В.В.Дрижак, О.М.Коберник, І.Я.Лернер, В.М.Назаренко, П.І.Підкасистий, Є.С.Полат, В.К.Сидоренко, В.Д.Симоненко, О.М.Собчук, Н.С.Солоненко, Д.О.Тхоржевський, Л.І.Чеботарьова та інші.

Так, В.В.Дрижак досліджує впровадження ігрових та проблемних методів навчання у вивченні курсу “Основи підприємницької діяльності”. Н.С.Солоненко поряд з діловими іграми вивчає ефективність тренінгів та дискусій у викладанні курсу “Основи менеджменту”. О.М.Собчук головну увагу зосередила на визначенні ефективності проблемного навчання в умовах комп’ютеризації навчання. О.М.Коберник займається проблемою впровадження творчих проектів на заняттях з трудового навчання (“Технології”).

Для створення методики формування понять бухгалтерського обліку була обрана концепція формування теоретичного мислення В.В.Давидова, оскільки саме у межах цієї концепції можливо досягнути теоретичного рівня узагальнення. В основі концепції змістовного узагальнення В.В.Давидова — Д.Б.Ельконіна знаходиться гіпотеза про провідну роль теоретичного знання і, зокрема, змістовного узагальнення у формуванні інтелекту.

Навчальна діяльність учнів, на думку вчених, є пізнавальною, що побудована за теоретико-дедуктивним (на відміну від емпірико-індуктивного) типом. Реалізація її досягається формуванням в учнів теоретичного мислення шляхом спеціальної побудови навчального предмета й особливої організації пізнавальної діяльності. Навчання виступає як діяльність по відтворенню змісту, шляху, методу наукового пізнання [45; 46].

Отже, справжнє засвоєння можливе тільки тоді, коли учень активно взаємодіє з матеріалом, намагається застосувати відповідні знання і вміння (наприклад, створює відділ бухгалтерського обліку на підприємстві) і тим намагається самостійно оперувати знаннями і засвоєними поняттями. Тому при розробці методики проведення занять з бухгалтерського обліку з урахуванням специфіки навчального процесу МНВК нами було вибрано, окрім традиційних, такі методи активного навчання, як розв’язання задач економічного змісту і проблемних ситуацій, метод випадків і проектна діяльність учнів. Розглянемо особливості їх застосування при формуванні понять бухгалтерського обліку.

Одним з видів практичної діяльності, притаманної шкільному компоненту середньої освіти, є розв’язання задач економічного змісту. Задача – це “...проблема, задається або формулюється самостійно, що вимагає від суб’єкта певних дій при знаходженні відповіді на те чи інше питання, яке міститься в умові задачі. Психологічно задача виникає (формулюється) для суб’єкта в тому випадку, якщо він не знає, як відповісти на питання, як зорієнтуватись в даній ситуації, йому треба шукати відповідь, спеціально організовуючи свою діяльність” [105, с.11]. При цьому важливим

є навіть не сам результат, а процес пошуку рішення, оволодіння логічними операціями, здатність оцінювати хід і результат вирішення проблеми. Головна мета пошуку рішення задач економічного змісту - тренування в різних видах економічної (професійної) діяльності, в яких для досягнення заданої мети в заданих умовах вимагається використання економічних знань.

Саме в процесі розв'язання задач відбувається органічне поєднання засвоєння поняття і практичної дії. Розробка цієї проблеми сприяє більш повному розкриттю закономірностей оволодіння поняттям.

У науковій літературі розрізняють поняття “задача” і “проблемна ситуація”. Л.Л.Гурова, аналізуючи це питання, підкреслює, що хоча ці поняття вважаються рівнозначними, але більшість спеціалістів у галузі психології мислення наполягає на їх розмежуванні [44, с.9].

Окремі автори під проблемою у її взаємовідношенні до задачі розуміють таку ситуацію, в якій мислення починає свою роботу. Розвиваючи цю точку зору, С.Л.Рубінштейн пише, що проблемна ситуація містить у собі нерозкриті ланки, вона підлягає аналізу з боку суб'єкта, результатом чого є формування задачі [141, с.185]. Тобто задача є більш визначеною для суб'єкта і чіткіше оформленою, ніж проблемна ситуація. А проблемна ситуація породжує задачу.

Г.С.Костюк стверджує, що проблемні ситуації – це такі обставини у взаємодії людини із зовнішнім світом, за яких вона зустрічається з чимось новим, невідомим і водночас істотно важливим для неї, таким, що вона не може відразу з'ясувати. В міру того, як людина усвідомлює ситуацію, з'ясовує дані в ній умови, проблемна ситуація перетворюється на задачу [74, с.47].

Т.В.Кудрявцев [77], О.М.Матюшкін [95] розглядають проблемну ситуацію у її співвідношенні із задачею через систему проблемного навчання, якому відводять особливу функцію. О.М.Матюшкін вважає, що навчання учня мислити, а не засвоювати знання в “готовому вигляді”, потрібно навіть штучно створювати проблемні ситуації. Даючи учневі завдання самостійно перетворити проблемну ситуацію на задачу з чітко визначеною умовою і запитанням, вчитель сприяє організації мислення учня, розвиває його логічність і точність.

Л.Л.Гурова запевняє, що чітку межу між поняттям “задача” і “проблемна ситуація” провести досить важко. Тому у своїх дослідженнях вона їх не розрізняє, але одночасно наголошує, що ці два поняття мають свою специфіку: задача (як і проблемна ситуація) може розглядатись об'єктивно, безвідносно до того, чи займається хтось її розв'язанням, і може існувати в мисленні суб'єкта [44, с.10].

І.О.Ільницька виділяє три компоненти, що входять до психологічної структури проблемної ситуації: невідоме, що розкривається у проблемній ситуації; пізнавальна потреба, що спонукає людину до інтелектуальної діяльності; інтелектуальні можливості людини, які включають в себе її творчі здібності і минулий досвід.

Дослідження С.Л.Рубінштейна, Г.С.Костюка свідчать про те, що задача – це перетворення суб'єктом проблемної ситуації. Проблема ситуація є дещо ширшим поняттям і може містити в собі не одну задачу.

Проаналізувавши поняття “задача”, Г.О.Балл пересвідчився, що в психології немає на даний час загальноприйнятого визначення цього поняття [5].

В.О.Моляко під задачею розуміє проблему, яка задається або формулюється самостійно і вимагає від суб'єкта певних дій при знаходженні відповідей на те чи інше питання, що міститься в умові задачі. Психологічно задача для суб'єкта виникає (формулюється) тоді, коли він не знає, як зорієнтуватися в даній ситуації, як відповісти на питання, якщо потрібно шукати відповідь, спеціально організувати свою діяльність. Саме коли суб'єкт шукає відповідь, організовуючи свою діяльність, він використовує елементи моделювання, стихійно чи цілеспрямовано [106, С.84-90]. Через рішення задач і цілеспрямоване застосування проектної технології навчання підвищується рівень процесу засвоєння учнями понять бухгалтерського обліку.

Навчальні задачі в навчальному процесі можуть бути різнофункціональні:

- 1) закріплення викладеного педагогом теоретичного матеріалу;
- 2) контролю знань;
- 3) самостійного набуття нових знань.

У педагогічних роботах термін „задача” традиційно використовується для позначення окремого виду завдань, поряд з прикладами, вправами, творами, самостійними роботами. Нещодавно до числа задач відносили тільки завдання з математики, фізики, хімії. За останній період галузь використання даного терміна значно розширилась: в педагогіці, в окремих методичних розробках вже йдеться про граматичні навчальні задачі, історичні тощо.

Тепер акцентуємо нашу увагу на розрізненні завдання і задачі. Ці споріднені терміни часто вживаються як синоніми, хоч у навчанні вони мають різне значення. Надати учневі завдання – означає поставити перед ним вимогу виконати певну дію з певним предметом чи предметами.

У процесі навчання бухгалтерському обліку використовуються завдання, у яких вимагається виконати певні дії з рахунками, журналами, документами (занести на рахунки господарську операцію, заповнити ордер тощо).

Якщо ж вимагається підрахувати собівартість продукції, підсумки звітного періоду (прибутки, збитки, затрати, доходи), то виконати таку вимогу означає розв'язати задачу. Однак задача має ряд специфічних особливостей. Отже, щодо неї можна поставити й інші вимоги, наприклад, проаналізувати умову, скласти подібну задачу тощо.

Таким чином, на основі задачі, у свою чергу, можна побудувати цілу низку завдань. Зосередимо увагу на тому, як використати таку можливість щодо розвитку мислення, зокрема, професійного мислення, учнів.

Якщо об'єктом діяльності слугують сюжетні задачі, то передумовою усвідомлення власної діяльності розв'язання задачі є сформованість в учнів понять про задачу та її основні компоненти.

Коли учні засвоїли ці поняття, то вони здатні свідомо вирішувати, яку задачу і яким способом розв'язувати, на підставі засвоєння понять розвивається творче професійне мислення, яке сприяє подальшому розвитку мислення взагалі і особистості в цілому. Г.О.Балл виділяє три групи систем відповідних розвиваючих завдань [5, с.120].

Призначення першої групи - формувати в учнів поняття про задачу та її основні компоненти. Пропонується добірка завдань, щодо цілеспрямованого навчання учнів конструювати задачу з умови й вимоги. Наприклад, доповнити і розв'язати:

1)“Собівартість виробу А 17 грн за штуку, виробу Б – 23 грн за штуку. Вироблено 200 виробів А і 300 виробів Б”.

2)“Яка собівартість виробу, якщо для його виробництва використано 2 кг матеріалу А, 2 години праці робітника”.

Принцип побудови системи розвиваючих завдань цієї групи полягає у використанні різних логіко-граматичних конструкцій для викладу умов і вимог задачі, з їх умисним почерговим використанням.

В першу групу включені також завдання, що передбачають аналіз і розв'язування задач як прямих, так і непрямих, тобто обернених. Аналізуючи їх, учні вчаться розпізнавати відомі і невідомі характеристики.

Призначення другої групи розвиваючих завдань - навчити школярів переходити від життєвих ситуацій до математичного опису облікових задач. Серед них чільне місце відведено складанню задач за малюнками, на яких зображено певні об'єкти, а також аналіз практичних ситуацій. Такі завдання певною мірою допомагають вчителю подолати умовність, “штучність” звичайних текстових задач, а учням – на власному досвіді переконатися в практичному значенні знань і вмінь бухгалтерського обліку, що суттєво підвищує пізнавальну мотивацію щодо самого предмету. Розвивається також здатність до самостійного формування задач (що, як відомо, є важливим компонентом продуктивного мислення).

Третю групу охоплює система задач з переходами від сюжетних бухгалтерських задач однієї структури до іншої, зокрема, завдання на побудову обернених задач до прямої і навпаки. У процесі подальшої індивідуалізованої та колективної роботи складаються всі можливі задачі з тією самою фабулою.

Г.О.Балл розробив цю систему розвиваючих математичних завдань для учнів молодших класів. У нашому формулюючому експерименті використовуємо запроповану нами систему, яка спирається на схему названих вчених, але адаптована до викладання учням старшого шкільного віку для курсу “Основи бухгалтерського обліку”.

Слід зазначити, що впровадження системи розвиваючих завдань, на відміну від поодиноких, що застосовуються в традиційній шкільній практиці, сприяє формуванню в учнів взаємно-обернених розумових операцій та

узагальнених способів перетворення і розв'язання задач, особливо при розв'язанні задач, де передбачається перехід від задач із зайвими (чи недостатніми) даними до звичайних. У методичній літературі їх звичайно називають різновидом “завдань творчого характеру”, на жаль, в традиційній педагогічній практиці вони відіграють допоміжну роль у навчанні, і дидакти лише декларують доцільність їх застосування. У підручниках і задачниках із бухгалтерського обліку зовсім не існує задач з нестачею або надлишком розглядуваних об'єктів, а з недостатніми чи зайвими кількісними характеристиками – і зовсім обмаль. Головна мета, заради якої їх необхідно вводити розгляд таких задач – сформулювати в учнів вміння глибоко і ретельно аналізувати умову задачі. Як доводить практика, такі завдання викликають в учнів пізнавальний інтерес до діяльності розв'язання практичних задач.

Отже, опрацювання завдань в певній системі забезпечує формування і закріплення нових операцій мислення, прийомів продуктивного мислення, сприяє розвитку творчого професійного мислення, а відтак, сприяє і більш поглибленому засвоєнню бухгалтерських понять. Досягти ж цього за допомогою поодиноких “завдань творчого характеру” неможливо. Вони лише стимулюють розумовий розвиток у сильніших учнів. Учням також слід пропонувати самим будувати системи задач. Наприклад, після пред'явлення тексту запропонованої задачі, формулюється таке творче професійне завдання: “Змінити задачу так, щоб не було нічого зайвого. Все зайве – викреслити, необхідне – дописати. Змінюючи задачу, спробуйте скласти стільки нових завдань, скільки зможете. Чим більше, тим краще”.

При підготовці задач професійно спрямованого змісту доцільно брати до уваги наступні вимоги:

- до змісту задач включати лише відомі учням поняття бухгалтерського обліку і доступні для них завдання, які мають практичну спрямованість та слугують ілюстрацією застосування теоретичного матеріалу з основ бухгалтерського обліку;

- зміст задач повинен бути пов'язаний з навчально-практичною діяльністю учнів, відображати явища і поняття, з якими вони ознайомилися в процесі вивчення курсу й інших шкільних дисциплін, зокрема економіки;

- зміст і результати розв'язання задач обов'язково скоординувати на вирішення як дидактичних, так і виховних завдань [80, С.56-60].

Вважаємо, через задачі (точніше, через їх розв'язання) відбувається процес засвоєння понять бухгалтерського обліку, а також діагностика ефективності засвоєння.

Методом активізації професійної підготовки учнів, який використовувався у процесі проведення педагогічного експерименту, є також аналіз конкретних економічних ситуацій (інша назва – метод випадків). Його можна розглядати як один з різновидів диспуту, який належить до групи методів формування свідомості особистості. Суть методу – аналіз з наступним обговоренням поданого вчителем опису випадку, пов'язаного з побутовою або професійною діяльністю економічного характеру. При застосуванні цього методу новий навчальний матеріал не подається, а

вирішення поставленої проблеми передбачає використання здобутих раніше знань і вмінь в нових умовах.

Використання даного методу дозволяє наблизити процес навчання до реальної професійної діяльності та передбачає розгляд відповідних проблемних ситуацій, інцидентів тощо у навчальному процесі. Під конкретними ситуаціями прийнято розуміти опис умов реального або імітованого середовища, в якому відбуваються певні події, явища, факти професійної діяльності проблемного характеру. Проблемну ситуацію при цьому можна визначати як усвідомлену учнем ситуацію існування протиріччя між поставленою метою і можливістю її досягнення. Конкретну ситуацію доцільно створити на початку розгляду навчальної теми і використовувати як основу для вивчення матеріалу. В процесі пояснення нового матеріалу учням пропонуються запитання, відповіді на які слід подати в ході роботи або після самостійного опрацювання частини теми. Використання аналізу конкретних ситуацій сприяє поглибленому вивченню понять з теми, встановленню зв'язку теоретичних положень із практикою, формуванню вмінь учнів аналізувати події, факти, явища, робити відповідні висновки та приймати рішення, також стимулює розвиток вмінь і навичок діяльності в нетипових або непередбачуваних ситуаціях.

При проведенні занять, з використанням методу аналізу професійних ситуацій, спиралися на основні методичні положення та вимоги до його проведення, які наведені в дисертаційному дослідженні Г.О.Ковальчук [72]. Авторка вважає, що при підготовці до проведення аналізу конкретної ситуації першочергове значення має формулювання дидактичних та виховних цілей і завдань цієї роботи, із врахуванням вікових особливостей та інтересів школярів. Вчитель має спрогнозувати варіанти виходу із запропонованої ситуації, а також продумати логічні запитання, які допоможуть у виробленні рішення, у пошуках розв'язання проблеми тощо.

Розгляд конкретної ситуації відбувається в певній послідовності. Спершу школярам дається письмовий матеріал, що містить у собі проблемну ситуацію та знайомить із запитаннями, що сприяють розгортанню дискусії. Далі вчитель пропонує учасникам уточнити деталі ситуації, ставить додаткові запитання, спонукає висловити свою думку з приводу проблеми, допомагає школярам, що мають спільні точки зору, об'єднатися в підгрупи та розробити спільні позиції. Наприкінці заняття висувається пропозиція до кожного учня пригадати подібну ситуацію із власного досвіду. Викладач коментує хід події, ситуації, займає позиції кожного з учасників тощо. Використання методу випадків дозволяє навчити школярів аналізувати події проблемного характеру, розуміти зміст як окремих фактів і явищ, так і перспективи розвитку подій в цілому. При цьому важливо дотримуватися певних вимог до змісту конкретних ситуацій:

- 1) матеріал повинен спиратися на той, що вже вивчався;
- 2) відібрана інформація бути актуальною;
- 3) матеріал повинен бути невеликим за обсягом і містити обмежену кількість фактів, явищ [1, с.116 – 117].

Цим вимогам найбільше задовольняють різноманітні матеріали інформаційного характеру, що не містять готового аналізу ситуації. Що стосується складності матеріалу, то спочатку слід брати повідомлення, у яких події найбільш типові, безпосередньо та визначено описують сучасний стан в економічній або життєвій практиці. Конкретні ситуації можна віднайти у журналах для бухгалтерів (“Все про бухгалтерський облік” тощо).

Організуючи роботу на основі аналізу конкретних ситуацій, слід враховувати, що зміст теми або проблеми сам по собі ще не забезпечує вирішення навчально-виховних задач. Важливо так організувати навчально-пізнавальну діяльність старшокласників, щоб вони навчилися самостійно аналізувати нові для них факти і явища з точки зору майбутньої професійної діяльності. Особливе значення мають завдання, що вимагають розумового перетворення матеріалу, що вивчається, і творчо-пошукової діяльності. Остання спрямовується завданнями проблемного характеру, оскільки усвідомлення проблеми породжує прагнення її вирішити. Однак, коли наявних знань для цього недостатньо, виникає ситуація, що вимагає від школяра пошуку нових знань або способів досягнення результату. Для вирішення проблеми учню необхідно відтворити раніше здобуті знання, і знати необхідні дані в матеріалі, що розглядається. При цьому виникає ситуація, яка вимагає від старшокласника активного сприйняття нового матеріалу, самостійної розумової діяльності, застосування наявних знань, пошуку правильного рішення виявленої проблеми [72, с.68]. Таким чином, аналіз конкретної ситуації допомагає школярам зрозуміти закономірності розвитку економічних процесів, сприяє як закріпленню відповідних знань, вмінь та навичок, так і розвитку економічно значущих якостей особистості.

Слід зазначити, що використання завдань типу “зробити висновки” вимагає від учнів осмислення пов’язаного із ситуацією, що розглядається, навчального матеріалу, виділення в ньому головного (тобто факторів і дій), які вплинули на хід і наслідки подій, визначити причини успіхів та невдач у результатах подій, розглянути суб’єктивні фактори та об’єктивні умови, сформулювати найважливіші висновки для подальшої діяльності. При виконанні таких завдань школярі аналізують і пояснюють події та процеси за допомогою теоретичних знань, виявляють, які факти вимагають особливої уваги при розгляді певної проблеми, визначають напрямки та способи подальшого її вирішення, прогнозують варіанти розвитку того чи іншого процесу [169].

Виховний потенціал методу випадків полягає зокрема в тому, що він дозволяє формувати в учнів уявлення щодо необхідності професійної підготовки і позитивної мотивації до неї не безпідставно, а застосовуючи конкретні повсякденні ситуації.

Вище зазначалося, що значна частина старшокласників планує після закінчення загальноосвітньої школи або вищого навчального закладу відкрити “свою справу”. При цьому більшість учнів 10–11-х класів вважає, що для цього не обов’язково потрібно мати спеціальні професійні знання і вміння з бухгалтерського обліку. Для переконання учнів у неправильності

такої думки, доречно запропонувати таке завдання (ідея запозичена у [146, С. 23-26]): проранжувати протягом 15 хвилин 15 етапів фінансового розрахунку майбутньої діяльності в тій послідовності, якої потрібно дотримуватися в ланцюжку кроків щодо планування при створенні приватного виробництва (фірми). Етапи такої діяльності в довільному порядку наведені в таблиці 2.1.

Учні на свій розсуд вносять до таблиці номери рангових місць (до першого стовпчика), присвоюючи №1 тому виду діяльності, котрий, на їх думку, повинен очолити ланцюжок кроків від 1 до 15. Потім оголошується думка експертів з цього приводу (другий стовпчик, який під час ранжування учнями ще не заповнений). До третього стовпчика записують абсолютну різницю між цифрами в першому і другому стовпчиках по кожному рядку. Так, якщо в першому стовпчику стояла цифра 7, а в другому - 9, то в третій стовпчик записується цифра 2. Потім числа третього стовпчика підсумовуються. Сума балів в третьому стовпчику (відхилення до 25 балів) вказує на те, що учень має уявлення, як провести фінансовий розрахунок "свої справи", відхилення понад 25 балів вказує на необхідність професійної підготовки.

Наступним методом активізації професійної підготовки учнів МНВК є ділові ігри. На доцільність їх застосування вказує Н.І.Романова, називаючи поряд з традиційними методами (лекція, семінари, практичні роботи) для вивчення менеджменту, маркетингу і бухгалтерського обліку, методи, що активізують пізнавальну діяльність учнів – ділові ігри, дискусії, курсові та творчі роботи, випуск економічних бюлетенів тощо [140, с.33].

Таблиця 2.1

Основні етапи фінансового розрахунку для створення фірми

Етапи	Ранг		
	Учня (1)	Експерта (2)	Різниця (3)
Визначення величини недостатніх засобів		7	
Сума затрат для заснування фірми		3	
Величина погашення боргів (поетапно)		11	
Розрахунок майбутніх прибутків		12	
Визначення елементів затрат		1	
Сума затрат діяльності по етапах проекту заснування		4	
Розрахунок майбутніх доходів		10	
Вартість затрат (по елементам)		2	
Виплата дивідендів		13	

Рішення про відкриття (невідкриття) фірми		15	
Підрахунок вільних власних засобів		5	
Підсумки роботи фірми за проектом		14	
Розрахунок майбутніх затрат на випуск і збут		6	
Знаходження шляхів залучення необхідних засобів		8	
Підрахунок найменших затрат на обслуговування боргових зобов'язань		9	

На основі проаналізованої наукової літератури, специфіки запроваджуваного курсу, характеру і змісту навчального матеріалу, вікових особливостей учнів МНВК ми дійшли висновку про доцільність впровадження ділових ігор у навчальний процес вивчення бухгалтерського обліку на етапі вивчення теоретичних основ бухгалтерського обліку. Вважаємо, важливими на початковому етапі професійного навчання бухобліку є такі фактори: сприяння розвитку творчого мислення учнів, необхідних якостей особистості, створення сприятливих умов для формування понять і вмій, залучення учнів до інтенсивної пізнавальної діяльності, підвищення мотивації навчання [53, с.102].

Ділові ігри можна визначити як форму дослідження предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця бухгалтерського обліку, моделювання таких систем стосунків, характерних для цієї діяльності в цілому [120, с.102].

Результати досліджень О.В.Аксьонової, В. В.Дрижака, Н.С.Солоненко та інших дозволяють стверджувати: впровадження даного методу активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів значно підвищить ефективність не лише засвоєння понять професійного характеру, сприятиме формуванню професійно-важливих якостей особистості. Його переваги полягають насамперед у тому, що в діловій грі певною мірою знімається протиріччя між абстрактним характером рахункознавства (теорії бухгалтерського обліку) та реальним характером професійної діяльності бухгалтера (рахунковедення). Ділова гра насичена зворотнім зв'язком, викликає позитивні емоції учнів (образність, здивування, моральні переживання тощо), сприяє розвитку певних якостей особистості. В цілому ділова гра в процесі професійної підготовки виступає як спільна творча праця учнів та викладача при дослідженні конкретної господарської діяльності. При підборі ділових ігор ми виходили з того, що, по-перше, прийоми ділової гри - це показ значення формованих понять у майбутній професійній діяльності; по-друге, гра повинна бути зорієнтована на ознайомлення і з'ясування сутності професії. Тому відомі ділові ігри, наприклад "Фондова біржа", розроблена Мунтяном О.В. [84; 107], потрібно доповнити новими інформаційними даними і мету гри спрямувати не на рольову діяльність, а на процесуальну сторону.

Доцільно надати завдання підготувати необхідні документи (бланки) до проведення гри. Прикладами ділових ігор, які дозволяють вирішувати завдання суто професійної підготовки, є ділові ігри типу: “Кошти для своєї справи” (групування об’єктів бухгалтерського обліку і складання елементарного балансу), “До нас прийшов ревізор” (імітація інвентаризації), “Оформлення документів”. За нашими спостереженнями, темп проведення гри підвищується при використанні на занятті комп’ютерної техніки.

Підкреслюючи необхідність введення в практику школи нових методів економічної підготовки учнів, О.М.Камишанченко прийшла до висновку, що специфічними засобами отримання економічних знань та здійснення економічного виховання є такі активні прийоми навчання, як моделювання та проектування певних економічних явищ, а також статистична обробка цифрового матеріалу та використання статистичних даних зі сфери економіки [69].

Можна констатувати той факт, що досить плідно вчені працюють над запровадженням у практику школи активних методів навчання. Однак методу проектів приділяється дослідниками недостатньо уваги. Його застосовують у навчальному процесі основної (трудове навчання) та старшої школи (англійська мова, географія, біологія, інформатика). Гадаємо, доцільно впровадити метод проектів у навчальний процес старшої школи для професійного навчання, зокрема з бухгалтерського обліку.

Вивчивши і порівнявши методи активного навчання, визначаємо, що проектування учнів є частиною напрямку проблемного навчання.

Проблемний тип навчання забезпечує не тільки досягнення результату (засвоєння системи понять), але й оволодіння учнями процесом одержання цього результату (засвоєння способів діяльності з оволодіння новими поняттями). Настав час усвідомити, що в навчанні дійсна мета – не засвоєння системи знань, результатом є засвоєння разом зі своїм становленням.

Основні цілі проблемного навчання:

- осмислене засвоєння учнями системи знань і способів розумової та практичної діяльності;
- розвиток пізнавальної самостійності та творчих здібностей учнів;
- формування наукового світогляду на основі самостійно перевіреної доказовості наукових понять і положень [96]

В основу методу проектів покладена ідея, що складає суть поняття “проект”, його практична спрямованість на результат, який можна одержати при рішенні тієї чи іншої практично або теоретично значимої проблеми. Цей результат можна побачити, осмислити, застосувати в реальній практичній діяльності. Щоб домогтися такого результату, необхідно навчити учнів самостійно мислити, знаходити і вирішувати проблеми, залучаючи для цієї мети знання з різних галузей, уміння прогнозувати результати і можливі наслідки різних варіантів рішення, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв’язки.

В основі методу проектів лежить розвиток пізнавальних навичок, критичного і творчого мислення учнів, умінь самостійно конструювати свої

знання, орієнтуватися в інформаційному просторі. Якщо ми говоримо про метод проектів, то маємо на увазі саме спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, що повинна завершитися цілком реальним, помітним практичним результатом, оформленим тим чи іншим способом. Тому ми вбачаємо спільне між проблемним навчанням і методом проектів у наступному:

1. Закономірний взаємозв'язок між навчальними проблемами і практичним життєвим досвідом самих учнів. У методі проектів зв'язок з життям служить найважливішим засобом створення проблемних ситуацій, є джерелом нових знань, сферою застосування засвоєних способів діяльності.

2. Самостійна пізнавальна діяльність учнів. Проблемне навчання, як і метод проектів, складається в систематичному включенні учнів у процес самостійного рішення проблемних задач практичного і пізнавального характеру у визначеній системі на основі вузлових знань і умінь.

3. Наявність індивідуалізації навчання, що обумовлена рівнем знань, умінь, навичок, сформованих у кожного окремого учня, і тим, що проблема, як явище суб'єктивне, по-різному сприймається через наявність психологічних особливостей індивідуума. Індивідуалізація як у проблемному навчанні, так і в методі проектів викликає різне формулювання проблем, висунування чисельних гіпотез і знаходження різноманітних шляхів їхнього аргументування (вирішення проблем). Крім цього, метод проектів припускає, поряд з колективною, груповою діяльністю, використання індивідуальних проектних завдань, обраних учнями за бажанням.

4. Проблемне навчання дотичне до програмованого навчання. Оскільки будь-яка проблема складається з ряду більш дрібних проблем, що відповідають певній логічно закінченій частині навчального матеріалу.

Проблемне навчання містить у собі можливість застосування алгоритмів, програмованих завдань, поетапного формування прийомів розумової діяльності. Прагматичним же результатом проектного методу є проект, яким називають проблемну задачу, процес аналізу і вирішення якої може бути алгоритмізований, має ті ж властивості поетапності та тривалості. Розробка проекту за алгоритмом передбачає організацію плану дослідницької діяльності по вирішенню задачі, поділ її на підзадачі, багато з яких мають усі властивості вихідного проекту і вирішуються методами, застосовуваними до всього проекту.

5. Динамічність проблемного навчання. Спирається на динамічність самої проблеми, яка обумовлена діалектичним протиріччям, властивому будь-якому явищу, факту реальної дійсності. Динамічність проблемного навчання полягає в тому, що одна ситуація переходить в іншу природним шляхом, на основі діалектичного закону взаємозв'язку і взаємозумовленості всіх речей і явищ матеріального світу. Дана особливість притаманна і методу проектів, оскільки за основу беруться реальні теоретичні і прикладні проблеми, що розглядаються в динаміці. Разом з тим, сам процес розвитку учнів характеризує даний метод як динамічний процес навчання.

6. Висока емоційна активність учня. Розумова діяльність органічно пов'язана з чуттєво-емоційною сферою психічної діяльності. Тому висока самостійна розумова діяльність пошукового характеру пов'язана з індивідуальним сприйняттям навчальної проблеми, викликає особисте переживання учня, його емоційну активність. “Емоції не тільки обумовлюють діяльність, - стверджує С.Л. Рубінштейн, - але і самі обумовлюються нею” [141].

Певна подібність простежується в структурі проблемного уроку і етапах проектної діяльності, що визначається логікою проблемного навчання, а роль і місце кожного з її елементів - складністю навчальної проблеми і логікою її вирішення учнями. Всі етапи направлені на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, що не обов'язково займатиме нерозривно один урок навчального часу і буде тільки самостійною.

Процес проблемного навчання поділяється на етапи, послідовність яких визначена особливостями розумового процесу, відправною точкою якого є проблемна ситуація.

Проблемну ситуацію можна визначити як особливий вид взаємодії суб'єкта й об'єкта, при якому виникає свідоме чи несвідоме ускладнення, що вимагає пошуку нових знань і способів дії. У результаті аналізу проблемної ситуації формується проблема. Проблема - це той елемент проблемної ситуації, що викликає ускладнення, іншими словами - це утруднення, прийняте суб'єктом до вирішення. Таким чином, усяка проблема містить у собі проблемну ситуацію, але не всяка проблемна ситуація є проблемою.

Загалом Д.О.Тхоржевським і В.Г.Геттою складено типологію проблемних ситуацій щодо трудового навчання, і вони можуть бути застосовані у професійній підготовці. Вчені виділяють такі типи проблемних ситуацій:

- 1.Виявлення невідповідності між наявними знаннями і новими вимогами.
- 2.Різноманітність вибору необхідних шляхів вирішення завдання у системі знань і способів дії.
- 3.Пошук шляхів використання системи знань і способів дій, якими володіють учні, у принципово нових умовах.
- 4.Виявлення невідповідності між теоретично можливим шляхом вирішення завдання і практичною нездійсненністю або недоцільністю обраного способу.
- 5.Прояв негативного психологічного досвіду у минулому.
- 6.Результат прояву між способом дії і самою дією.
- 7.Прояв протиріччя суджень [163].

Проблема може бути викликана різними формами її постановки: проблемним питанням, проблемною задачею, проблемним завданням.

Проблемні задачі можуть бути різними: від маленьких текстових задач до дослідницьких завдань, що вимагають тривалої позанавчальної роботи теоретичного або практичного характеру або їх сполучення. [162]. Останнє і можна визначити як проект.

Для успішного застосування дослідницького методу вчителю доречно побудувати систему проблемних завдань і проблем дослідницького характеру. При вирішенні цих завдань учні повинні пройти в більшості випадків всі етапи процесу дослідження:

- спостереження і вивчення фактів і явищ;
- виявлення незрозумілих явищ, що підлягають дослідженню (постановка навчальних проблем);
- висування гіпотез;
- побудова плану дослідження, обговорення методів дослідження (статистичних, експериментальних, спостережень і ін.);
- здійснення плану (з'ясування зв'язків досліджуваного явища з іншими), обговорення способів оформлення кінцевих результатів (презентацій, захисту творчих звітів, переглядів і ін.);
- формулювання рішення, пояснення;
- перевірка рішення, оформлення результатів, їхня презентація;
- практичні висновки, висування нових проблем дослідження.

Даний метод припускає готовність учня до цілісного вирішення проблемної ситуації. Однак будь-який новий і складний зміст піддається засвоєнню тільки за елементами і поопераційно. Звідси виникає завдання підготовки учнів до цілісного підходу у розв'язанні проблеми. Названа задача вирішується із застосуванням у навчальному процесі евристичного або частково-пошукового методу (евристична бесіда, аналіз гіпотези або припущення).

Проблемний виклад припускає також участь самих учнів у процесі пошуку істини у формі прогнозування наступного кроку міркування або експерименту. Як показує практика, з поступовим розвитком розумових здібностей учнів їхня співучасть у ході проблемного викладу зростає.

Виділяють чотири рівні проблемного навчання.

I рівень - несамотійна (звичайна) активність. Учитель сам організує проблемну ситуацію, виділяє навчальну проблему і викладає факти, що приводять до її вирішення. Учні сприймають пояснення вчителя, засвоюють зразок умовиводу в умовах проблемної ситуації, виконують самотійні роботи, вправи відтворюючого характеру, здійснюють усне відтворення вивченого матеріалу.

II рівень – напівсамотійна активність. Характеризується застосуванням наявних знань у новій навчальній ситуації. Учитель сам організує проблемну ситуацію, а далі вже разом з учнями формулює проблему; разом вони висувають гіпотези, зупиняються на правильній, намічають шляхи вирішення, обговорюють факти.

III рівень - самотійна активність. Проблемну ситуацію створює вчитель, а вирішують проблему учні. Для даного рівня є суттєвим виконання робіт репродуктивно-пошукового типу, коли учень сам працює за текстом підручника, застосовує колишні знання в новій ситуації, конструє, вирішує задачі середнього рівня складності, доводить гіпотези з незначною допомогою вчителя.

IV рівень - творча активність. Передбачається виконання самостійних робіт, що вимагають творчості, уяви, логічного аналізу і здогаду, відкриття нового способу рішення навчальної проблеми, самостійного доказу. Цей рівень припускає, що на основі матеріалів, рекомендованих педагогом, учні самі визначають проблеми, намічають шляхи їхнього вирішення з наступною самостійною реалізацією, роблять висновки, необхідні узагальнення [96].

Метод проектів завжди орієнтований на самостійну діяльність учнів - індивідуальну, парну, групову, котру учні виконують протягом певного відрізка часу. Він завжди припускає рішення якоїсь проблеми. Рішення проблеми передбачає, з одного боку, використання сукупності різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого, - необхідність інтегрування знань, умінь застосовувати знання з різних областей науки, техніки, технології, творчих галузей. Результати виконаних проектів повинні бути відчутними. Теоретична проблема повинна знайти своє конкретне вирішення, практична - результат, що готовий до використання (на уроці, у школі, на виробництві і т. д.). Метод проектів як педагогічна технологія припускає сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних і творчих методів.

Отже, в основі діяльності учнів під час виконання проектів лежить активізація пізнавальних процесів і практичних складових, йде пошук рішення теоретичної або практичної, особисто значимої для учня проблеми. Проектування дозволяє учням вирішувати проблеми такого типу, які у традиційному навчанні не зустрічаються, розширює освітній простір особистості проектувальників. У процесі проектування змінюється тип відносин, підвищується рівень відповідальності і компетентності як учня, так і вчителя, відбувається інтеграція освіти і виховання. Проектування виступає в ролі системоутворюючої діяльності освітнього закладу, це реальний шлях удосконалювання не тільки учня, але і вчителя, який, будучи включеним у проектну діяльність, змушений постійно навчатися.

При використанні даної методики змінюється його (вчителя) роль, підходи до учнів, навчального процесу, своєї власної особистості. Це проявляється у тому, що:

- 1) для вчителя головними стають учні та їхні досягнення; учні знають, що вчитель чекає від них просування у вивченні предмета;
- 2) учитель створює таку психологічну обстановку в класі, за якої цінуються і шануються знання і навчальна праця;
- 3) учитель повинен знати свій предмет, любити вивчати і викладати його, знаходити нестандартні методи вирішення проблем;
- 4) учитель викладає основи свого предмета, адже будь-які методи (гра, дискусія, вправи тощо) можуть бути цікавими, але не передавати зміст;
- 5) учитель використовує привабливі для учнів способи представлення змісту цих наук;
- 6) учитель обов'язково перевіряє те, що учні вивчили при розробці проекту, це виховує в них відповідальність за те, що вони вивчають.

Окрім цього, сама методика проектів висуває вимоги до її застосування. Серед основних можна назвати наступні:

1. наявність значимої для учнів проблеми або задачі, що вимагає для свого вирішення дослідного (творчого) підходу;
2. значимість (теоретична, практична або пізнавальна) результатів проекту;
3. самостійна діяльність учнів;
4. використання методів дослідження, які передбачають визначену послідовність дій: визначення проблеми та завдань для її рішення; висування гіпотез вирішення проблеми; обговорення методів дослідження і способів оформлення результатів проекту, збір і аналіз отриманих даних, підведення підсумків, оформлення і презентація проекту, висновки, на основі яких можуть висуватися нові проблеми, що потребують подальшого вирішення.

Висунуті вимоги вимагають таких етапів діяльності учнів по здійсненню проектів:

1. вибір теми проекту і кількості учасників;
2. вибір можливих варіантів вирішення проблеми;
3. розподіл задач серед учнів (або груп учнів) для вирішення проблем;
4. самостійна робота учасників проекту за своїми завданнями;
5. проміжне обговорення результатів проекту з вчителем або у групах;
6. доробка проектів та його оформлення;
7. захист і критика проектів;
8. колективне обговорення результатів, експертиза, зовнішня оцінка,

висновки.

Одним із головних процесів у цій методиці є оцінювання результатів проекту. Як відмічають дослідники, даний етап є досить складним. Найбільш доцільним вважається підхід, коли учні ознайомлені заздалегідь з критеріями оцінок, які охоплюють усі етапи здійснення проекту. Головними ж виступають – значимість і актуальність вибору теми, доцільність обраних методів дослідження цілям проекту, активність, самостійність і послідовність, а також застосування знань із суміжних галузей знань у його здійсненні, естетичність оформлення результатів, доказовість і аргументованість при захисті проекту.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що метод проектів є одним зі способів реалізації проблемного навчання і відповідає III і IV рівням активності особистості в умовах проблемного навчання, залежно від сформованості в учнів навичок самостійної діяльності у вирішенні проблем. Впевнені, що вивчення проектного методу в даному аспекті дозволить доповнити деякі питання технології проблемного навчання, що може мати певне практичне значення для сучасного процесу навчання.

Як показав досвід запровадження методу проектів у опанування курсом “Основи бухгалтерського обліку”, найбільш доцільним є таке будівання навчального процесу, в ході якого виконується наступний алгоритм роботи над проектом:

1. Проведення ряду занять з конкретної теми для оволодіння учнями необхідною базою основних понять, навичок і вмінь.

2. Попередня перевірка наявних знань, умінь і навичок теми в учнів, знаходження проблеми, що вимагає вирішення. Обговорення варіантів вирішення. Мотивування здійснення проекту.

3. Формування проектних груп і розподіл в них обов'язків в залежності від конкретних завдань проекту. Розробка плану вирішення та обговорення імовірного результату.

4. Збір, обробка і узагальнення необхідної інформації із законів, П(С) БО, нормативних актів, підручників, збірників тощо.

5. Безпосередня робота над проектом.

6. Презентація і захист проекту.

7. Підсумки роботи над проектами, обмін думками, дискусія, оцінка і самооцінка проектів.

Таким чином, як зазначалося вище, одним із завдань професійної підготовки є формування у школярів системи понять професійних діяльності. Розглянуті в даному підрозділі методи активізації навчально-виховного процесу спрямовані не лише на формування професійних понять і термінів, на підвищення ефективності засвоєння через впровадження активних методів навчання, орієнтацію на навчально-практичну діяльність, але й на розвиток певних професійних якостей особистості учня. Їх застосування дозволяє ефективно реалізовувати такі принципи навчання, як проблемність, орієнтованість на наявний досвід, спрямованість на самонавчання, зворотній зв'язок тощо.

2.2. Проектна технологія як основа формування професійних вмінь і навичок бухгалтера у старшокласників

Професійна підготовки з курсу “Основи бухгалтерського обліку” має на меті не тільки дати теоретичну базу майбутньої професійної діяльності, а (і це головне) сформувати відповідні навички і вміння облікової професії. Нема ніякого сенсу готувати спеціаліста, який знає спосіб виконання роботи, але не може виконати ту або іншу трудову операцію. Не має сенсу зайве доводити, що практична підготовка фахівця повинна спиратися на усвідомлену теоретичну підготовку. Остання дає змогу чітко організувати процес набуття професійних навичок і вмінь, зменшує вірогідність виникнення помилок і прискорює темпи підвищення продуктивності праці у майбутній професійній діяльності. Як відмічають А.В.Усова і А.О.Бобров, “вміння повинні формуватися у тісному зв'язку з формуванням понять” [168, с.6]. Отже, формування професійних вмінь – обов'язкова мета професійної підготовки.

Формування в учнів на заняттях з основ бухгалтерського обліку суто професійних навичок і вмінь сприяє розвитку таких політехнічних і загально трудових навичок і вмінь, як планування та розподіл робочого часу, організація робочого місця, здійснення обчислювальних операцій, навичок самоконтролю і самокорекції тощо. Формування і розвиток цих елементів діяльності сприяють розвитку самостійності учнів.

Немаловажним також можна вважати той факт, що, як показують дослідження вчених педагогів і психологів, при переході учня з середньої загальноосвітньої школи до будь-якого вищого навчального закладу виникають труднощі адаптації, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Цілком природно, що саме професійна підготовка учнів дає можливість зменшувати негативні явища при вступі учня до ВНЗ. Тому для прискорення адаптації професійна підготовка повинна, окрім оволодіння професійними знаннями, уміннями і навичками на основі загальної середньої освіти, сприяти свідомому професійному визначенню учня, його стійких мотивів вибору майбутньої діяльності, формуванню і розвитку необхідних професійних якостей особистості.

Залучення учнів до навчально-практичної професійної діяльності дозволяє організувати накопичення учнями певного досвіду для майбутньої професійної діяльності, долучитися до професійного вміння планування, обліку, розрахунку і аналізу, застосувати отримані знання як основу для прийняття відповідних практичних рішень. Слід також зазначити, що лише під час практичної підготовки простежуються зміни професійних якостей учня.

Тому, враховуючи значення практичної частини у професійній підготовці учнів, нами був досліджений процес формування професійних умінь і навичок.

Під час розгляду будемо оперувати такими основними поняттями, як: “навички” і “вміння”. Загалом у науці ще встановлена чітка межа між цими двома поняттями, не визначено, яке поняття первинне по відношенню до іншого. Тому проведемо деякий аналіз щодо визначення цих понять в обсязі, що буде достатнім для нашого дослідження.

Серед існуючих в науковій літературі різних дефініцій поняття “вміння”, є дві протилежні точки зору щодо його змісту. Згідно з першою, вміння - це “набута у досвіді майстерність, готовність або здатність людини швидко і легко знаходити прийоми вирішення проблеми, що може виникнути при засвоєнні нових навичок і знань” [17]. Близьким до цього є визначення, що дає К.К.Платонов [121].

Вміння, за визначенням, поданим у словнику „Професійної освіти” – це здатність надійно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок [133]

Дані визначення загальні і, на нашу думку, не відображають весь спектр поняття. Характеристика ж вмінь, їх формування дає змогу дещо розширити цей спектр [166]. Так, планомірному формуванню вмінь сприяє розуміння суб'єктом взаємозалежності мети діяльності, умов і засобів її досягнення, знання правильної послідовності дій і операцій, а також

можливості контролювати доцільність своїх дій у процесі їх виконання. Вміння розвивається від початку вироблення вправності до набуття майстерності. У цьому процесі формується система дій, зорієнтованих на істотні сторони об'єкту, вміння стає узагальненим, зникають зайві операції, частина дій автоматизується. Оволодіння системою фундаментальних вмінь полегшує засвоєння нових знань і навичок, сприяє підвищенню культури навчальної діяльності.

Більш змістовне за попередні визначення вміння дає педагогічна енциклопедія: “Вміння - це можливість ефективно виконувати дії у відповідності з метою і умовами, в яких відбувається дія” [119], хоча воно не зовсім повне. Характеризуючи вміння, автори наголошують, що вміння передбачає використання раніше отриманого досвіду, певних знань. Без знань немає вмінь. Знання і вміння - дві нероздільні і функціонально взаємозв'язані частини будь-якої цілеспрямованої дії.

Розглянемо визначення вміння, надані окремими педагогами, які до певної міри повторюють трактування поняття і характеристики вміння, наявні в енциклопедіях.

Автори “Методики формування трудових уменій и навыков” вважають, що вміння – це здатність учня свідомо виконувати певну роботу [99].

В.О.Онищук характеризує вміння, як здатність виконувати складні комплексні дії [116].

М.І.Єрецький розглядає вміння, як різновид засвоєння знань. Він запевняє, що вміння – виконання дій після доволі довгого попереднього обдумування їх послідовності і способів здійснення [56].

Автори „Загальної психології” (за редакцією А.В.Петровського) переконують, що вміння - це “... використання наявних знань і навичок для вибору і здійснення прийомів дії у відповідності з поставленою метою” [114].

В.А.Скакун нагадує, що “вміння - це готовність учня свідомо і правильно виконувати трудові дії (або сукупність дій) добираючи і використовуючи доцільні, в даних умовах, способи дій і досягаючи завдяки цьому позитивних результатів праці” [151]

Як бачимо, з тими чи іншими застереженнями більшість дослідників прагнуть довести, що вміння за своїм характером передбачають завжди свідоме встановлення взаємовідносин між метою і умовами або способами її виконання; за структурою -- це сукупність різних знань і навичок; за механізмом реалізації - це самостійний перенос відомих способів поведінки в нові умови.

Прибічники іншої точки зору, навпаки, вміння вважають лише перехідною сходинкою від знань до навичок.

Так, А.Ц.Пуні гадає, що “вміння є ще не сформовані, не закріплені навички, тобто є ще недостатньо завчені дії” [136]. Виходячи із ступеня сформованості дій, розглядає вміння і В.С.Ледньов [81]. Схожої точки зору дотримується і А.С.Линда [87, с.14-17].

Коментуючи таку позицію, вчені-педагоги зауважують, що на основі отриманих знань можна вміти що-небудь робити, але ще не володіти навичками цієї роботи [138].

Вміння - надзвичайно складне структурне сполучення початкових інтелектуальних, вольових, емоційних якостей особистості, які формуються і виявляються у свідомому, цілеспрямованому здійсненні нею системи перцептивних, розумових, мнемічних, вольових, сенсорних та інших дій, що забезпечують досягнення поставленої мети діяльності в умовах, що змінюються.

Усі вищенаведені дефініції визначення “вміння” певним чином відображають широку гаму властивостей цього поняття.

Зупинимось на визначенні вміння, яке дають С.Я.Батишев і С.А. Шапоринський. “Вміння - це здатність учня точно, швидко і свідомо використовувати на практиці засвоєні знання, виконувати дії (чи складну діяльність) з вибором і застосуванням правильних прийомів роботи з урахуванням певних умов. Вміння - це знання в дії. Всяке вміння вимагає певної діяльності, практики, основаної на знаннях, без яких взагалі не може бути вмінь” [9]. На нашу думку, дане визначення в стислій формі найбільш повно відображає суть вміння.

Розглянемо суть поняття навичок. В „Словнику професійної освіти” навички трактуються як дії, складові частини яких у процесі формування стають автоматичними. При наявності навичок діяльність людини відбувається швидше і продуктивніше [133] Гадаємо, таке визначення надто обмежене і не дає достатньої повноти поняття “навички”.

В педагогічній енциклопедії [119] знаходимо такі визначення і характеристику навичок. Навички - дії, які характеризуються високим ступенем засвоєння; дія стає автоматизованою - свідомий контроль настільки звужений, що виникає ілюзія його повної відсутності. При цьому дії виконуються як єдине ціле і настільки легко і швидко, що їх виконання здається йде “само собою”. Висока ступінь засвоєння дії вирізняє навички від вміння. Ця характеристика здається нам більш точною, повною, вона змістовніше відображає поняття навичок.

Розглянемо ще окремі визначення навичок, поданих деякими вченими-педагогами. Так, В.О.Онищук [116] характеризує навички як вироблені на основі вправ автоматизовані дії, які є компонентом вмінь.

„Навички - це доведені до автоматизму вміння”, – підкреслює В.С. Ледньов, виходячи зі ступеня сформованості дій [81]. М.І.Єрецький розглядає навички як різновид засвоєння знань. Навички - це дії, що виконуються автоматично. Обдумування кожної операції різко “скорочено” у часі, в результаті створюється враження, що виконавець працює „не думаючи” [56].

А.С.Линда доводить, що “навички - це елементарні вміння” [87, с.98].

Глибшим за змістом, на нашу думку, є визначення, запропоноване К.К. Платоновим. “Навички - це здатність в процесі цілеспрямованої діяльності виконувати складові її частини автоматизовано, без спеціально направленої

на них уваги, але під контролем свідомості” [121, с.68].

Проаналізувавши всі вищенаведені визначення і характеристики, ми дійшли висновку, що найбільш точно передає весь зміст поняття навичок визначення С.Я.Батишева і С.А.Шапоринського. “Навички - це здатність виконання дії, які склалися в результаті вправ і є автоматизованими компонентами свідомої діяльності. Навички виконуються автоматизовано, тобто без спеціально зосередженої на них уваги, але обов’язково під контролем свідомості. Навички необхідні для будь-якого виду діяльності” [135, с.211].

Розглядаючи поняття “вміння” і “навички”, звернули увагу на різноманітне бачення співвідношення між ними у наукових працях. Деякі вчені вважають первинними вміння, інші - навички. Багато психологів і дидактів схильні до думки, що на основі знань формуються елементарні вміння, елементарні вміння переростають у навички, а навички є компонентом складних вмінь [65].

Перетворення елементарного вміння у навички, на думку вчених, у даному випадку відбувається у вигляді стрибка. Проте ступінь (рівень) досконалості навичок на різних етапах навчання також різний. Під час виконання вправ поступово об’єднуються прості навички у більш складні. Разом з тим не всі вміння перетворюються у навички. Автоматизуються тільки технічні сторони виконання того чи іншого виду діяльності, їх окремі рухи. Сама ж діяльність свідомо, тобто в стадії складного вміння, до їхнього складу входить багато елементарних навичок.

З такою точкою зору не погоджується В.О.Онищук, який прагне довести, що поняття “елементарні і складні вміння” є категоріями різного порядку [116]. Він вважає, що ті вміння, які відносяться до елементарних, ще не є ними. На його думку, це тільки знання про способи виконання дії і їх первинне застосування. Тільки у процесі багаторазового повторення (виконання вправ), ці знання перетворюються у навички, які в свою чергу можуть стати компонентами тих або інших вмінь.

Є.О.Мілерян, розглядаючи взаємозв’язок знань, вмінь і навичок, також заперечує теорію трансформування вмінь у навички, тобто думки про первинність вмінь у їх співвідношенні з навичками. Він підкреслює, що удосконалення вмінь не пов’язане з їх автоматизацією [101]

Різні точки зору на поняття і ієрархізацію понять "вміння" і "навички" спробував проаналізувати Д.С.Горбатов [39, С.16-21]. Він прийшов до висновку (з яким ми згодні), що ці погляди не суперечать один одному, а доповнюють. Адже при вирішенні питання про співвідношення вмінь і навичок слід виходити з того, що в будь-якому виді діяльності людини її знання, вміння і навички діалектично взаємозв’язані. Вміння у своїй основі мають творчий характер. Вони не можуть стати автоматизованими, бо представляють собою здатність людини приймати рішення з їх реалізації в умовах, що змінюються. У цих випадках доречно спиратись на знання і навички набуті раніше, при виконанні дій тільки схожих з даними, що і підтверджує творчий характер вмінь. Вміння включають у себе цілий

комплекс знань, навичок і виходять на перший план в тих видах діяльності, коли є зміна зовнішнього середовища поставлених завдань. Навички основну роль відіграють у незмінних, стандартних умовах. Не випадково дуже часто, особливо у практичній роботі, поняття вміння і навички вживаються як синоніми. Вміння тісно взаємопов'язані з навичками і вдосконалюються в процесі оволодіння навичками. Високий рівень вмінь означає можливість користуватись різними навичками для досягнення однієї і тієї ж мети залежно від умов дії.

Як відмічено, вміння і навички надзвичайно складні структурні сполучення почуттєвих, інтелектуальних, вольових, емоційних якостей особистості, які формуються і виявляються в свідомому, цілеспрямованому здійсненні нею систем перцептивних, розумових, мнемічних, вольових, сенсорних та інших дій, що забезпечують досягнення поставленої мети діяльності в умовах, що змінюються. Цим пояснюється велика різноманітність вмінь і навичок. Багато педагогів, психологів, виходячи з різних точок зору, проводили їх систематизацію та класифікацію.

Так, І.Д.Бех в „Українській радянській енциклопедії” дає таку класифікацію навичок у відповідності до видів дії: рухові, сенсорні, інтелектуальні [166]

Залежно від того, які сторони дії частково автоматизовані, навички, як вважають С.Я.Батишев, С.А.Шапоринський, бувають: розумові (читання, рахування, визначення показників різних приладів), сенсорні і сенсомоторні (сприйняття форми букв при читанні, контроль за роботою двигуна на слух, визначення віддалі на око); орієнтувальні (орієнтування у виробничій ситуації, контроль за якістю продукції і навички пов'язані з розвитком спостережливості), з планування і контролю своєї роботи (підготовка і утримання в порядку робочого місця, внесення коректив у процесі роботи і т. д.); вольові (навички дисципліни), рухові, або – моторні (переважно рух рук і ніг у зв'язку з виконанням дії) [9, с.88]. Але ця класифікація не має цільної основи і тому потребує вдосконалення.

У „Словнику професійної освіти” [133] знаходимо класифікацію навичок за видами діяльності (токарні, слюсарні, малярні і т.д.). Залежно від переваги конкретних фізіологічних механізмів і психологічних процесів визначають три основні групи навичок: рухові, сенсорні і розумові. У деяких дослідженнях розрізняють навички політехнічні (широкі) і професійні (вузькі).

Розглянемо запропоновані дослідниками класифікації вмінь, які є більш широкими.

Вміння, з точки зору ступеня їх сформованості, поділяються на початкові, проміжні і досконалі. Таку класифікацію дає В.С.Ледньов [81].

В педагогічній літературі ми знаходимо такі поняття, як пізнавальні вміння, загальношкільні вміння, професійні вміння.

Важливо визначити, що ж прийнято розуміти під загальношкільними вміннями. Це “основана на політехнічних знаннях і навичках здатність людини успішно досягати в умовах, що змінюються, свідомо поставленої

нової для неї мети трудової діяльності шляхом застосування узагальнених для різних видів праці способів і методів виконання роботи” [104, с.25]

Наведені класифікації вмінь деякою мірою дають можливість згрупувати за певними ознаками велику кількість вмінь, якими володіє людина. У нашому дослідженні нам необхідно дати класифікацію вмінь, якими повинен оволодіти учень у процесі вивчення курсу “Основи бухгалтерського обліку”. Дані вміння матимуть загальну об’єднуючу назву “професійні вміння”. Перш ніж класифікувати вміння, розглянемо поняття “професійні вміння”, яке набуло широкого використання в науковій педагогічній і методологічній літературі та у практичному навчанні. Чіткого визначення даному поняттю ще не дано, проте з аналізу літератури [12; 49; 82; 135] можна дійти висновку: професійні вміння - це спеціалізовані вміння, призначені для вирішення конкретних завдань у певному виді діяльності.

Необхідність швидко освоювати сучасні машини, обладнання, знаряддя і технологічні процеси, що часто змінюються, впроваджувати у виробництво ефективні методи організації управління вимагає освоєння універсальних, вмінь і навичок, що легко трансформуються, які б дозволяли без труднощів орієнтуватись в нових, раніше незнайомих умовах. Кожному конкретному виду трудової діяльності, кожній професії притаманні свої специфічні вміння і навички.

Однак конкретних видів професійної діяльності дуже багато, і тому під час навчання студентів неможливо озброїти всією різноманітністю професійних вмінь і навичок. Та в цьому і немає потреби. Вміння і навички мають властивість переносу. Завдяки цій властивості раніше набуті вміння і навички одного виду діяльності полегшують можливість оволодіти вміннями і навичками іншого, суміжного виду діяльності. Слід пам’ятати, що особливість професійних вмінь полягає в тому, що знання, навички, практичний досвід використовується у реальних умовах виробничої діяльності і формуються там же.

Проведений аналіз дає можливість підсумувати, що професійні вміння з бухгалтерського обліку - це основана на знаннях і набутих раніше вміннях та навичках здатність людини швидко виконувати професійні обов’язки, пов’язані із веденням обліку матеріальних і грошових цінностей різних видів виробництва і форм власності.

Давши визначення професійним вмінням, необхідно розглянути їх класифікацію. За своїм характером професійні вміння дуже різноманітні. У педагогічній літературі знаходимо їх поділ залежно від виду діяльності, професії, спеціальності. Так, залежно від професії вміння поділяються на: інженерні, педагогічні, медичні тощо [6].

Професійні вміння можуть мати як деякі спільні вміння для споріднених професій і тим більше спеціальностей, так і вузькопрофесійні вміння і навички, характерні для конкретних спеціальностей.

Можна провести класифікацію професійних вмінь подібно до навчальних вмінь [168, с.7] (рис.2.1).

Пізнавальні вміння направлені на самостійне опанування знаннями,

роботу з підручниками, довідниками, нормативними документами, проведення розрахунків та ін. Вони ґрунтуються на вміннях, отриманих протягом навчання в основній школі.

Практичні вміння безпосередньо стосуються професійної діяльності. До них відносимо: вміння обраховувати залежності між статтями балансу, заповнення фінансових документів, підготовка звітів, вміння користуватися обчислювальною технікою (рахівниці, калькулятор, ПЕОМ, ЕККА), проводити нарахування заробітної плати, підраховувати собівартість продукції тощо.

Організаційні вміння призначені для підвищення продуктивності професійної діяльності за рахунок планування своєї діяльності, організації робочого місця і оформлення документів. Тому вже з перших занять до учнів ставляться певні вимоги: сидіти на практичних заняттях по одному за партою, що привчає до самостійності і характерної риси професії – індивідуального місця роботи; зберігати доцільне розташування предметів на парті; робити відступ при здійсненні будь-яких записів для оформлення і підшивання документів у папку.

Вміння постійно контролювати свою роботу (записи, виправлення тощо) є також характерною рисою бухгалтера. Тому важливо розвивати в учнів ще під час професійної підготовки вміння самоконтролю і самокорекції, самостійного виконання домашніх завдань.

Дослідницькі уміння і навички як компоненти особистості виражають головні характеристики процесу професійного її становлення, вказують на універсальність її зв'язків з навколишнім світом, ініціюють здібності до творчої самореалізації, визначають ефективність пізнавальної діяльності, сприяють перенесенню знань, умінь і навичок дослідницької діяльності в будь-яку галузь пізнавальної і практичної діяльності. Тому рівень

сформованості дослідницьких умінь і навичок є одним із критеріїв ефективності професійної підготовки.

У педагогіці і психології можна виділити дві концепції (групи) щодо формування умінь. Перша розроблена на основі асоціативно – рефлексорної теорії мислення. Її автори (Я.І.Груденов, Г.С.Костюк, Н.О.Менчинська, П.О.Шеварьов та ін.) притримуються положення, що знання є асоціацією або зв'язком, здобутим між двома психічними процесами, завдяки чому протікання першого процесу є однією із причини протікання іншого процесу [173, с.280]. Узагальнена асоціація ототожнюється з декількома умовиводами. Це приводить до прирівнювання формування вмінь, до вироблення відповідних асоціацій.

Прибічники другої концепції (П.Я.Гальперін, Н.Ф.Тализіна та ін.) формування вмінь будують на теорії поетапного формування розумових дій і понять. Вони розглядають вміння як процеси мислення, процеси інтеріоризації і екстеоризації психічної діяльності. Тому засвоєння знань і засвоєння розумових дій (формування вмінь) є не двома різними процесами, а єдиним процесом. При цьому засвоєння понять здійснюється в результаті виконання певних дій.

К.К.Платонов і Г.Г.Голубев передбачають наступні етапи формування професійних вмінь (схема 2.1) [122, С.83 - 84].

Схема 2.1

Етапи формування професійних вмінь

№ етапу	Назва етапу	Психологічна структура
1	Первісне вміння	Усвідомлення цілі дії та пошук способів її виконання. Спирається на раніше засвоєні знання і навички. Діяльність виконується шляхом проб і помилок
2	Недостатньо уміла діяльність	Знання про способи виконання дії та використання раніш здобутих, не специфічних для даної діяльності навичок
3	Окремі загальні вміння	Ряд окремих, високорозвинених, але вузьких вмінь. Вони необхідні в різних видах діяльності (наприклад, вміння планувати свою діяльність, організаторські вміння тощо)
4	Високий розвиток вміння	Творче використання знань і навичок даної діяльності. Усвідомлення мети і мотивів вибору, способів її досягнення
5	Майстерність	Надійне творче використання різних вмінь

Професійні якості особистості, як і інші професійно важливі здібності, розвиваються в процесі засвоєння знань, умінь і навичок. Їх формування і досягнення необхідного рівня залежать насамперед від відповідності застосовування навчально-методичних засобів професійним, психологічним і дидактичним вимогам. Так, кожному з етапів характерні свої педагогічні умови формування вмінь. Основними з яких є: структура змісту, рівень засвоєння понять, індивідуалізація і диференціація навчання, активність

пізнавальної діяльності, ставлення учнів до праці та навчання, інтерес до опанування професійною діяльністю, самостійність, яка виражається у самоконтролі та самокорекції (саморегуляції) практичної діяльності.

Обов'язковою умовою формування є власне практична діяльність. Формуванню професійних вмінь і навичок сприяють такі практичні методи навчання як вправи, виконання трудових операцій, практичні задачі та ін. Це викликано тим, що уміння не може бути сформовано без практичної дії, без відповідних вправ і закріплення відповідних професійних дій (навичок) [31, С.43-47].

Потрібно враховувати і те, що, по-перше, одним із компонентів змісту загальної середньої освіти, як і професійної, є оволодіння досвідом творчої діяльності, по-друге – зміст курсу “Основи бухгалтерського обліку” має часте повторення вмінь (наприклад, ведення обліку коштів, фондів, продукції, матеріалів).

Повторювальні матеріали в змісті професійної підготовки з бухгалтерського обліку зумовлені змістом майбутньої професійної діяльності і призначені для забезпечення цілісності, міцності і системності знань і умінь учнів. З їхньою допомогою можна домагатися ущільнення системи понять і умінь школярів, тому що при формуванні та конструюванні цих матеріалів відсівається другорядна інформація, безліч прикладів і окремих випадків. Подібно до принципу концентричності при вивченні іноземної мови (Кучма М.О.) тут доречно виконання принципу спіралі. Учні при повторенні матеріалу закріплюють у своїй свідомості найважливіші поняття, закони, принципи і зв'язки між ними. Але повторення відбувається вже на базі нової теми. У результаті можна уникнути перевантаження пам'яті старшокласників, а їх знання і уміння зробити більш гнучкими і творчими у використанні.

Принцип спіралі відкриває великі можливості для розвитку пізнавальних і творчих здібностей, а також умінь самостійно поповнювати свої знання, виробляти нові уміння і навички. Після проведення такого повторення рівень сформованості понять якісно змінюється. Учні здатні критично оцінити отримані ними знання й уміння, побачити відсутній багаж знань раніше вивченого і намітити перспективи вивчення професії. При сформованості позитивних мотивів освоєння даного курсу, це стимулює самостійну пізнавальну діяльність школярів, свідомість у засвоєнні. Крім того, застосування принципу спіралі сприяє розвитку логіки і професійного мислення в цілому, що також позитивно позначається на інтересі учнів до професійних знань, свідомому їх засвоєнні.

Але треба пам'ятати, що систематичне тренування подібних (схожих) вмінь викликає психологічний бар'єр “знайомості”, тому потрібно “знайоме показати новою стороною до учнів” [172, с.71]. Для виконання цього положення і для попередження поверхового засвоєння знань і вмінь вчені пропонують два шляхи. Перший – “грунтовне вивчення загальних теоретичних основ, які учні можуть застосувати до різних умов виробничої діяльності та, по-друге, розвиток самостійності учнів у вивченні нового для

них навчального матеріалу” [122, С.77 - 78].

Також потрібно відмітити, що в даний час немає методики, що стала б провідною для формування дослідницьких умінь професійної підготовки бухгалтерів. Оскільки творча діяльність бухгалтера часто супроводжується проведенням дослідницької роботи, то цілком задовільною буде методика, що дозволяє формувати необхідні дослідницькі навички і уміння (пошук і аналіз необхідної законодавчої і нормативної інформації, аналіз і пропозиції щодо покращення фінансового стану підприємства, можливості зменшення бази оподаткування тощо).

Тому для активного і свідомого формування в учнів професійних вмінь, враховуючи розвиток самостійності, творчості та інших потрібних якостей фахівця бухгалтерського обліку ми відібрали наступні методики навчання: вирішення виробничих завдань, метод конкретних виробничих ситуацій і метод проектів. Стисло вони описані у попередньому параграфі. Відмітимо, що вирішення виробничих завдань направлене на застосування знань і формування простих навичок і вмінь, які є складовими узагальнених вмінь; метод конкретних ситуацій допомагає підвищити мотивацію навчання, відпрацьовує комунікативні вміння і вміння самостійного пошуку інформації. Метод проектів охоплює всі елементарні та складені вміння завдяки своїй направленості на самостійних пошук професійних завдань і їх вирішення. Розвиток вмінь самостійного пошуку і дослідження нового, його логічного осмислення і уміння практичного використання робить процес набуття фаху творчим, призводить до використання нестандартних, оригінальних способів вирішення завдань, що стоять перед учнями.

Виходячи з вищеприведених аргументів, більш детально розглянемо проектну технологію навчання, що застосовується для формування професійних навичок і вмінь бухгалтера.

Роль вчителя на заняттях полягає насамперед в активізації розумової і творчої діяльності учнів і в керівництві їх практичною діяльністю, але не з точки зору видачі завдань, а з погляду вироблення спільного плану дій і обговорення можливого ходу роботи над проектом.

Як ми визначили у попередньому параграфі, проект – це проблемне завдання, що вимагає свого дослідження на основі вирішення ряду часткових проблемних задач, які учні самостійно ставлять перед собою і їх вирішують. Проект вимагає роботи над теоретичним і практичним матеріалом в навчальній і в позанавчальній час.

Проект можна класифікувати за різними ознаками [113, С.60-68]. Окрім названих ознак, нам вбачається доцільним класифікувати за охопленням кола знань і вмінь:

-тематичні – проект, що охоплює одну або кілька подібних тем курсу: (наприклад, проект розрахунку з робітниками по заробітній платі, проект обліку основних засобів);

-міжтематичний – проект включає такий перелік тем, які неможливо назвати подібними (наприклад, проект касового обслуговування, проект комплексного аналізу балансу підприємства);

-міжпредметний – проект вміщує знання кількох навчальних предметів (курсів) середньої школи або вимагає пошук матеріалу, який в школі не вивчається (наприклад, проект автоматизації нарахування заробітної плати, проект автоматизації складання балансу підприємства, проект зменшення собівартості продукції);

- комплексний – проект охоплює всю цілісність об'єкту дослідження і вимагає застосування знань різних галузей науки (наприклад, бізнес – проект підприємства, що вимагає не тільки проектування потрібної бухгалтерської документації, кошторису робіт тощо, але й дослідження впливу нового підприємства на соціально – економічний стан регіону, екологічні показники, вивчення поведінки споживачів і покупців та ін.)

Головне при запровадженні даної технології навчання – професійна і практична орієнтація курсу.

Проекти направлені на досягнення заздалегідь визначеного результату проектної діяльності, що у свою чергу відповідає інтересам учасника (учасників) цієї діяльності. Проекти вимагають чіткого розподілу на етапи у своєму змісті і виконанні. При виконанні проектів творчість учнів постійно активізується, від школярів потрібно рішення ряду задач при переході від одного етапу проектної діяльності до іншого.

Практично при виконанні кожного проекту перед учнем, крім характерних тільки для його проекту проблем, постає ряд “стандартних проблем”, а саме: вибір теми проекту, вибір оптимального варіанта продукту і його впровадження, розробка необхідної первинної і звітної документації, оформлення і захист проекту. У курсі професійного навчання курсу “Основи бухгалтерського обліку” як ціль творчої проектної діяльності виступає її продукт (послуга, що має об'єктивну або суб'єктивну новизну, особисту або суспільну значимість).

Діяльність учнів при виконанні проекту прийнято підрозділяти на три основних етапи: пошуково-дослідницький (або організаційно-підготовчий), конструкторсько-технологічний, заключний. У рамках кожного етапу визначається ряд компонентів. Так, наприклад, пошуково-дослідницький етап може полягати в пошуку проблеми, виборі й обґрунтуванні проекту, аналізі майбутньої діяльності, виборі оптимального варіанта рішення, плануванні процесу обліку і т.д. Варто підкреслити, що кількість і зміст компонентів кожного етапу проектної діяльності повинні варіюватися залежно від індивідуальних особливостей підлітків.

Відповідно до змісту методу проектів нами розроблена методика щодо кожного етапу проектної діяльності. Насамперед учень вибирає тему проекту. Завдання вчителя – підготувати на основі аналізу досліджуваного матеріалу перелік можливих тем проектів, що будуть запропоновані школярам протягом навчального року. Кількість тем у переліку повинна перевищувати число учнів у класі для можливості вибору власної теми. Збіг тем проектів дозволяє забезпечити здорову конкуренцію при виконанні проекту і готує школяра до жорстких ринкових умов у майбутньому. Необхідно передбачити різні теми за видами проектів і їхню складність.

Вибір теми проекту не з переліку вчителя потрібно тільки заохочувати. Водночас вчителю необхідно зуміти максимально наблизити учня до заключної реальної мети проектної діяльності. Таким чином, розподіл (вибір) тем проектів відбувається на добровільних засадах, що підсилить інтерес учнів до власноруч обраної ними теми.

Після розподілу (вибору) тем проектів перед учнями постає задача організувати роботу з її виконання. План — перелік етапів проекту з установленими термінами його виконання. Такий поділ проекту на окремі етапи, для яких задані чіткі терміни виконання, привчатиме підлітка до чіткості в роботі над проектом. Виконання етапів у межах запланованого вчителем часу допоможе учню розподіляти його ощадливо, розуміти суть діяльності кожного етапу і посилить його відповідальність за роботу. У робочому зошиті слід накреслити зразковий план роботи над проектом, що представляє собою послідовність наступних етапів.

1. Пошуково-дослідницький етап.

1.1. Вибір теми проекту, її обґрунтування, визначення мети проекту або одержання проектного завдання від учителя.

1.2. Формування робочих груп.

1.3. Збір необхідної інформації з проекту.

1.4. Планування. Уточнення інформації, складання плану роботи із затвердженням його вчителем; розподіл обов'язків. Висування ряду варіантів рішення. Вибір оптимального вирішення.

2. Конструкторсько - технологічний етап.

2.1. Виконання проекту. Визначення основної проблеми і виділення підпроблем, що посилені для вирішення учнем.

2.2. Пошук інших шляхів вирішення основної проблеми.

2.3. Порівняння варіантів, їх позитивних і негативних сторін, вибір оптимального.

2.4. Розробка бухгалтерської документації (первинної, звітної) і журналів.

2.5. Розробка технології проведення бухгалтерських проводок, відкриття необхідних рахунків.

2.6. Вибір обчислювальної техніки і програмного продукту (для ПЕОМ). Самостійне конструювання (розробка) журналів, рахунків, первинної документації, бухгалтерських і податкових звітів у MS Excel.

2.7. Іспит (перевірка) доцільності обраної стратегії обліку або програмного продукту. Аналіз експлуатації.

2.8. Остаточна розробка переліку документації або програмного продукту.

3. Заключний етап.

3.1. Оформлення документів (програмного продукту). Контроль якості

3.2. Підготовка матеріалів для захисту проекту. Аналіз позитивних і негативних сторін у роботі. Шляхи удосконалення розробки.

3.3. Розробка товарного знаку.

3.4. Захист проекту.

3.5. Експертиза проекту.

Слід зазначити, що старші школярі досить ерудовані і за допомогою учителя впевнено розбираються в запропонованому плані. На заняттях в аудиторії необхідно планувати роботу таким чином, щоб учні були по можливості наближені до якого-небудь загального для всіх етапу роботи. Наприклад, тема практичного заняття: “Проект - етап 2.4.” Кожен учень зайнятий своїм проектом, але тема заняття одна для всіх, тож учитель наочно показує, як можна вирішити даний етап стосовно до кожного проекту. Досвід свідчить про доцільність такого підходу. Він дозволяє вчителю контролювати всіх учнів і при цьому дає можливість творчо працювати кожному школяреві. Головною ж задачею вчителя при організації роботи з проекту є сприяння процесу творчості. Тому в кожному випадку вчитель, що керує процесом роботи над проектом, повинен бути сам творцем. Звичайно, це не проста задача. Проте вчителю необхідно намагатися створити в класі атмосферу розкнутості, заохочувати учнів до творчих знахідок, і відзначати успіхи при виконанні проектів.

Розглянемо методичні особливості роботи над окремими етапами проекту.

1.Збір необхідної інформації з проекту.

Поняття “збір інформації” служить школяреві вказівкою на те, що необхідно знайти відповідні відомості про його роботу над проектом. Відомості вибирає сам учень: від інструкцій бухгалтерського обліку та економічної теорії до визначення кількості необхідного персоналу. Треба прагнути до того, щоб при виконанні даного етапу проекту учень міг одержати інформацію про різні сторони свого майбутнього проекту з будь-яких джерел інформації.

2. Планування.

Після вибору теми школярі вже готові до виконання цієї роботи і їм необхідно вирішити проблему, як укластися у відведений для проектної діяльності час. При плануванні учень припускає, скільки часу займе той чи інший етап, наскільки трудомісткі окремі етапи, які з них можна об'єднати в один, які доречно опустити в тій чи іншій темі проекту. При цьому варто враховувати ступінь складності проекту. У будь-якому випадку після проведення планування школяр записує в робочий зошит термін виконання кожного етапу і тепер уже самостійно встановлює контрольні терміни-орієнтири, яких буде дотримуватися.

3. Виконання проекту.

Найважливішим і найскладнішим на даному етапі є необхідність виділення проблеми і новизни. Особливістю питань, які виникають у ході виконання проекту, є наявність протиріччя або множинності відповідей при їх вирішенні, для того, щоб затримати увагу учнів на цих питаннях, вони мають бути такими, котрі неможливо не помітити або відсунути на другий план. Проблемні питання не повинні бути дуже важкими, бути такими, які учні розв'язують. У проектній діяльності важливе створення ситуації успіху.

Природно, виділивши проблемні моменти, учителю слід продемонструвати школяреві і можливі шляхи їхніх рішень за допомогою:

- повідомлення школярам додаткових нормативних і інших відомостей
- ;
- актуалізації раніше засвоєних знань і умінь;
- аналізу умов, у яких виконується проект, і умов, у яких його можна застосовувати;
- ознайомлення з аналогічними розрахунковими рішеннями;
- залучення учнів у діалог за допомогою додаткових запитань;
- колективного обговорення проблеми всім класом із захистом власного рішення і його обґрунтування.

Для успішної роботи на даному етапі підсумком проведеного заняття повинна стати впевненість старшокласника в тому, що він має творчий потенціал і що створювати - у його реальних можливостях, цьому можна навчитися, більш того, творчість не може обійтися без нього.

4. Знаходження альтернативних шляхів вирішення проблеми.

Головне в цій роботі, щоб учень знайшов якнайбільше варіантів відповідей на проблемні питання. Виходячи з практики, слід зазначити, що свої варіанти учень має зафіксувати, інакше його ідеї можуть загубитися, і через якийсь час він уже не повторить кращий варіант, що звучав у нього кілька хвилин тому. Тож гарні результати дають зорові опори. Це схеми, таблиці, малюнки. При цьому навіть зовсім помилковий варіант дозволяє отримати корисну інформацію і, отже, наближає до моменту швидкого знаходження кращого варіанта по складному запитанню проекту. Варіанти різних рішень можуть бути не тільки в цілому за проектом, але і по окремих його деталях, частинах.

5. Порівняння варіантів, їх позитивних і негативних сторін.

Стосовно кожного з варіантів, отриманих на попередньому етапі роботи, тепер необхідно відповісти на питання, який же з них більш прийнятний для успішного вирішення важких питань проекту. Вдалим вважається варіант, що забезпечує мінімальну витрату часу по введенню даних, оформленню необхідних документів, підготовку звітів, зрозумілий інтерфейс (для програмного продукту). Оцінювати варіанти можна з врахуванням:

- посиленості виконання;
- необхідності і достатності.

6. Вибір обчислювальної техніки ОТ і програмного продукту ПП (для ПЕОМ). Самостійне конструювання (розробка) журналів, рахунків, первинної документації, бухгалтерських і податкових звітів у MS Excel. Виконання цього етапу проектної діяльності тісно зв'язано з наступним етапом, але все-таки його слід виділяти, і ця необхідність пов'язана із наступними моментами:

- які особливості, вимоги враховувати при підборі обчислювальної техніки і програмного продукту;
- можливості заміни одних видів обчислювальної техніки на інші;

- уміння працювати на тих чи інших видах обчислювальної техніки, з різними видами програмного забезпечення;
- можливості кабінетів (матеріально-технічне оснащення МНВК);
- особливості того чи іншого програмного продукту і можливість його заміни на інші ПП;
- наявність і доступність програмних продуктів.

У результаті роботи по даному етапу слід одержати відповідь на питання: чи доступна необхідна для роботи обчислювальна техніка? Важливо на даному етапі роботи навчити школяра порівнювати один вид обчислювальної техніки з іншим, аналогічним першому, шукати розходження, пропонувати свої варіанти для конкретної роботи зі свого проекту. Якщо такий підхід здійснювати протягом усього навчання в МНВК, то в старшокласників виховується творчий підхід до використання різного обчислювального інструменту.

7. Розробка бухгалтерської документації (первинної, звітної) і журналів.

Після вивчення теорії бухгалтерського обліку старшокласники вже ознайомлені з основними принципами складання кореспонденції рахунків, ведення обліку і заповнення необхідної документації. Відтак, кожен з них має виконати наступну роботу за своїм проектом. Намалювавши у своєму робочому зошиті таблицю, школярі заносять до неї послідовні види робіт щодо виконання свого проектного завдання.

8. Розробка окремих видів документації.

Необхідно на цьому етапі роботи над проектом пам'ятати, що більшість первинної і звітної документацій розроблена і впроваджена законодавчо в практику бухгалтерського обліку. Учням варто розробляти такі види документів, що допоможуть при керуванні підприємством, наочно демонструють використання ресурсів і запасів, прискорюють процес обслуговування клієнтів.

9. Іспит (перевірка) доцільності обраної стратегії обліку чи програмного продукту. Аналіз експлуатації.

На даному етапі роботи над проектом учні пропонують різні варіанти облікової інформації і перевіряють її виконання на розробленому продукті. Оцінюється складність, швидкість і точність виконання операцій.

10. Оформлення документів (програмного продукту). Контроль якості.

Існує безліч різних варіантів оформлення проектного продукту. Найголовніше – це юридично правильне і естетично красиве оформлення документів (папки) і програмного продукту (вихідна документація, зручність користувальницького інтерфейсу).

11. Підготовка матеріалів для захисту проекту. Аналіз позитивних і негативних сторін у роботі. Шляхи удосконалення розробки.

У процесі професійної підготовки цей етап проектування викликає деякі труднощі щодо його початку. Тож необхідно ознайомити учнів з переліком можливих питань на захисті проекту, а також дати критерії оцінки проекту, параметри, за якими буде проводитися експертиза проекту.

Питання стосуються причин вибору даного проекту, виділення проблеми і шляхи її вирішення, призначення розробленого продукту, позитивні сторони продукту і шляхи його поліпшення, найскладніші етапи в роботі над проектом і шляхи подолання труднощів.

Залежно від типу проекту експертиза розглядає такі параметри проекту: ідея проекту, використання розробленого продукту, рівень виконання проекту, якість оформлення проекту, якість захисту проекту, можливість застосування продукту в практичній діяльності бухгалтера, соціально-економічна доцільність проекту, екологічна характеристика проекту, споживча оцінка продукту, необхідна підготовка персоналу для роботи з даною розробкою, перспективи удосконалення продукту, конкурентоздатність продукту, оцінювальний попит на розроблений продукт, порівняння функціональних особливостей, оформлення (дизайн) продукту, реклама продукту і товарного знаку, відповідність діючим П(С)БО, можливість швидкого налагодження під зміни стандартів, підвищення продуктивності роботи бухгалтера.

11. Захист проекту.

Це найбільш емоційно напружений етап проектної діяльності. Захищаючи проект, учень не тільки представляє результати своєї праці, але і дає їй оцінку - доводить суб'єктивне, а може й об'єктивне авторство на проект.

Щоб допомогти школяреві успішно виконати завершальний етап роботи над проектом, пропонуємо план захисту проекту за зразком (питання і показники експертизи).

Захист проекту проходить у МНВК на заняттях. На захист міжпредметних і комплексних проектів запрошується адміністрація МНВК, бухгалтери із сусідніх підприємств, батьки, учні з інших груп. На захист виноситься описова частина проекту і сам продукт. Захист проекту відбувається у виді семихвилинного виступу автора (авторів) проекту. Виступаючи, доречно акцентувати увагу на найкращих сторонах проекту. Дається аналіз своєї роботи і її самооцінка. Після короткого виступу автора проекту присутні можуть поставити йому запитання. Потім експертна рада заповнює картку експертних оцінок. Рада проектів оцінює проект за сумою виступу, відповідей на питання і експертної оцінки.

Нами вироблені наступні основні критерії оцінки захисту проекту в МНВК

1. Оригінальність назви теми проекту і товарного знаку.
2. Культура мови доповідача: переконливість, емоційність, доброзичливість
3. Успішне розкриття теми проекту з акцентуванням уваги на його найбільш сильних сторонах.
4. Уміння стисло, точно і повно відповідати на питання, дати об'єктивну власну оцінку проекту, указати недоліки і запропонувати можливі шляхи їх усунення.
5. Оформлення проекту.

Для оцінки проектної діяльності автора (авторів) проекту пропонуються такі критерії:

1. Обґрунтованість вибору теми проекту.
 2. Правильність визначення необхідних для виконання проекту інформаційних матеріалів
 3. Ефективність планування проектної діяльності.
 4. Бачення проектної проблематики.
 5. Уміння знаходити кілька шляхів рішення однієї проблеми.
 6. Оригінальність обраного варіанта вирішення проблеми і можливість його практичного втілення.
 7. Правильність оформлення документації.
 8. Правильність виконання облікових операцій і використання обчислювальної техніки.
 9. Якість продукту.
 10. Оригінальність товарного знаку проекту і захисту проекту.
- Спираючись на наведені критерії, можна оцінити творчу проектну діяльність учня МНВК.

Підсумовуючи вищесказане, підкреслимо, що метод проектів передбачає самостійну творчу діяльність учнів МНВК, він орієнтований на розвиток у них творчої активності, індивідуальності, професійного мислення, навичок і умінь, виробляє здатність адаптуватися до умов ринкової економіки. При виконанні проекту школярі вирішують певну проблему. Результатом проектної діяльності учнів при професійній підготовці по “Основах бухгалтерського обліку” є проектний продукт, що має суб’єктивну чи об’єктивну щодо учня новизну.

При здійсненні даної технології навчання необхідно враховувати ряд дидактичних вимог і особливостей:

- рівень підготовки школяра, його індивідуальні можливості;
- врахування інтересів старшокласника, його досвід;
- облік матеріальних можливостей МНВК і можливостей викладача;
- планування основних етапів своєї діяльності на основі запропонованої проектної методики.

2.3. Експериментальне дослідження змісту програми “Основи бухгалтерського обліку” і ефективності методики професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку

Обґрунтовані у параграфі 1.3 зміст професійної підготовки з бухгалтерського обліку і методика проведення занять (параграфів 2.1 і 2.2) мали прогностичний характер і потребували експериментальної перевірки.

Експериментальне дослідження з проблеми удосконалення професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (Чернігівська область) здійснювалось протягом 4 років (1999-2003 рр.). Цей

період умовно можна поділити на три етапи.

На першому етапі (1999 - 2000 рр.) проводився аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної і науково-методичної літератури з питань проведення професійної підготовки старшокласників та підвищення її ефективності у середніх загальноосвітніх навчальних закладах, розроблялась методика дослідження, формувалась робоча гіпотеза і завдання, визначалися предмет і об'єкт дослідження, здійснювався вибір методів дослідження.

Головним завданням проведеного нами педагогічного експерименту було дослідження ефективності запропонованих змісту і методів здійснення професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку. При цьому ми вивчали і оцінювалися такі показники, як рівень засвоєння професійних понять бухгалтерського обліку, рівень сформованості професійних вмінь, рівень розвитку таких якостей особистості, як чесність, точність і акуратність, розвитку професійного інтересу до вибору відповідної професії, рівень самостійності у професійній діяльності.

Проводячи зрізи рівнів досліджуваних показників, нами використовувалися різноманітні джерела збору необхідної інформації: анкетування, спостереження, тестування, вивчення шкільної документації бесіди з учнями і вчителями тощо. Аналіз інформаційних джерел дозволив достатньо об'єктивно відстежувати зміни параметрів, які нами вивчалися.

Тому на другому етапі (2000 - 2002 рр.) здійснювався творчо-пошуковий експеримент, під час якого відбувалася апробація експериментальної програми, спрямованої на перевірку доступності і посиленості змісту навчальної програми "Основи бухгалтерського обліку" учнями 10-11-х класів, що навчаються в МНВК.

На третьому етапі (2001 - 2003 рр.) проводився формуючий експеримент по перевірці ефективності розробленої технології навчання (методів, прийомів, засобів); систематизувалися, порівнювалися і узагальнювалися результати, отримані в процесі дослідно-експериментальної роботи, формулювалися загальні висновки дослідження, розроблялися методичні рекомендації.

Головними завданнями формуючого експерименту було:

- вивчити вплив експериментальних факторів на формування елементів майбутньої професійної діяльності старшокласників (поняття, вміння, професійний інтерес і професійно – важливі якості особистості);
- порівняння впливу експериментальних факторів на рівні прояву показників рівнів сформованості в учнів експериментальних та контрольних класів.

Для оцінки ефективності запропонованих змісту і методів здійснення професійної підготовки ми досліджували наступні показники:

- засвоєння понять бухгалтерського обліку;
- сформованості професійних вмінь;
- розвиток інтересу до вибору професії сфери обліку і вивчення дисциплін "Основи бухгалтерського обліку";
- розвиток професійно-важливих якостей особистості учня.

Експериментальна перевірка програми “Основи бухгалтерського обліку” на доступність і посиленість засвоєння учнями 10-11 класів була проведена на базі Степанівського МНВК Менського району Чернігівської області у два етапи.

Перший етап експерименту проходив у 2000/2002 навчальних роках і полягав у перевірці доступності змісту навчального матеріалу розробленої програми “Основи бухгалтерського обліку” (10-11 класи). З цією метою в Степанівському МНВК (Чернігівська область) було обрано експериментальні класи, учні яких, опановуючи розділи названої програми, працювали за нею. В експерименті взяли участь 83 учня.

Процес експериментальної перевірки розробленої програми ґрунтувався на діагностуванні доступності змісту учнями відповідного віку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату. Це викликано тим, що доступність і складність програми є важливою і складною педагогічною проблемою.

Для забезпечення доступності і посиленості програми “Основи бухгалтерського обліку” ми вважали за доцільне дотримуватися трьох дидактичних умов.

1. Допустимий рівень складності. Ця умова означає з одного боку посиленість по засвоєнню навчального матеріалу, а з іншого – не спрощувати його до рівня простої репродукції навчального матеріалу.

2. Недопустимість інформаційної перевантаженості учнів. Як відзначав В.Г.Кремінь, “навчальний процес (вчителі, підручники) повинен орієнтуватися, сприяти засвоєнню базових знань. Інформаційний супровід не повинен бути обов’язковим для засвоєння і запам’ятовування. Інформація лише інформаційний і демонстраційний матеріал, що підтверджує дію тієї чи іншої закономірності” [76, с.11]. З нашої точки зору, інформаційний супровід повинен відігравати також роль мотиватора, що зацікавлює у поглибленому вивченні предмета.

3. Опора на вже набуті учнями знання і вміння із загальноосвітніх предметів, а також якості особистості (самостійність, організованість тощо).

Вищеназване було враховано на етапі дидактичного обґрунтування програми, проте потребувало експериментальної перевірки.

За критерій доступності змісту програми був прийнятий такий: рівень засвоєння понятійного апарату і рівень опанування професійними вміннями достатнім для виконання професійних обов’язків. Доступність навчального матеріалу вважається такою при досягненні даного рівня.

На сьогодні доведено, що середній рівень оцінок (кількісна характеристика рівня засвоєння) не є виправданою для числового вираження оцінок учнів при вивченні властивостей їх знань. В.І.Михєєв підкреслював: “така стандартна операція, як визначення середнього бала, не дає адекватного уявлення про стан навчальної групи” [102, с.29]. Це насамперед викликано тим, що при введенні числових значень можуть порушуватися окремі закономірності. Тому для чіткого визначення доступності змісту потрібно з’ясувати рівні його засвоєння. Що дозволить на високому рівні

достовірності проаналізувати результати дослідження і зробити правильні висновки щодо доступності та посильності для учнів запропонованої програми.

Взагалі, засвоєння – це процес відтворення індивідом предметів оточення, типів відношення до них. Як уже відзначалося, спільним для різних концепцій засвоєння є те, що воно розглядається як набутий суб'єктом певний досвід.

У процесі засвоєння (зокрема обліку), учень оволодіває значеннями бухгалтерських понять і способами дій з поняттями.

Засвоєння передбачає оволодіння дією з метою встановлення нового значення поняття, що вимагає об'єктивації умов здійснення дії (у вигляді зразка, плану виконання, знаряддя, схеми), тобто проектування.

Зміст засвоєння – тип матеріалу бухобліку, бухгалтерських понять, а також міра управління процесом формування дії.

Реалізація цих моментів поряд із засвоєнням нового значення поняття, створює ґрунт для засвоєння повноцінної дії під час застосування цього значення в нових умовах, тобто до узагальненого розуміння функцій поняття.

Подальша доля результатів засвоєння понять багато в чому залежить від їх місця в структурі актуально значущих для суб'єкта засвоєння видів діяльності [57, с.34].

У науковій літературі дослідниками виділяються різні рівні засвоєння, залежно від прийнятих критеріїв. Так, В.М.Мадзігон виокремлює рівні сприймання, уявлення, поняття, знань, вмінь і навичок [89, с.32]. В.П. Сімонов розмежовує рівні розпізнавання, запам'ятовування, розуміння, прості уміння і навички, перенесення [149, с.24 - 25].

На сьогодні найбільш прийнятим вважається поділ рівнів засвоєння російського вченого В.П.Безпалька. Він визначає складність змісту навчальної дисципліни як співвідношення між переважаючим у викладанні рівнем абстракції та можливостями сприймання його учнями. На основі цього він виділив чотири ступені абстракції:

- феноменологічний (описовий виклад фактів і явищ, використання переважно звичайної мови і побутових понять);
- аналітико-синтетичний (якісне та напівкількісне пояснення властивостей об'єктів, явищ і закономірностей певної галузі знань з застосуванням незначної сукупності специфічних понять);
- прогностичний (аналітично-кількісне подання основних процесів, властивостей і законів на розвинутій мові науки, яке дозволяє прогнозувати результати процесів і терміни їх здійснення);
- аксіоматичний (відомі загальні принципи функціонування об'єктів будь-якої природи, можливий точний і довготерміновий прогноз).

Чим вищий ступінь абстракції викладання предмета, тим більша його узагальненість і згорнутість. Це у свою чергу сприяє формуванню інтелектуальних вмінь, розвитку їх глибини і гнучкості.

Однак рівень аналітичних можливостей школярів, а головне - вимоги до їх майбутньої професійної підготовки, наполягає В.П.Безпалько [13, с.70-

79], роблять цілком достатнім навчання на другому, а то й на першому ступені абстракції.

Критично розглянувши міркування вчених та врахувавши їхні дослідження, спираючись на проведенні нами контрольні роботи і тестування учнів, поділили рівень засвоєння на основі застосування отриманих знань і вмінь на такі групи:

- 1.Рівень впізнавання навчального матеріалу
- 2.Рівень алгоритмічного застосування засвоєного матеріалу
- 3.Рівень творчого застосування навчального матеріалу

Для перевірки доступності змісту і рівня засвоєння були проведені контрольні роботи і тестова перевірка засвоєння курсу бухгалтерського обліку і сформованості професійних вмінь учнів або після кожної теми програми, або після кожного блоку навчального матеріалу. При доборі та формулюванні завдань контрольних робіт і питань тестів взято до уваги те, що вони мають відбивати ключові моменти програмного змісту. Також були враховані вимоги до перевірочних робіт (контрольних робіт і тестів успішності) естонського вченого А.А.Киверялга: об'єктивність оцінки результатів, валідність, діагностична цінність, реліабільність, репрезативність, порівнянність і економність [79, с.23-25].

При аналізі контрольних робіт і результатів тестів успішності для кількісної оцінки засвоєння змісту застосований компонентний аналіз понять , вмінь і навичок. Компонентний аналіз - метод характеристики цілісної сутності явища за допомогою виявлення його складових структурних елементів (компонентів). При експериментальній перевірці на доступність змісту програми компонентами виступають елементи знань і вмінь, які було винесено на засвоєння. Як відомо, кожний навчальний предмет має конкретну сукупність елементів знань (терміни, поняття, властивості, закономірності, теорії, закони, факти, події тощо), які учням необхідно засвоїти за період навчання. М.М.Скаткін, В.В.Краєвський, І.Я.Лернер визначають їх як види знань, відмічаючи при цьому, що у навчанні важливо забезпечити знайомство учнів з усіма видами знань [82, С.9-10; 152, с.11].

При аналізі контрольних робіт і тестів виставлялася умовна оцінка: за правильну відповідь ставили "1", а при помилковій чи неправильній відповіді виставлявся "0". Коефіцієнт засвоєння вираховувався за формулою [98, с.128]:

$$K_{зас} = (B_y \cdot 100) / n,$$

де B_y – сума умовних балів;

n – число компонентів.

Для нашого експерименту ми виділили такі компоненти доступності змісту програми (таблиця 2.3.1). Зрозуміло, що не всі компоненти закладені до кожної теми і блоку змісту програми.

Таблиця 2.3.1

Компоненти змісту програми

№ компоненту	Назва компоненту
	Теоретичні знання

1	Терміни і поняття, властивості
2	Основні нормативні положення бухгалтерського обліку
<u>Практичні вміння і навички</u>	
3	Уміння виконувати практичні завдання (рішення бухгалтерських і економічних задач, виконання професійних завдань – складання проводок)
4	Уміння заповнювати бухгалтерську первинну документацію
5	Уміння складати звітну документацію
6	Уміння здійснювати перевірку бухгалтерської (повсякденної) діяльності
7	Уміння аналізувати звітну документацію
8	Уміння приймати оптимальні рішення в бухгалтерській діяльності

Таким чином, визначивши коефіцієнт засвоєння кожним учнем навчального матеріалу, нами наведені середні відносні показники коефіцієнтів засвоєння по кожному блоку програми.

Результати визначення середніх відносних показників коефіцієнтів засвоєння по кожному блоку програми наведено у таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2

Середні показники коефіцієнтів успішності
за результатами контрольних робіт

№ контрольної роботи (тесту)	Коефіцієнт засвоєння (середній показник), %
1.1	71,2
1.2	70,5
1.3	72,3
1.4	73,4
2.1	66,8
2.2	69,3
2.3	71,4
2.4	65,7
2.5	70,1
2.6	73,1
2.7	72,8
2.8	67,4
2.9	72,0
2.10	71,2
2.11	66,0

Як видно з таблиці, середній показник коефіцієнта засвоєння по кожному блоку змісту програми можна оцінити як достатній, оскільки він знаходиться у межах 60-80% [98, с.128], на основі чого відмічаємо доступність і посиленість для засвоєння учнями навчального матеріалу з програми “Основи бухгалтерського обліку”.

Аналіз помилок контрольних робіт щодо рівнів засвоєння навчального матеріалу за теоретичним і практичним матеріалом при використанні компонентного методу дозволяє зробити висновок, що залишилися резерви для підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу шляхом введення методів активного навчання. Що й стало наступним етапом нашого експериментального дослідження.

Графічно результати представлені на графіку (рис.2.3.1)

Рис.2.3.1. Результати контрольних робіт

Проведення експериментальної перевірки запропонованої системи методики викладання “Основ бухгалтерського обліку” базувалося на положенні, що мета педагогічного дослідження полягає у виборі найбільш оптимальних способів перетворення педагогічної дійсності із існуючої в нову, отриманні нового наукового результату пошуку, який безпосередньо і опосередковано впливає на вдосконалення навчально-виховного процесу [59, С.58 - 59].

Надійність результатів методичного експерименту забезпечувалася врахуванням сучасних вимог і теоретичними положеннями щодо організації і проведення методичного експерименту [30; 37; 59; 66; 79; 92; 98; 100; 143]. У відповідності з ними був проведений контрольний зріз, який надав можливість встановити рівень освітньої і соціально-психологічної готовності до професійної підготовки учнів за напрямком “бухгалтерський облік”. Ефективність експериментального навчання визначалася шляхом порівняння результатів навчання і динамікою рівня визначених параметрів (рівень засвоєння понять і вмінь за компонентами, рівень сформованості професійного інтересу і професійних якостей особистості, самостійності в роботі) в експериментальних і контрольних класах.

Для проведення формуючого експерименту з оцінки ефективності запропонованої методики активного навчання були створені контрольні та експериментальні класи. Загальна чисельність вибірки – 53 учні, в тому числі в експериментальних класах – 26, контрольних – 27 старшокласників. Для

дотримання умов ідентичності проведено їх діагностування, показниками якого є рівень розвитку професійної придатності до бухгалтерської діяльності (Додаток В), психологічна готовність до освоєння нового у професійній діяльності (Додаток Г). Виявити названі показники необхідно для того, щоб з'ясувати психологічні можливості особистості до навчання за професією бухгалтера. Якщо мета першого тесту – показати профпридатність до опанування курсом бухгалтерського обліку, то другого – визначити вміння працювати з новим матеріалом, аналізувати і застосовувати його, що є, безумовно, важливим для професійних якостей бухгалтера.

Для зіставлення рівня знань (досвіду) учнів була проведена контрольна робота і анкетування з метою виявлення їхніх уявлень про основні поняття бухгалтерського обліку (Додатки Д і Е).

За умови неможливості відбору рівних з точку зору факторів, що діагностувалися, класів, до контрольного класу відносили тих, що мали вищий рівень трьох показників тестування.

Проведені контрольні роботи і тестування учнів, а також теоретичний аналіз досліджень вчених дозволили нам виділити рівень засвоєння :

- 1.Рівень впізнавання навчального матеріалу.
- 2.Рівень алгоритмічного застосування засвоєного матеріалу.
- 3.Рівень практичного застосування навчального матеріалу.

Критерії рівня впізнавання учнями навчального матеріалу:

- низька сформованість теоретичного аналізу понять, формальне засвоєння визначення поняття;
- невироблене вміння виділяти під час розв'язання практичних завдань усіх властивостей (характеристик) понять, що використовуються в умові;
- несформоване вміння співвідносити умову і вимоги завдання;
- нерозвинене вміння узагальнювати способи знаходження рішення завдань даного виду;
- недостатнє вміння застосувати графічні та знаково–символьні засоби для зображення понять завдання і відношень між поняттями для її рішення;
- неспроможність розкрити генезис поняття;
- нездатність вказати функціональні характеристики понять.

Критерії рівню алгоритмічного застосування засвоєного матеріалу:

- активне володіння і перенесення понять у подібні завдання;
- розуміння і застосування зв'язків між поняттями у їх загальному і одиничному прояві;

- встановлення відношення між поняттями практичного завдання;
- вміння виділяти підтипи завдань на основі засвоєних понять;

Критерії рівню практичного застосування засвоєного матеріалу:

- виділення понять у процесі аналізу умови задачі;
- володіння операціями з властивостями понять;
- вільне відтворення бухгалтерських понять;
- вміння самостійно складати завдання заданого типу;

-перенесення сформованих понять і вмінь для рішення завдань нового типу;

-вміння розкрити у визначенні поняття його генезис.

Результати попередньої контрольної роботи наведені у таблиці 2.3.3.

Графічно результати представлені на рис.2.3.1.

Результати проведених контрольних робіт і тестування дають підстави зробити наступні висновки:

1. Аналіз кореляції між тестами профпридатності (Тест 1, Додаток В) і професійної творчості (Тест 2, Додаток Г) за методикою підрахунку коефіцієнта кореляції – добутку моментів – Пірсона [36, С.103 – 111] показав їх слабкий зв'язок ($r_{xy}=0,271$), що може означати вимірювання різних показників готовності старшокласників до професійної підготовки з бухгалтерського обліку.

Таблиця 2.3.3

Результати попередніх контрольних робіт

Рівні знань	Групи	Учнів, чол	Учнів, %
1	К	19	70,37
	Е	18	69,23
2	К	7	25,93
	Е	8	30,77
3	К	1	3,70
	Е	0	0,00

2. Аналіз виконання контрольної роботи на визначення рівня досвіду учнів з елементарних питань бухгалтерського обліку та бесід з учнями дозволяє зробити наступні висновки:

по-перше, учні володіють деякими поняттями бухгалтерського обліку (амортизація, собівартість, гроші, затрати на виробництво, матеріальні

затрати, заробітна плата, облік, прибуток), якими вони опанували на заняттях з трудового навчання, географії, історії та інших дисциплін шкільного курсу основної школи, але рівень цих знань найчастіше представлений впізнаванням та елементарним відтворенням;

по-друге, учні володіють вміннями підрахунку, порівнювати числові значення, які вони отримали на уроках алгебри, геометрії, фізики, хімії та трудового навчання, але при цьому перенос цих вмінь до рішення бухгалтерських завдань не виявлено;

по-третє, учні мають інформацію про особливості роботи бухгалтера на виробництві, його функції і необхідні професійні якості, але необізнані з питанням про ті знання і вміння, якими повинні володіти бухгалтери – професіонали.

Відмітимо, що обсяг знань учнів є занадто розпливчастим, нечітким.

Для перевірки достовірності розходження результатів експерименту було використано метод хі-квадрат (χ^2 - критерій К.Пірсона). На основі отриманих даних сформулювали дві статистичні гіпотези – нульову H_0 і альтернативну H_1 .

H_0 : два ряди показників досвіду учнів статистично схожі.

H_1 : між двома рядами показників досвіду учнів існує значима різниця, що викликана незалежною змінною (методикою проведення занять).

Ступінь вільності в усіх зрізах дорівнює 2 ($n-1$), де $n = 3$ – кількість рівнів знань.

Для підрахунку критерію згоди (χ^2) складемо таблицю (таблиця 2.3.4)

Порівняння емпіричних значень з критичними при 2 ступенях вільності ($\chi^2 = 5,99$ за 95 % рівня імовірності і $\chi^2 = 9,21$ за 99 % рівня імовірності [41]) дозволяє зробити висновок про те, що для контрольного зрізу знайдене значення χ^2_{krit} підтверджує нуль – гіпотезу ($\chi^2_{\text{krit}} < \chi^2_{\text{emp}}$). З цього випливає, що контрольна і експериментальна групи підібрані приблизно однакові за рівнем досвіду з бухгалтерського обліку.

Таблиця 2.3.4

Робоча таблиця для підрахунку χ^2 – критерію

Інтервал	f_E	f_K	$f'_E, \%$	$f'_K, \%$	$(f'_E - f'_K), \%$	$(f'_E - f'_K)^2$	$(f'_E - f'_K)^2 / f'_K$
1	18	19	69,23	70,37	-1,14	1,30	0,02
2	8	7	30,77	25,93	4,84	23,46	0,90
3	0	1	0,00	3,70	-3,70	13,72	3,70
Сума	26	27	100	100	0	$\chi^2 \approx$	4,63

3. Що стосується тесту для визначення розвитку професійної придатності до бухгалтерської діяльності, то він показав готовність і бажання чисельної кількості учнів (більше 72 % у контрольній і більше 70 % у експериментальній групах) до опанування програмою з курсу “Основи бухгалтерського обліку”. Це свідчить про досить продуманий професійний відбір, що існує у Степанівському МНВК, і розвиненість професійного вибору старшокласниками.

4. Аналіз результатів тесту, проведеного на предмет діагностування психологічної готовності учнів до освоєння нового у професійній діяльності, виявив, що у більшості учнів середній творчий потенціал (89 % у контрольній групі і 86 % у експериментальній). Що дає змогу застосовувати нові активні форми навчання для розвитку творчого професійного мислення учнів.

Таким чином, констатує експеримент продемонстрував реальний стан знань і уявлень учнів контрольних і експериментальних груп відповідно до їх потенціальних можливостей по опануванню курсом “Основи бухгалтерського обліку”. Аналіз контрольних робіт і відповідей учнів у бесіді, також результати їх тестування як контрольних класів, так і експериментальних, дає підстави стверджувати наступне. У контрольних і експериментальних класах відсутня суттєва (значима) різниця у початкових знаннях, готовності до опанування професією бухгалтера і творчому потенціалі. Це свідчить про рівнозначний потенціал учнів в обох групах до початку проведення професійної підготовки з бухгалтерського обліку.

Відмітимо, що у подальшому учні навчалися таким чином.

Учні контрольної групи (К) протягом двох років навчання вивчали бухгалтерський облік за традиційною схемою. Після лекційного викладання навчального матеріалу з великою кількістю прикладів учні розв’язували задачі та вирішували завдання, заповнювали бланки первинної документації, складали фінансові звіти, обговорювали законодавчі та нормативні акти, заповнювали рахунки, аналізували готові фінансові звіти. При цьому застосовувалися переважно традиційні методи навчання (розповідь, пояснення, вправи, використовувалася наочність тощо), які доповнювалися діловими іграми.

Проведення професійної підготовки учнів експериментальних класів (Е) реалізовувалася за такою схемою. Після викладу теоретичного матеріалу проводилося його закріплення для різних рівнів засвоєння. Вирішення задач, практичних завдань і проблемних ситуацій було наступним етапом заняття. Окрім пояснення рішення (або можливого вирішення, знаходження виходу), від учнів також вимагалось: проаналізувати умову, її складові компоненти, пояснити хід вирішення, привести подібні приклади. До порядку вирішення задач, їх побудови і елементів застосовувалися описані вище вимоги (параграфі 2.1). Практичні заняття по формуванню понять, професійних навичок і вмінь проводилися за описаною методикою (параграфі 2.1, 2.2). При цьому особлива увага приділялася самостійній роботі учнів на заняттях. На заняттях експериментальної групи Е широко використовувалися методи активізації навчальної діяльності старшокласників: задачі різного рівня складності, вирішення проблемних професійних ситуацій (метод випадків), ділові ігри. До того ж, учні розробляли різні типи проектів професійної діяльності бухгалтера як на заняттях у кабінеті, так і при підготовці домашніх завдань.

Така організація роботи контрольних і експериментальних груп обумовлена вимогою до проведення педагогічних досліджень по зменшенню

впливу додаткових змінних на результат експерименту [30, с.104]. Тому у нашому дослідженні для досягнення чистоти формуючого експерименту ми виділили ряд постійних і змінних умов при його проведенні.

До постійних (незмінних) умов відносимо такі:

- 1) кількість учнів у експериментальній і контрольній групах приблизно однакова;
- 2) кількість занять і їх час також однакові;
- 3) у контрольних і експериментальних групах навчання проводив один і той самий викладач;
- 4) спільна програма професійної підготовки учнів;
- 5) однакові параметри і критерії їх оцінювання.

До параметрів оцінювання ми відносимо, згідно теоретичного дослідження Н.В.Кузьміної [78], функціональні, психологічні та супутні результати дослідження.

Функціональні показують ефективність форм і засобів розробленої методичної системи на підвищення рівня професійних знань і вмінь учнів.

Психологічні демонструють зрушення у відношенні учнів курсу професійної підготовки та їх особистісних якостях.

Супутні результати впливають на ті фактори, які прямо не враховані в експерименті (рівень знань, загально-навчальні вміння і навички тощо).

Для перевірки і оцінки ефективності професійної підготовки учнів в умовах МНВК прийняли такі критерії:

1. Функціональні (відбивають результати запровадженої методичної системи у формування відповідних компонентів знань і вмінь учнів). При проведенні перевірки сформованості системи понять і вмінь за даними компонентами застосовувалися однакові критерії їх оцінки.

2. Психологічні (відтворюють зміни у психологічній сфері учнів (професійно – важливі якості особистості, професійний інтерес), що навчалися за традиційною і експериментальною методиками).

3. Супутні (встановлюють рівень розвитку побічних знань, вмінь і якостей особистості, наприклад, загальноінтелектуальні вміння). Проте з'ясування питання про джерело цих змін (проведення курсу за експериментальною методикою або інші предмети) в наших умовах було ускладнено тим, що учні навчаються у різних школах і вірогідність результатів, незалежно від їх статистичної обробки, піддається сумнівам.

До змінних умов експерименту ми віднесли методику викладання курсу бухгалтерського обліку. В експериментальних групах навчальний процес здійснювався згідно з розробленою системою. У контрольній групі навчальну діяльність учнів було організовано за традиційно сформованою системою.

Тобто визначення ефективності розробленої методичної системи професійної підготовки в першу чергу стосувалося питання формування понять і вмінь облікової діяльності в учнів на основі застосування активних методів навчання, проблемності і творчого пошуку за змістом даної програми . При цьому було враховано можливість формування в старшокласників

професійно – важливих якостей особистості, професійного інтересу до обраної професії і самостійності в практичній роботі на заняттях.

Розглянемо окремо результати проведеного педагогічного експерименту.

При оцінюванні сформованості понять і вмінь вчителем на основі спостережень враховуються наступні аспекти діяльності учня на занятті:

1) застосування у практичній діяльності (вирішення задач, завдань, ситуацій, розробці проектів) отриманих понять з основ бухгалтерського обліку;

2) користування нормативними та інструкційними документами, рецептурними підручниками, довідниками;

3) точне дотримання алгоритмів складання бухгалтерських проводок, заповнення документів, складання звітів;

4) точність виконання розрахункових операцій;

5) уміння користуватись обчислювальною технікою (мікрокалькуляторами, персональним комп'ютером);

6) якість оформлення документації, звітів тощо;

7) творчий підхід до діяльності в галузі обліку;

8) самостійність при виконанні навчальних практичних робіт;

9) правильна організація робочого місця;

10) рівень культури і естетики праці.

Зрозуміло, що врахувати всі наведені критерії при оцінюванні практичної діяльності кожного учня неможливо через їх кількісну ємність. Тому варто виділити кілька компонентів, які характеризують практичну діяльність старшокласників і дозволять об'єктивно її оцінити. Тож для оцінки рівня засвоєння понять і сформованості навичок і вмінь було застосовано, як і при перевірці навчальної програми на доступність і посиленість, компонентний аналіз. Проте окремо перевірялися компоненти щодо засвоєння понять і компоненти щодо сформованості вмінь.

У якості компонентів сформованості понять ми використали наступні показники – повнота, точність, системність і перенос.

Під повнотою ми розуміємо всебічне засвоєння поняття, що проявляється у конкретності відповіді, здатності робити умовиводи з обґрунтованими прикладами, повним переліком властивостей поняття.

Точність визначали за правильним і точним відтворенням визначенням поняття, чіткому розподілі властивостей поняття на головні та другорядні.

Прояви системності поняття полягають у знаходженні і відображенні зв'язків і відношень поняття як між властивостями самого поняття, так і в системі з іншими поняттями.

Позитивним переносом вважалось правильне застосування відомих понять при визначенні невідомих або виявлення схожих властивостей понять

Для обґрунтованої оцінки сформованості навичок і вмінь ми виділили наступні їх компоненти:

1. Ефективність застосування професійних понять при якісному і правильному вирішенні задач і практичних завдань, чіткому їх застосуванню

2. Якість і ефективність навчально-практичної діяльності, зокрема даний компонент, означає час на вирішення поставлених завдань, їх правильності та охайності в оформленні.

3. Ступінь організованості в роботі, тобто охайність і правильну організованість робочого місця, планування етапів своєї діяльності.

4. Точність розрахункових операцій при виконанні навчально-практичних завдань.

Оцінка рівня сформованості понять і вмінь була узагальнюючою, бо контрольні роботи проводилися одночасно з урахуванням компонентів понять і вмінь. Результати оцінок дослідження порівнювалися з оцінками викладача. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена становить $\rho = 0,88$, що свідчить про правильність оцінювання сформованості понять і вмінь учнів.

Результати визначення рівнів сформованості понять і вмінь учнів експериментальних і контрольних груп (порівняльні зрізи проводилися наприкінці кожного півріччя навчання і перед випускними іспитами – 1-го, 2-го, 3-го і 4 –го) наведено в таблиці 2.3.4.

Отримані дані можна показати графічно для контрольних (рис.2.3.2) і експериментальних (рис.2.3.3) груп.

Дані контрольних робіт свідчать, що в умовах традиційної методики навчання “Основам бухгалтерського обліку” учитель має недостатню кількість каналів для зворотного зв’язку, оскільки не володіє постійно інформацією про сформованість понять і вмінь, про ефективність цього процесу. Крім того, класичні методи навчання формують понятійний апарат і систему професійних вмінь і навичок на репродуктивному рівні. Діяльність мислення учнів носить репродуктивний характер.

Таблиця 2.3.4

Рівні сформованості понять і вмінь учнів у контрольних і експериментальних групах у процентах до загальної кількості групи

Рівні знань	Групи учнів	Контрольні зрізи			
		1	2	3	4
1	К	48,15	33,33	22,22	7,41
	Е	38,46	19,23	7,69	0,00
2	К	48,15	55,56	62,96	74,07
	Е	53,85	65,38	69,23	69,23
3	К	3,70	11,11	14,81	18,52
	Е	7,69	15,38	19,23	30,77

Експериментальна методика націлює учнів на творче застосування отриманих знань і вмінь. Вчитель має змогу постійно перевіряти рівень знань і вмінь учнів шляхом розв'язування задач, обговорення проблемних і конкретних ситуацій, захисту проектів. Окрім того, самостійне опанування навчальним матеріалом, робота із нормативними матеріалами вимагає від учнів творчого мислення.

Для перевірки статистичної значимості результатів експерименту підрахуємо χ^2 – критерій для контрольних зрізів. Отримані значення критерію Пірсона заносимо в таблицю (таблиця 2.3.5).

Таблиця значень χ^2 для контрольних зрізів сформованості понять і вмінь учнів з бухгалтерського обліку

Номер зрізу	Значення χ^2
1	6,92
2	9,35
3	11,44
4	15,83

Для першого контрольного зрізу знайдене значення χ^2_{emp} більше за табличне при 95 % рівні значущості (при 2 ступенях вільності $\chi^2_{\text{krit}} = 5,99$ за 95 % рівня імовірності і $\chi^2_{\text{krit}} = 9,21$ за 99 % рівня імовірності [41]), що достатньо для відкидання нуля – гіпотези у педагогічних дослідженнях.

Для другого, третього і четвертого контрольних зрізів знайдене значення χ^2_{emp} дозволяє відкинути нуль – гіпотезу і прийняти альтернативну з великим (99%) рівнем імовірності, тобто кращі результати експериментальних груп викликані методикою проведення занять, оскільки інших умов проведення занять ми намагалися дотримуватися ідентично. Це означає, що, незважаючи на приблизно однакову підготовку учнів контрольних і експериментальних класів на початок експерименту, в цілому другі курс професійної підготовки з “Основ бухгалтерського обліку” засвоїли краще.

При встановленні психологічних критеріїв порівняння двох методик викладання бухгалтерського обліку виходили з того, що при активному і успішному засвоєнні навчального матеріалу збільшується інтерес до опанованого виду професійної діяльності, більш успішно і свідомо формуються професійно – важливі якості особистості. Введення до навчально-виховного процесу проблемного підходу, за гіпотезою Гетти В.Г., сприяє формуванню вмінь переносу і застосування сформованих понять і вмінь в нових ситуаціях, розвиває пізнавальну самостійність учнів [35].

Особливого значення в процесі професійної підготовки учнів у сфері фінансового обліку було приділено вивченню професійних інтересів, професійно-значущих якостей особистості, рівню самостійності в роботі. Оцінка розвитку компонентів цих вмінь проводилася через тестування, анкетування учнів і викладачів, спостереження.

Одним із завдань експериментальної роботи було формування в учнів інтересу до професій сфери фінансового обліку. Важливим фактором впливу, який у значній мірі визначає успішність оволодіння навчальним матеріалом і в майбутньому опанування відповідної професії, є наявність в учнів адекватних професійних інтересів. Зрозуміло, що наявність інтересу до певного предмета або циклу предметів не обов’язково переростає в інтерес до відповідних професій або у професійний інтерес. Проте наявність пізнавального інтересу є підґрунтям розвитку інтересу до професії, який може в свою чергу підсилити або знизити професійний інтерес. Крім того, навчальна діяльність учнів не досягає вищих рівнів свого розвитку без наявності особисто значущого ставлення до діяльності. Тобто інтерес є однією з головних спонукальних причин будь-якої діяльності, його можна

вважати первинною формою суб'єктивних проявів, оскільки він виражає вибірковий характер і діяльності, і предметів, і явищ оточуючого середовища [175, с.19].

Оскільки взагалі викладач бухгалтерського обліку позбавлений можливості спостерігати динаміку становлення і розвитку пізнавальних та професійних інтересів учнів, то дослідження цього явища передбачає використання відповідних тестових методик [32].

Гадаємо, що найбільш вдалою щодо вивчення навчальних інтересів старшокласників є методика, розроблена Б.О.Федоришиним, тому що вона спрямована не лише на констатацію проявів інтересів у особистості, а і на саму характеристику її когнітивної та емоційної сфери. За таких умов ми використовували методику “ОДАНИ-2” (автори – С.І.Карпіловська і Б.О.Федоришин). Означена методика є модифікацією “Анкети інтересів”. Використовуючи методику “ОДАНИ-2”, можна виявити групу інтересів учня, сферу його переваг і відмов. Вона дає можливість розглянути зміст інтересів, виявити їх діапазон, виділити певний спектр інтересів, а в ньому – ведучий і супутні інтереси. При цьому оцінку прояву певного інтересу є вірогідність здійснювати в кількісних вимірах, що дозволить розташувати за рейтингом інтереси при їх співставленні між собою. Не виключена можливість якісного аналізу виявлених інтересів при одночасній кількісній їх оцінці. Конструктивна частина методики складається з трьох частин. До основних належать бланк – запитань і бланк відповідей. Допоміжний – бланк дешифратора.

У процесі проведення педагогічного експерименту учні відповідали на запитання, використовуючи для цього бланк відповідей. Якщо дуже подобається робити те, про що йдеться в запитанні, то учні ставили у відповідній клітинці два плюси (++), просто подобається – один плюс (+). Якщо учневі важко визначитися із відповіддю на питання, то до клітинки він ставив нуль (0). Відповідна градація оцінки проставлялася у зворотній бік. Якщо учню не подобається робити те, про що йдеться у запитанні, то у відповідній клітинці він ставить один мінус (–), дуже не подобається – два мінуси (– –). Якщо на запитання в учня виникали відразу дві протилежні відповіді або відповідь, що залежала від певної умови, він мав самостійно швидко визначитися, яка з позначок найближча до істини.

Після завершення експерименту підраховувалася кількість плюсів і мінусів; нулі не підраховувалися. В листі запитань “ОДАНИ-2” представлено 17 груп запитань, які відповідають певним інтересам учнів. Ними охоплено в основному ті галузі знань і діяльності школярів, що представлені в практиці роботи школи і в позашкільному житті учнів. Групи інтересів відображають природничий, технічний, економічний, гуманітарний, педагогічний, підприємницький, військовий, спортивний та обслуговуючий напрями в пізнавальній і практичній діяльності людини.

Використовуючи дану методику для МНВК, ми ускладнили питання щодо професії бухгалтера. Тому запитання в першому бланку розміщені так, що через кожні 17 пунктів повторюється запитання однієї і тієї ж групи

інтересів, але вже в іншій інтерпретації, причому питання щодо професії бухгалтера повторюються двічі. Треба зазначити, що переваги методики “ОДАНИ-2” полягають у тому, що завдяки специфічному підбору запитань по кожній групі і спеціальному їх розташуванню за номерами можна проаналізувати кожний з виявлених інтересів за якісними критеріями (загальне бажання учня щось пізнати з даного предмета, активніший інтерес, що спонукає його до спроб реалізувати свої знання і поповнити їх через ширше коло джерел, активне практичне захоплення діяльністю в даній сфері) та простежити за індивідуальними проявами руху інтересу в кожній групі – від зародження до його практичної реалізації.

Вивчення і аналіз професійних інтересів учнів експериментальних груп виявив: майже всі учні мають бажання пізнати більше в сфері фінансового обліку. Кількість учнів, які хотіли займатися тими чи іншими проблемами, пов’язаними з обліковою діяльністю, через місяць після початку експерименту складала 53,85 % (14 учнів), а в кінці експерименту – 84,62 % (22 учня). В контрольній групі кількість учнів, які виявили бажання займатися проблемами, пов’язаними з майбутньою професією, суттєво не змінилась - 59,26 % (16 учнів) на початку експерименту та 66,67 % (18 учнів) в кінці.

Одержані результати переконують, що в кінці експерименту більшість учнів експериментальних груп усвідомлено визначила своє ставлення до майбутньої професії. Дане явище пояснюється тим, що застосування активних методів навчання вимагає від учнів постійного “приміряння на себе” опанованої професійної діяльності. Це в свою чергу дає змогу реально оцінити свою можливість та уподобання. Важливим є проникнення в суть бухгалтерського обліку, його наукову і законодавчу базу. Глибоке опанування навчальним матеріалом, як наслідок, приводить до успіхів у навчанні. Тому все перераховане збільшує зацікавленість у подальшому вивченні курсу бухгалтерського обліку, свідомому виборі професії, зростає свідомий інтерес до професії.

Одним із головних завдань професійної підготовки у середніх загальноосвітніх закладах, зокрема МНВК, є формування в учнів професійно-важливих якостей особистості. Тому у відповідності до завдань дисертаційного дослідження в процесі педагогічного експерименту нами вивчався вплив експериментальної методики професійного навчання на рівень розвитку професійно-значущих якостей особистості учнів.

Слід зазначити, що не існує єдиних підходів до визначення переліку якостей особистості, які можна віднести до розряду професійно-важливих. Традиційно склалося, що у професійного бухгалтера цінуються такі риси, як відповідальність (бухгалтер несе повну професійну і моральну відповідальність за результатами своєї діяльності), чесність (сумлінне і чесне виконання бухгалтером своїх професійних обов’язків), об’єктивність і незалежність (бухгалтеру за будь-яких обставин слід зберігати об’єктивність і завжди нею керуватися), конфіденційність (бухгалтеру слід оберігати конфіденційну інформацію), порядність, принциповість, комунікабельність, пунктуальність, велика працеспроможність, відповідальність тощо.

Розглянутий у параграфі 1.1 розвиток бухгалтерського обліку і завдань бухгалтера дозволяє нам зробити висновок, що серед сукупності професійно-важливих якостей бухгалтера доцільніше виокремити акуратність, точність, чесність. Тому в своєму дослідженні ми зупинилися на виявленні цих рис особистості.

Як зазначалося вище, перелік професійно-важливих якостей особистості є значно ширшим, проте ми свідомо обмежилися вивченням лише трьох груп з них. По-перше, зміст курсу “Основи бухгалтерського обліку” у процесі його вивчення впливатиме в першу чергу на розвиток з означених якостей, по-друге, спостереження за учнями у процесі їх навчально-практичної діяльності дозволить визначити рівні прояву цих якостей.

Розкриємо зміст цих якостей і критерії оцінки, вважаючи, що високий рівень відповідає постійному прояву даної якості в учні. Середній рівень відповідає ситуаційному вияву даної якості; відсутність або мінімальний прояв даної якості в учні відповідає низькому рівню. Таким чином:

-акуратність – риса, яка характеризує дотримання порядку і точності при виконання будь-якої справи. Критерії оцінки: ретельне, старанне і точне виконання певної роботи – високий рівень; ситуаційний вияв ознаки – середній рівень; систематичне порушення порядку і точності у виконанні роботи – низький рівень;

-точність – суворе, ретельне дотримання необхідних норм, вимог. Критерії оцінки: виконання роботи чи завдання в повній відповідальності з поданим алгоритмом діяльності – високий рівень; здібність виконувати роботу відповідно до певних вимог чи умов виявляється ситуаційно, за підтримки дорослих – середній рівень; відсутність здібності виконувати доручену справу з відповідністю до вимог – низький рівень;

-чесність – властивість людини завжди говорити правду і виконувати свій обов’язок за будь-яких обставин. Критерії оцінки: ретельне виконання своїх обов’язків, самовіддане ставлення до когось або чогось – високий рівень; сумлінне ставлення до праці та чесна поведінка виявляються ситуаційно – середній рівень; уникнення від виконання своїх обов’язків, випадки, коли людина говорить неправду – низький рівень.

Основним методом дослідження особистісних якостей можна вважати педагогічні спостереження за поведінкою учнів в процесі навчання, в першу чергу, їх проявом у навчально-практичній діяльності (ділові ігри, рішення конкретних ситуацій, захист проектів тощо) та анкетування. Слід зазначити,

що, на нашу думку, віднесення згаданих якостей особистості до числа професійно-важливих є умовним, оскільки вони є вагомими і для інших видів практичної діяльності людини.

Для педагогічного оцінювання рівня професійно-важливих якостей учня було використано структурно-компонентний метод педагогічного оцінювання якостей особистості (СКМ), запропонований С.О.Сисоєвою [150].

Для визначення думки експертів під час заповнення експериментальної індивідуальної картки використовували методи інтерв'ювання, анкетування та спостереження. Кількісний аналіз доповнюється якісним.

Кількісно рівень сформованості професійно-важливих якостей учня визначається коефіцієнтом сформованості професійно-важливих якостей ($K_{пв}$).

Введемо такі позначення:

m – кількість показників, які мають високий рівень прояву;

p – кількість показників, які мають середній рівень прояву;

v – кількість показників, які мають рівень прояву нижчий за середній;

n – кількість показників, які мають низький рівень прояву;

Q – загальна кількість показників.

Тоді $Q = m + p + v + n$.

На основі визначення рівнів прояву показників можна вивести коефіцієнт рівня сформованості професійно-важливих якостей учня [150]:

Показники високого рівня беремо з вагою 1, середнього – з вагою $2/3$, нижче за середній – з вагою $1/3$, низького – 0.

Якщо $K_{пв}$ знаходиться між 0 та 0,25, рівень сформованості професійно-важливих якостей вважається низьким; між 0,26 та 0,50 – нижчими за середній; між 0,51 та 0,75 – середнім; між 0,76 та 1 – високим.

У процесі експерименту ми порівнювали різницю у рівнях сформованості зазначених якостей в учнів експериментальних груп ЕГ та контрольних КГ. Аналіз результатів педагогічних спостережень дозволив визначити динаміку змін розвитку професійно-важливих якостей особистості учнів експериментальних і контрольних груп (таблиця 2.3.6).

Дані таблиці 2.3.6. свідчать, що за період проведення педагогічного експерименту відбулися певні позитивні зміни у рівні розвитку окремих якостей особистості учнів як в експериментальних, так і в контрольних групах, але темпи зростання рівня сформованості цих якостей суттєво відрізняються.

Більш високі темпи формування професійно-важливих якостей особистості в експериментальних класах пояснюються впровадженням експериментальної методики. Вона дозволила учням зрозуміти необхідність формування у собі потрібних рис особистості для досягнення більш високих успіхів шляхом самовиховання. Більш високий рівень свідомості та

відповідальності через впровадження методів активного навчання в опануванні курсом зумовив виховання в учня акуратності та точності у роботі.

Проте лише абсолютних та відносних показників недостатньо, щоб визначити, чи є розбіжності в показниках не випадковими. Це обумовлює необхідність перевірки статистичної гіпотези H_0 . У нашому випадку як нульову можна висунути таку гіпотезу: розбіжності між показниками залежать не від впроваджених експериментальних факторів, а від випадкових причин.

Таблиця 2.3.6.

Динаміка розвитку професійно-важливих якостей особистості учнів у процентах

Групи якості особистості , за рівнями	Констатуючий експеримент		Формуючий експеримент	
	Е	К	Е	К
<i>Акуратність</i>				
Високий	14,9	15,1	21,1	17,0
Середній	20,3	21,1	29,1	21,7
Нижче за середній	36,4	35,4	28,6	34,5
Низький	30,4	28,8	21,2	26,8
<i>Точність</i>				
Високий	9,7	8,5	20,0	14,8
Середній	14,0	14,1	30,2	19,8
Нижче за середній	36,1	37,8	26,1	39,3
Низький	41,2	39,6	23,7	26,1
<i>Чесність</i>				
Високий	9,9	8,4	17,2	15,1
Середній	17,3	17,2	22,9	20,0
Нижче за середній	30,7	31,1	30,7	30,1
Низький	43,1	43,3	29,2	34,8

Оскільки ознаки, що наведені в таблиці 2.3.6. можна розглядати як альтернативні (наявність або відсутність прояву достатнього рівня розвитку певної якості особистості), то для обробки результатів доцільно використовувати коефіцієнт кореляції (Φ) на основі альтернативних ознак.

При альтернативних ознаках коефіцієнт кореляції Φ обчислюється за формулою:

де А, В, С, D – окремі частоти системи 4-х полів. (А, С – наявність певної ознаки, у нашому випадку – наявності достатнього рівня розвитку

конкретної якості особистості в учнів експериментальної та контрольної груп, В, D – недостатній рівень розвитку цієї якості в учнів експериментальної та контрольної груп відповідно) [79, С.295-296].

Але оскільки існує декілька інтерпретацій коефіцієнту кореляції, доцільно перевірити нульову гіпотезу χ^2 -тестом, оскільки між ними існує така залежність [79, с.298]:

Значення χ^2_{krit} береться для ступеню свободи, який дорівнює одиниці,

тобто $\chi^2_{\text{krit } 95\%} = 3,84$, а $\chi^2_{\text{krit } 99\%} = 6,63$.

Обчислення значень χ^2 за результатами формуючого експерименту для експериментальних груп ЕГ (табл. 2.3.6.) дозволило одержати такі результати: для такої якості, як акуратність – $\chi^2_{\text{emp}} \approx 6,5$; для точності – $\chi^2_{\text{emp}} \approx 8,29$; для чесності – $\chi^2_{\text{emp}} \approx 4,11$.

Перевірка нульової гіпотези для експериментальних і контрольних груп χ^2 -тестом показала, що на рівні достовірності 95 % її можна відкинути для таких показників, як акуратність і точність. Тобто можна стверджувати, що запропоновані експериментальні фактори позитивно вплинули на розвиток указаних якостей особистості й одержані результати не є випадковими. Але, одержане значення χ^2_{emp} для такої якості особистості, як чесність, лежить поза межами критичних значень χ^2_{krit} , і в цьому випадку відкинути нульову гіпотезу не можна. Тобто встановлено, що запропонована нами експериментальна методика навчання забезпечує статистично достовірне переважає розвитку таких якостей особистості, як акуратність і точність, проте цього не можна стверджувати щодо розвитку такої професійно значущої якості особистості, як чесність. Не зважаючи на те що приріст за період здійснення першого етапу формуючого експерименту кількості учнів з достатнім рівнем розвитку цієї якості в експериментальних групах на 8 % більше ніж у контрольній, це явище може обумовлюватися випадковими причинами, а не впливом експериментальних факторів.

Для визначення рівня сформованості самостійності у роботі ми виходили з того, що самостійність як риса дуже важлива у повсякденній професійній діяльності і тому потребує окремого дослідження. Самостійність, за визначенням В.О.Тюріної, це готовність, тобто здатність і прагнення, учня розв'язати своїми силами на основі вольового зусилля практичне завдання, яке для нього є певною мірою новим або проблемним [165, с.44].

На основі визначення самостійності нами прийняті критерії щодо ступені самостійності учнів при оволодінні професійними поняттями і вміннями: використання допомоги викладача, якість оформлення практичного завдання, складність завдання, правильність виконання. На

основі цих критеріїв і спостереження за учнями виділено і охарактеризовано такі рівні самостійності:

Рівень самостійності	Допомога викладача	Якість оформлення	Складність завдання	Правильність виконання
1.Нульовий	Постійна	Посередня	Просте	Помилки у виборі способу рішення, підрахунках
2.Базовий	Потреба у частих підказках	Можливі виправлення	Типові, нескладні	Помилки у розрахунках, заповненні документів
3.Виконавчий	Дає напрямок до виконання	Без виправлень, охайно	За відомим алгоритмом	Несуттєві помилки
4.Творчий	Видає і перевіряє	Чітко, чисто, без виправлень	Творчі	Без помилок

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи показав наступне. У кінці навчання на основі проведення контрольних робіт, спостережень за їх виконанням і результатами учні контрольних і експериментальних груп виявили розвиток самостійності (відображено у таблиці 2.3.7).

Таблиця 2.3.7

Рівень самостійності учнів у процентах до загальної кількості:

Рівень самостійності	Експериментальна груп	Контрольна група
1.Нульовий	0	0
2.Базовий	0	11,11
3.Виконавчий	69,23	66,67
4.Творчий	30,77	22,22

Результати свідчать, що більшість учнів експериментальної групи можуть виконувати практичні завдання за алгоритмом, а також здатні самостійно вирішувати навчально-практичні завдання, що вимагають творчості та самостійності. Це викликано експериментальною методикою проведення занять: роль вчителя в експериментальних групах має консультативно-інформаційну роль, на відміну від інформаційного перенасичення традиційних методів; постійне вирішення економічних і облікових задач, на відміну від описового і репродуктивного характеру традиційного навчання; більша ступінь самостійності при виконанні домашнього завдання пов'язаного із проектною діяльністю і підготовкою до вирішення проблемних завдань і конкретних ситуацій експериментальної методики.

Таким чином, формуючий педагогічний експеримент передбачав реалізацію умов, що мали забезпечити здійснення експериментальної системи професійної підготовки з “Основ бухгалтерського обліку”. Інакше кажучи, в процесі проведення експерименту навчання учнів

експериментальних класів носило проблемний і систематичний характер. На основі різниці у методиці навчання учнів контрольних і експериментальних класів основам бухгалтерського обліку після закінчення формуючого педагогічного експерименту встановлювалися відмінності у сформованості їх понятійного апарату і професійних вмінь, перевірявся рівень сформованості психологічних якостей.

Аналіз результатів експерименту приводить нас до наступних висновків: доцільно проводити професійну підготовку до бухгалтерського обліку за пропонованою програмою; проведення занять за пропонованою експериментальною методикою підвищує як рівень засвоєння понять і сформованості вмінь, так і формує потрібні професійні якості особистості.

Висновки до 2-го розділу

Теоретичне обґрунтування і експериментальна перевірка методики формування професійних понять, навичок і вмінь в межах даного розділу дозволив зробити наступні висновки:

1. Результати теоретичного аналізу і експериментального дослідження методики професійного навчання бухгалтерському обліку дозволили виділити основні методи і прийоми, що сприяють більш результативному формуванню понять, навичок і вмінь професійної діяльності бухгалтера. Серед методів активізації навчальної діяльності учнів доцільними у підготовці бухгалтерів є розв'язання практичних задач, вирішення практичних і проблемних завдань та конкретних ситуацій, розробка проектів професійної діяльності.

2. В ході проведення формуючого експерименту виділені та обґрунтовані умови застосування методів активізації пізнавальної діяльності учнів у процесу формування професійних понять, навичок і вмінь.

3. Дослідження показало, що роботу старшокласників над проектами професійної діяльності доцільно проводити за визначеним алгоритмом, який складає 7 кроків.

4. Для кількісної оцінки експериментальної перевірки навчальної програми „Основи бухгалтерського обліку” та методики навчання застосовувався компонентний аналіз, результати якого показали доступність і посиленість змісту навчальної програми і результативність експериментальної методики.

5. Експериментальна методика формування понять і вмінь професійної діяльності показало її позитивний вплив як на функціональні, так і на психологічні результати дослідження.

ВИСНОВКИ

Стабілізація і зростання економіки України в останні роки підтверджує правильність орієнтації обраного шляху на ринкові перетворення. Що дає підставу сподіватися на розквіт нашої держави у майбутньому. Велику роль у позитивному зрушенні відіграють освіта і наука, як продуктивні сили суспільного відтворення. Підтвердження цьому знаходимо в історії розвинених країн (Німеччині, Японії, США, Франції тощо). Відомо, що їх поступ до суспільства добробуту починався саме з розвитку системи освіти, зокрема середніх загальноосвітніх закладів.

Передові індустріальні країни мають досить розвинуті системи навчання, професійної підготовки та перепідготовки кадрів, які підтримуються багатим науковим потенціалом. Вчені цих країн часто демонструють свої видатні досягнення, особливо в галузі економіки, комп'ютерної техніки, освоєнні космосу, розробці нових технологій тощо. Виходячи з цього, можна було б стверджувати, що реформування системи освіти і підготовки кадрів у розвинених країнах не настільки має пріоритетне значення у порівнянні з іншими важливими і невідкладними справами, які потребують уваги розробників соціальної політики в умовах жорстких обмежень. Виникає логічне твердження про відкладання розвитку систем загальної і професійної освіти. Але таке рішення на Заході вважають серйозною помилкою. Це викликано появою у 60-х роках минулого століття теорії людського капіталу Бекера (1964 р.). Політикам і економістам стало зрозуміло, що високий рівень освіти і професійної підготовки є надзвичайно важливим фактором економічного розквіту держави.

Останнє твердження знайшло свій доказ у дослідженнях, які проводив Всесвітній банк. У першому розглядалися причини успіху групи країн, що відомі як "Східноазіатські тигри". Високий рівень освіти і професійної підготовки в цих країнах від початкової освіти до наукових досліджень відмічається у дослідженні Всесвітнього банку як один з ключових факторів. Він відрізняє їх від інших схожих країн.

Але окрім економічної конкурентноздатності, існує ще одна важлива причина, яка підкреслює серйозне значення освіти і підготовки кадрів у теперішній час. Відмова від інвестування в освіту викличе пізніше серйозні затрати для держави і окремих осіб, тому що погано освічені люди складають найбільшу частку маси безробітних і тих, що живуть за межею бідності. Таким чином, на них припадає непропорційно велика доля державних соціальних послуг і державних витрат.

Детальний статистичний аналіз по країнам підтверджує зв'язок між заробітною платою і рівнем освіти чоловіків і жінок. Майже у всіх країнах більш високий рівень освіти, звичайно, означає більш високий доход. Ця залежність простежується як в країнах з високими темпами економічного росту, так і в країнах, де доход на душу населення скорочується.

Введення професійної підготовки у середні загальноосвітні заклади України допоможе зміцнити соціальну стабільність та економічне зростання

нашої держави.

Безробіття є наслідком розвитку ринкових відносин і водночас фактором соціальної нестабільності. Її присутність неможливо повністю ліквідувати. В економіці для пояснення цього явища існує поняття природного рівня безробіття. Імовірність поповнити армію безробітних у значній кількості сучасних старшокласників є потенційно дуже великою. Середньою освітою охоплено біля 7 млн. учнів і питома вага випускників дев'ятих класів, які продовжують навчання в 10-11 класах денних загальноосвітніх закладах, зросла і перевищує 72 відсотки. Статистичний аналіз свідчить, що лише приблизно 50 % випускників середніх загальноосвітніх шкіл продовжують навчання у вищих навчальних закладах та професійно-технічних училищах. Якщо до цього додати організаційно-педагогічну причину зменшення або вилучення годин на профільну і професійну підготовку, то стає зрозумілим, чому на сучасному етапі школа випускає більш ніж двохсоттисячну армію безробітних із загальною середньою освітою.

У педагогіці та психології вважається важливим для всебічного розвитку особистості його професійне самовизначення, так само в економічній теорії розглядається економічне самовизначення індивіда.

Сутність економічного самовизначення індивіда полягає в усвідомленому виборі напряму, способу та форм його входження в систему суспільно-економічних відносин і зв'язків. Воно є дієвим вираженням економічної свободи особистості, передусім як власника своєї робочої сили, що є одним із найцінніших видів економічних ресурсів.

Достатніми умовами економічного самовизначення є можливості вільного формування мети економічної діяльності відповідно до особистих інтересів, вільного вибору засобів та шляхів досягнення свідомо поставленої мети, трансформація установок особистості у напрямі вироблення активної позиції як дійсного суб'єкта економічних процесів.

Підтвердженням великих державних витрат від несвоєчасної загальної освіти і професійної підготовки є наступний факт. У багатьох країнах діють державні програми перепідготовки кадрів, але лише в небагатьох випадках вони були оцінені належним чином. Отримані результати неоднорідні. Так, дані по промислово-розвинутих країнам (головним чином по США і Канаді) свідчать, що перепідготовка кадрів може приносити певну користь деяким категоріям робітників і в той же час бути зовсім неефективною для інших груп. Запорукою ефективності програм перепідготовки кадрів і раціонального використання обмежених державних коштів є посилення адресності таких програм, а також ретельний контроль за їх функціонуванням і оцінка результатів.

Отже, стає зрозумілим, що найбільшу ефективність і корисність для переважної більшості молоді матиме отримання професійної підготовки у середній загальноосвітній школі. Далі у професійно-технічних або вищих навчальних закладах. Що, безумовно, залежить від здібностей, потреб і можливостей кожної особистості зокрема.

Прояв модифікації змісту праці у всіх сферах виробництва можна пояснити декількома аспектами.

По-перше, у зміні функцій праці. Проявляється, з одного боку, в тому, що прості функції спеціалізованої праці замінюються комплексом нових, складніших функцій з управління, контролю, програмування автоматизованих систем і роботизованого виробництва товарів і послуг. Різко прискорився процес ротації професій. З іншого боку, відбувається процес спеціалізації деяких складних професій.

По-друге, у зміні змісту поняття “кваліфікація”. У наш час першочергове значення мають не фізична сила та витривалість і навіть не рівень вузькоспеціалізованої підготовки, а знання технологічного процесу, самостійність і усвідомленість дій, здатність до опанування новою інформацією та швидкого переходу до нових видів діяльності.

По-третє, у зростанні економічної ваги соціально-психологічних факторів праці. Так, мотивація діяльності працівника набула ключового значення, визначаючи ефективність господарської діяльності фірм з позицій менеджменту.

Зазначені зміни у змісті праці закріплюють нову роль людини у виробництві, коли воля, ініціативність, творчий підхід до справи, свідома участь в управлінні стають імперативом усього виробничого процесу. Індивідуальність людини стала її найважливішою психологічною і економічною властивостями.

Таким чином дія закону переміни праці стає особливо чутливою в умовах ринкових відносин, де перехід до нового виду діяльності часто відбувається не за бажанням самого працівника, а вимушено.

Отже, розширення переліку професій за рахунок введення професійної підготовки до бухгалтерської діяльності у середніх загальноосвітніх закладах є актуальним питанням.

Одержані в результаті проведеного експерименту дані підтверджують висунуту гіпотезу і дають змогу зробити такі висновки.

Досвід передових країн переконує, що розвинуте виробництво все менше потребує робітників низької кваліфікації, а натомість зростає попит на високоосвічені та висококваліфіковані кадри. Разом з тим знижується попит на робітничі спеціальності, а збільшується на професії сфери обслуговування виробництва і населення (торгівля, транспорт, побутові послуги, туристичний бізнес тощо). Одними з найпотрібніших та престижних стають професії, пов’язані із обліком, управлінням та контролем у господарській діяльності підприємств. Тобто відбувається модифікація змісту праці в усіх сферах виробництва. Вивчення особливостей становлення економічної та освітньої систем України показало, що професійне навчання старшокласників в умовах МНВК за спеціальністю “Бухгалтерський облік” є актуальною і однією з недостатньо розроблених проблем у педагогічній теорії і практиці на сучасному етапі. Вибір саме бухгалтерського обліку викликаний тим, що підлітки охоче обирають професії сфери економіки; розвиток малого і середнього підприємництва вимагає облікових умінь від

кожного підприємця; зростання кількості фінансових послуг потребує від кожної людини елементарних вмінь обліку грошових коштів. Відсутність змісту і методичного забезпечення професійної підготовки з бухгалтерського обліку стримує її впровадження у навчальний процес середніх загальноосвітніх закладів.

Вивчення особливостей і змісту діяльності фахівців бухгалтерського обліку різних галузей народного господарства дало змогу зробити висновок про те, що їх професійна діяльність має свої специфічні функції. Сучасний бухгалтер повинен: володіти знаннями з бухгалтерського обліку, фінансового менеджменту, аналізу фінансової діяльності, економічної теорії, податкового законодавства, мати гарні знання комп'ютерної техніки, вміти спілкуватися з людьми. Йому необхідні такі риси характеру: чесність, порядність, принциповість, комунікабельність, пунктуальність, велика працездатність, відповідальність, самостійність тощо.

Підготовка майбутніх бухгалтерів буде результативною за умови науково обґрунтованого змісту навчання, який би: включав базовий мінімум теоретичних знань та практичних вмінь, що є загальними для бухгалтерів різних сфер виробництва; був структурованим на основі принципу „спіралі”; був побудованим на основі розроблених критеріїв, у яких враховано сутність професійної діяльності бухгалтера і дидактичні принципи трудового навчання, а саме: відповідність змісту основним функціям кваліфікованих бухгалтерів; доступність та посиленість змісту навчального матеріалу розумовим і віковим можливостям учнів; практична спрямованість змісту; міжпредметна та внутрішньопредметна координація змісту навчального матеріалу; взаємозумовленість структури змісту теоретичних відомостей і практичних дій.

Проведене дослідження засвідчує, що, окрім професійного бухгалтера, знання з обліку, які умовно поділяються на елементарні, прикладні та професійні, необхідні майже всім громадянам. Розроблена за результатами дослідження навчальна програма „Основи бухгалтерського обліку” має інваріативну і варіативну складові, що дає можливість середнім загальноосвітнім навчальним закладам вести підготовку бухгалтерів відповідно до запитів розташованих поряд підприємств. Її експериментальна перевірка у навчальному процесі МНВК показала, що зміст теоретичного матеріалу і дібрані практичні заняття є доступними для засвоєння учнями 10-11 класів. Крім того, програма забезпечує реалізацію мети і завдань загальноосвітньої та професійної підготовки учнів.

Професійна підготовка старшокласників з вивчення бухгалтерського обліку в умовах МНВК стане результативнішою, якщо методика формування у старшокласників професійних понять, вмінь і навичок бухгалтерського обліку буде базуватися на запропонованій системі практичних задач і вправ, проблемних завдань і конкретних ситуацій, розробці проектів у професійній діяльності.

На основі теоретичного і експериментального дослідження доведено, що поєднання традиційного навчання з методами активізації навчально-

пізнавальної діяльності учнів суттєво впливає на рівень розвитку професійного інтересу до вибору майбутньої діяльності у сфері фінансового обліку; зростання самостійності у навчальній і практичній діяльності; розвиток низки професійно важливих якостей особистості: акуратність, точність, чесність.

Розроблена і запроваджена методика навчання бухгалтерського обліку пройшла дослідно-експериментальну перевірку. Результати педагогічного експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики викладання курсу “Основи бухгалтерського обліку”, що доводить правильність теоретичних і науково-методичних підходів до їх розробки.

Матеріали даного наукового дослідження характеризують завершений етап роботи, який, однак, не вичерпує всіх аспектів, пов'язаних з проблемою професійної підготовки старшокласників у середніх загальноосвітніх закладах. На нашу думку, потребують подальших досліджень такі питання: розробка методик навчання із застосуванням нових інформаційних технологій; організація професійної підготовки старшокласників за іншими напрямками професійної підготовки учнів 10–11 класів (“Правове забезпечення підприємницької діяльності”, “Фінанси і кредит”, “Маркетинг” тощо); застосування проектної методики навчання при підготовці за іншими напрямками трудової і професійної підготовки учнів 10–11 класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 1998. – 260 с.
2. Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета. - М.: “Экспертное бюро-М”, 1997. - 351 с.
3. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
4. Базовий навчальний план середніх закладів освіти України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. - 1998. - № 5. - С. 4 - 10.
5. Балл Г.А. Теория учебных задач. - М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
6. Барило Н.А. Формирование у учащихся старших классов знаний и умений по экономике сельскохозяйственного производства (на материалах деятельности ученических производственных бригад): Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К.: НИИ педагогики УССР, 1985. – 222 с.
7. Баталов А.А. Профессиональное мышление: философские проблемы: Автореф. дис. ... докт. филос. наук. - Свердловск, 1986. – 45 с.
8. Батура П.М. Профессиональная культура молодежи села: проблемы и перспективы: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. - Минск, 1990. - 24 с.
9. Батышев С.Я., Шапоринский С.А. Основы профессиональной педагогики. – М.: Высшая школа, 1977. – 504 с.
10. Бекбоев И.Б. Научные основы профессионального формирования личности. – Фрунзе, 1989. – 48 с.
11. Беляева А.П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищах: Метод.пособие. – М.: Высшая школа, 1991. – 208 с.
12. Берулова М.Н., Тютюнников Ю.С. Политехническая подготовка учащихся сельских профтехучилищ: Методические рекомендации. – Казань, 1986. – 68 с.
13. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
14. Беспалько В.П., Татур Ю.Г. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов. - М.: Высшая школа, 1989. - 144 с.
15. Білоусько В.С. Етапи та історія розвитку теорії бухгалтерського обліку: Лекція. – Х., 1999. – 15 с.
16. Білуха М.Т. Основи господарського обліку: пос. для середніх шкіл. – К.: Рад.школа, 1964. – 84 с.
17. Блзтва І.Й. Формування у студентів коледжу професійних вмінь і навичок у процесі вивчення предмету „Сільськогосподарські машини”. Дис ...канд.пед.наук: 13.00.01. – К.: Національний аграрний ун-т, 2001. – 196 с.
18. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: Навч. посіб. для студентів екон. спец. - 2-е вид., стер.. — К.: Знання-Прес, 2001. — 312 с.

19. Богоявленский Д.Н., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. - М., Изд-во АПН РСФСР, 1959. – 107 с.
20. Бутинець Ф.Ф. Історія розвитку бухгалтерського обліку: У 2-х кн. – Житомир, 1999.
21. Бутинець Ф.Ф. Теорія бухгалтерського обліку: Част.1 - Житомир: ЖІТІ, 1996. - 236 с.
22. Бухгалтерський облік: нормативна база / Уклад. С.Ільяшенко. – Х.: Фактор, 2001. – 264 с.
23. Вербець В.В. Учнівська молодь: соціальні цінності та установки // Вісник "Педагогіка" . – 2001. - №5. – С.10-12.
24. Вербіло О.Ф. Контекстове навчання облікової спеціальності: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – 166 с.
25. Вербіло О.Ф. Теоретичні основи навчання економічних дисциплін. – К.: Вища школа, 1995. – 167 с.
26. Вишнякова С.М. Профессиональное образование: Словарь. – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
27. Возрастная и педагогическая психология /В.В. Давыдов, Т.В. Драгунова, Л.Б. Иетльсон и др. / Под ред. А.В.Петровского. —М.: МГУ, 1986 . — 303 с.
28. Воителева Г.А. Педагогические условия обучения старшекласников управленческой деятельности в процессе трудовой подготовки: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02. — М., 1994. — 197 с.
29. Войшвилло Е.К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 239 с.
30. Воловик П.М. Теорія ймовірностей і математична статистика в педагогіці. – К.: Вид-во „Радянська школа”, 1969. – 224 с.
31. Выбор методов обучения / Под ред. Ю.К.Бабанского. – М.: Педагогика, 1981. – 176 с.
32. Выбор профессии: тесты и методики / П.Л.Буря, А.В.Казановский. – К.: ИСУ и ЗМ, 1992. – 154 с.
33. Выготский Л.С. Педология подростка. // Собр.соч. в 6-ти т. Т.4. Детская психология / Под ред. А.Б.Эльконина. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
34. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме „Формирование умственных действий и понятий”. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1965. - 50 с.
35. Гетта В.Г. Дидактические основы использования проблемности на уроках трудового обучения: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01. – К.: Киевский государственный педагогический институт им.М.Горького, 1980. – 175 с.
36. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. - М.: Прогресс, 1976. – 495 с.
37. Гончаренко С.У. Методологічні характеристики педагогічного дослідження. – К.: Радянська школа, 1995. – 45 с.
38. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. - К.: Либідь, 1997. - 376 с.

39. Горбатов Д.С. Умения и навыки: о соотношения этих понятий // Педагогика. – 1994. - № 2. С.16-21.
40. Государственный классификатор Украины. Классификатор профессий. ДК 003 - 95. Издание официальное. - К.: Госстандарт Украины, 1995. - 428 с.
41. Грабарь М.И., Краснянская К.А. Применение математической статистики в педагогических исследованиях: Непараметрические методы. – М.: Просвещение, 1977. – 106 с.
42. Грабова Н.М. Теорія бухгалтерського обліку: 2001. - К.: А.С.К., 2001. - 272 с.
43. Гундоров С.О. Развитие аналитического учета // Бухгалтерский учет. – 1992. - № 7. – с.8-11.
44. Гурова Л.Л. Психологический анализ решения задач. - Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1976. – 327 с.
45. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении (логико-психологические проблемы построения учебных предметов). — М.: Педагогика, 1972. – 423 с.
46. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. - М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
47. Денисова А. Карьера без НДС // [www.ancor.ru / labour_market / article / ?iArticleID=307](http://www.ancor.ru/labour_market/article/?iArticleID=307)
48. Державна національна програма “Освіта”. Україна ХХІ століття. - К.: “Райдуга”, 1994. - 62 с.
49. Дидактические закономерности развития профессиональных знаний, умений и навыков у учащихся профтехучилищ в условиях ускорения научно-технического прогресса: Сб.трудов. – Л.: Изд-во ВНИИ профтехобразования, 1990. – 63 с.
50. Дідух В., Левченко Г., Сидоренко В., Терещук Б., Тхоржевський Д. Тезаурус стандарту „Трудового навчання” // Трудова підготовка в закладах освіти. – 1998. - № 1. – С.2-7.
51. Дідух В.О. Політехнічна освіта школярів на факультативних заняттях // Трудова підготовка в закладах освіти України. - 1995. - № 1. - С.41-43.
52. Довідник кваліфікаційних вимог професій працівників. Випуск 1 “Професії працівників, які є загальними для всіх видів економічної діяльності”, розділ 1 “Професії керівників, професіоналів, фахівців та технічних службовців, які є загальними для всіх видів економічної діяльності”. - Краматорськ: Центр продуктивності, 1998. - 237 с.
53. Дрижака В.В. Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02. — К.: Український держ. педагогічний ун- т ім. М.П.Драгоманова, 1997. — 217 с.
54. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Пер. с фр. А.Б. Гофмана. — М.: Канон, 1996. — 430 с.

55. Економіка підприємства: Навч. посіб. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. — К.: Вікар, 2001. — 178 с.
56. Ерецкий М.И. Совершенствование обучения в техникуме: Учеб.-метод. пособие. — М.: Высшая школа, 1987. — 263 с.
57. Жигайло Н.І. Психологічна організація процесу засвоєння підлітками математичних понять: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 — К.: Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України, 2001. — 195 с.
58. Завіновська Г.Т. Економіка праці: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2000. — 198 с.
59. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр “Академия”, 2001. — 208 с.
60. Закатнов Д.О. Підготовка старшокласників до підприємницької діяльності у процес трудового професійного навчання // Проблеми трудового навчання і профорієнтації молоді. Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції “Актуальні проблеми трудової підготовки молоді в умовах переходу до ринкових відносин”. — 3-4 березня 1993 р. — Частина 1. — Рівне: РДПІ, РОІУВ, 1993. — 211 с., С.29-30.
61. Закон України “Про загальну середню освіту” // Освіта України. - 23 червня 1999. - № 25. - С.5-8.
62. Закон України “Про освіту” // Голос України. - 25 квітня 1996. - № 77. - С.8-11.
63. Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16 липня 1999 року // Національні стандарти бухгалтерського обліку в Україні: Закон. Положення. Інструкції: Зб. норм.-прав. актів / Упоряд. Д.О.Горлов, І.В.Шпак. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - 232 с.
64. Ильенков Э.В. Диалектическая логика: Очерки истории и теории. — 2-е изд., доп. — М.: Политиздат, 1984. — 126 с.
65. Ильин Е.П. Умения и навыки: нерешенные вопросы // Вопросы психологии. — 1986. — № 2. — С.138-148.
66. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика. — М.: Просвещение, 1991. — 244 с.
67. Ігнатенко П.Р. Формування професійної спрямованості старшокласників. — К., 1983. — 60 с.
68. Кавецький В. Престижність професій в умовах переходу до ринкових відносин // Трудова підготовка в закладах освіти. - 1998. - № 1. - С. 18-22.
69. Камышанченко Е.Н. Содержание экономического образования школы: Дис...канд. пед. наук: 13.00.01. - Харьков, 1994. — 188 с.
70. Климов Е.А. Психология профессионала: Избр. психол. тр. / Акад. пед. и соц. наук. Моск. психол.-соц. ин-т. — М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 400 с.
71. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студентов вузов. — Ростов н/Д.: Феникс, 1996. — 509 с.

72. Ковальчук Г.О. Формування професійних педагогічних умінь у студентів – майбутніх викладачів економіки: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. — К.: Інститут педагогіки АПН України, 1999. — 216 с.
73. Концепція 12-річної загальної середньої освіти (проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. - 2000. - № 21. - С. 10 – 31.
74. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколієнко.-К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
75. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения. Методологический анализ. – М.: Высшая школа, 1977. – 186 с.
76. Кремень В.В. Освіта і наука України. Шляхи модернізації. (Факти, роздуми, перспективи). — К. : Грамота, 2003. — 216 с.
77. Кудрявцев Т.В. Психология технического мышления. (Процесс и способы решения технических задач). - М.: Педагогика, 1975.-304с.
78. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. – 114 с.
79. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: “Валгус”, 1980. - 334 с.
80. Ла Л. Решение задач как средство экономического образования учащихся // Математика в школе. — 1978. - №4. - С. 56 – 60.
81. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. – М.: Высшая школа, 1991. – 224 с.
82. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 238 с.
83. Лернер И.Я. Процесс обучения и его закономерности. – М.: Знание, 1980. – 96 с.
84. Лешкевич А., Лешкевич В. Економічна гра „Фондова біржа” // Географія та економіка в школі. – 2001. - № 1. – С.31-32.
85. Лихач В.М., Гуревич Р.С. Преемственность содержания трудового обучения и профессиональной подготовки учащихся. – М.: Высшая школа, 1990. – 111 с.
86. Лучко М.Р., Остап'юк М.Я. Історія обліку: Світ та Україна, погляд крізь роки. – Тернопіль: Зорепад, 1998. – 151 с.
87. Лында А.С. Методика трудового обучения. – М.: Просвещение, 1977. – 248 с.
88. Лысенко О.Г. Социально-психологические особенности становления профессиональной направленности старшеклассников. - Автореф. на соиск. наук. степ. канд псих. наук. - К., 1991. - 22 с.
89. Мадзигон В.М. Политехнические основы соединения обучения с производственным трудом школьников: Автореф. дис. ... д-ра пед.наук. – К., 1991. – 48 с.
90. Маздоров В.А. История развития бухгалтерского учета в СССР. – М.: Финансы, 1972. – 320 с.
91. Макаров В.Г. Наглядные пособия по бухгалтерскому учету. – М.: Госстатиздат, 1950. – 76 с.

92. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження. – К.: НДІП, 1990. – 240 с.
93. Малькова Т.Н. Древняя бухгалтерия: какй она была? – М.: Финансы и Статистика, 1995. – 304 с.
94. Мартинюк М.А. Освіта як фактор інтенсифікації суспільного виробництва в перехідній економіці України. Дис... канд.екон.наук. – 08.01.01. – К.: КНЕУ, 1992. – 183 с.
95. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. - М.: Педагогика, 1972. - 208 с.
96. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. М.: Просвещение, 1977. – 240 с.
97. Менчинская Н.А., Моро М.И. Вопросы методики и психологии обучения арифметике в начальных классах. - М.: Знание, 1965. - 149 с.
98. Методика исследования формирования понятий, умений и навыков у учащихся средних профтехучилищ / А.П.Беляева, С.Я.Баев, Л.В. Савельева и др.; Под ред. А.П.Беляевой. – М.: Высш.шк., 1986. – 200 с.
99. Методика формирования трудовых умений и навыков у учащихся 5-7 классов: Пособие для учителей / В.И.Качнев. М.Б.Ханин, Д.А.Кириллов и др.; Под ред. В.И.Качнева. – К.: Радянська школа, 1989. – 144 с.
100. Методологические основы исследований в области педагогики и психологии профессионально-технического образования: Материалы Всесоюзной теоретической конференции / Под общ. ред. действ. чл. АПН СССР С.Я.Батышева. – М., 1975. – 500 с.
101. Милерян Е.А. Психология формирования общетрудовых политехнических умений. – М.: Педагогика, 1973. – 299 с.
102. Михеев В.И. Методика получения и обработки экспериментальных данных в психолого-педагогических исследованиях: Монография. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 84 с.
103. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник для студ. екон. спец. закл. освіти: У 2 ч. / Будаговська С.М., Кілієвич О.І., Луніна І.О. та ін.; За заг. ред. С.Будаговської. — 2-е вид.. — К.: Основи, 2001. — 517 с.
104. Мілерян Є.О. Загальнотрудоі політехнічні вміння та їх формування в учнів. – К.: Знання, 1970. – 47 с.
105. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач. – Киев: Рад. школа, 1983. - 93 с.
106. Моляко В.А. Стратегии решения новых задач в процессе регуляции творческой деятельности//Психологический журнал. - 1995. - Т.16. - №1. - С. 84-90.
107. Мунтян А.В. К познанию рыночной экономики через игру // Школа и производство. – 1991. - № 6. – С.79 – 81.
108. На пути к выбору профессии: Сб. ст. / Под ред. Н.И.Козловой. — СПб.: Образование, 1995. — 65 с. Вимоги до професью (пед, псих ...)
109. Навчальні плани і програми середньої загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням. Облік в сільськогосподарських підприємствах. IX – XI класи. Проект. – К.: Державне

учбово-педагогічне видавництво „Радянська школа”, 1961. – 80 с.

110. Нидлз Б. и др. Принципы бухгалтерского учета / Б.Нидлз, Х. Андерсон, Д.Колдуэл: Пер. с англ./ Под ред. Я.В.Соколова. - 2-е изд. - М.: Финансы и статистика, 1994. - 496 с.

111. Никитин В.В., Рупасов К.А. Определение математических понятий в курсе средней школы: Пос. для уч. – М.: Учпедгиз, 1963. – 152 с.

112. Новацкий Тадеуш. Основы дидактики профессионального обучения. – М.: Высшая школа, 1979. – 112 с.

113. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е.С.Полат, М.Ю.Бухаркина, М.В.Моисеева, А.Е.Петров; Под ред. Е. С.Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 224 с.

114. Общая психология / А.В.Петровский, А.В.Брушлицкий и др.; Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.

115. Общая психология: Учеб. пособие / Под ред. В.В.Богословского и др. — 3-е изд. — М.: Просвещение, 1981. — 312 с.

116. Онищук В.О. Типи, структура і методика уроку в школі. – К.: Радянська школа, 1976. – 159 с.

117. Основи підприємницької діяльності. Навчальний посібник. / Під ред. Д.О.Тхоржевського – К., 1995. – 244 с.

118. Основи професіографії: Навч. посібник / Карпіловська С.Я., Мітельман Р.Й., Синявський В.В. та ін.; Міжрегіон. Акад. упр. персоналом. — К., 1997. — 147 с.

119. Педагогическая энциклопедия: В 3-х т. – М.: Советская энциклопедия, 1966, Т.3. – 880 с.

120. Петровский А.В. Основы педагогики и психологии высшей школы. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 302 с.

121. Платонов К.К., Голубев Г.Г. Психология. – М.: Просвещение, 1976. – 384 с.

122. Платонов К.К., Голубев Г.Г. Психология: Учеб. пос. – М.: Высшая школа, 1977. – 247с.

123. Постанова Кабінету Міністрів України № 348 від 11.03.1999 року „Комплексний план заходів щодо розвитку загальної середньої освіти в 1999-2012 роках” // Офіційний вісник України від 02.04.1999 - 1999 р., № 11, стор. 36.

124. Пратцке Дж.Л. Обучение граждан личному финансовому управлению // Трансформация. - 1996. - Выпуск 7. - № 7-8 (июль-август). - С. 11-12.

125. Пригодій М.А. Початкове професійне навчання в загальноосвітній школі // Трудове навчання. Наук.-метод. вісник № 1. - К.: НЕНЦ, 2002. - с.153 – 154.

126. Про порядок підготовки і запровадження навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів.

127. Програма “Моя економіка” для 8-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. -

2000. - № 17. - С. 14 - 23.

128. Програма “Основи підприємницької діяльності. 8–11 кл.” (Упорядкувачі: В.В.Дрижак, В.Ф.Кузнецова,; Д.О.Тхоржевський та ін. – К., Освіта, - 1993. – 32 с.

129. Програма для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з “Економіки” (1-й варіант) / За ред. І.Ф.Радіонової // Географія та економіка в школі. – 2001. - № 1. – С.11-14.

130. Програма для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з “Економіки” (2-й варіант) / За ред.С.В.Степаненка // Географія та економіка в школі. – 2001. - № 2. – С.6-10.

131. Програма з “Оснoв підприємницької діяльності” для 10–11 класів (автори З.С.Варналій та В.О.Сазоненко) // Географія та економіка в школі. – 2001. - № 2. – С.10-11.

132. Прокопенко И.Ф., Камышанченко Е.Н., Лозовая В.И. Экономическое образование школьников: Учеб. пособие для учителей сред. школ. — Х. : Основа, 1995. — 172 с.

133. Професійна освіта: Словник: Навч.посібник / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г.Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.

134. Профессиограммы и профессиокарты основных профессий. Кн.2 /Под ред.В.В.Ерасова - К., 1995. - 224 с.

135. Профессиональная педагогика / Под ред. С.Я.Батышева. – М.: Ассоциация “Профессиональное образование”, 1999. – 904 с.

136. Пуни А.Ц. Очерки психологии спорта. – М.: Физкультура и спорт , 1959. – 308 с.

137. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічний аспекти). – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 422 с.

138. Решетник П.М. Содержание проблемно-задачной технологии обучения и условия ее реализации: Дис... канд.пед.наук: 13.00.02. – Казань, 1992. – 198 с.

139. Рогозина С.Н. Возникновение двойной бухгалтерии // Бухгалтерский учет. - 1991. - № 6, с.13-16

140. Романова Н.И. Еще раз о курсе “Менеджмент, маркетинг и бухгалтерский учет” // Школа и производство. – 1992. - № 11-12. - С.31-35.

141. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Сост., авт. коммент., послесл. А.В.Брушлинский, К.А.Абульханова-Славская. — СПб.: Питер, 1999. — 705 с.

142. Рувер Раймон де. Как возникла двойная бухгалтерия (Развитие бухгалтерии до Луки Пачиоло (Luca Pacioli) согласно счетным книгам купцов средневековья) / Сокращен. перевод с англ. к. э.н. А.Мухина. - М.: Госфиниздат, 1958. - 67 с.

143. Рузавин Г.И. Методы научного исследования. – М.: Мысль, 1974. – 237 с.

144. Рывок в рыночную экономику. Реформы в Украине: взгляд изнутри/ Под ред. Л.Хоффманна и А.Зиденберга. Пер. с нем. - К.: Изд-во

УАКНП “Феникс”, 1997. - 304 с.

145. Савенков А.П. Принципы разработки учебных программ // Современная школа. – 1999. - № 1-3. – С.93-97.

146. Сасова И.А. Педагогические технологии социально-экономической подготовки школьников // Образование и рынок. - 1998. - №1. - С. 23-26.

147. Сибирская М.П. Педагогические технологии профессиональной подготовки: Учебное пособие. – Санкт-Петербург, 1995. – 80 с.

148. Сидоренко В.К. Професіографічний матеріал. // Трудова підготовка в закладах освіти. - 1997. - № 3. - С.34 - 37.

149. Симонов В.П. Управление учебно-воспитательным процессом в средней школе на основе системного подхода: Автореф. дис. ... д-ра пед.наук . – К., 1991. – 32 с.

150. Сисоева С.О. Педагогічна творчість: Монографія. – Х.–К.: Книжкове видавн. ”Каравела”, 1998. – 150 с.

151. Скакун В.А. Преподавание общетехнических и специальных предметов в средних ПТУ. – М.: Высшая школа, 1987. – 280 с.

152. Скаткин М.М., Краевский В.В. Содержание общего среднего образования: Проблемы и перспективы. – М.: Знание, 1981. – 96 с.

153. Совершенствование содержания образования в школе / Под ред. И.Д.Зверева. – М., 1985. – 272 с.

154. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. - 638 с.

155. Соколова Г.Н. Труд и профессиональная культура (опыт социологического исследования). – Минск: Вышэйшая школа, 1980. – 144 с.

156. Солоненко Н.С. Зміст і методика навчання менеджменту учнів 10 – 11 класів загальноосвітніх шкіл. – Дис... канд.пед.наук 13.00.02. – Тернопіль, 2000. – 225 с.

157. Старченко К.М. Виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудовій діяльності: Автореф.дис...канд.пед.наук: 13.00.01. — К.: Інститут педагогіки, 1994. — 26 с.

158. Стешенко В.В, Тютюнник О.В., Лазаренко Д.А. Изучение основ бухгалтерской деятельности на занятиях трудового обучения //Проблеми трудової і професійної підготовки: Наук.-метод.зб. /Заг.ред.М.Т.Малюта, В.В .Стешенко – Слов’янськ, СДП, 2002. - Вип.6. -152 с.

159. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний. - М.: Изд-во МГУ, 1975. – 343 с.

160. Туташинський В. Стратегія подальшого розвитку освіти та завдання трудової підготовки учнів // Трудове навчання. Наук.-метод. вісник № 1. - К.: НЕНЦ, 2002. - С.14-17

161. Тхоржевский Д.А. Система трудового обучения. - К.: Рад.школа, 1973. – 151 с.

162. Тхоржевский Д.А., Гетта В.Г. Проблемное обучение на уроках трудового обучения. – Мн.: Вышэйшая школа, 1986. – 124 с.

163. Тхоржевський Д.О., Гетта В.Г. Про класифікацію проблемних ситуацій у трудовому навчанні // Методика трудового навчання. – К.: Радянська школа, 1978. - Вип.11. – С. 62 – 68
164. Тхоржевський Д.О.. Про розробку державного стандарту освіти // Трудова підготовка в закладах освіти України. - 1998. - № 3. - С. 2-4.
165. Тюріна В.О. Формування пізнавальної самостійності учнів загальноосвітньої школи: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. — К.: Інститут педагогіки, 1994. — 56 с.
166. Українська Радянська енциклопедія. – К., 1967, Т.7. – 526 с.
167. Усова А.В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
168. Усова А.В., Бобров А.А. Формирование учебных умений и навыков учащихся на уроках физики. – М.: Просвещение, 1988. – 112 с.
169. Фурман А.В Психолого- педагогічна теорія навчальних проблемних ситуацій: Дис... д-ра психол. наук: 19.00.07. — К.: Інститут психології, 1993. — 449 с.
170. Хармон Д.Б. Профессия бухгалтера в американском обществе // Бухгалтерский учет. – 1991. - № 4. – С. 18-20.
171. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство, или Как завести собственное дело и добиться успеха: Вып.1. Предприниматель и предпринимательство: Пер. с англ./ Общ.ред. В.С.Загашвили. - М.: Прогресс, 1992. - 160 с.
172. Цетлин В.С. Доступность и трудность в обучении. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
173. Шеварев П.А. Обобщенные ассоциации в учебной работе школьника. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1959. – 302 с.
174. Шпак О. Т., Падалка О. С., Шепотько В. П. Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису і компетентності: Навч. посібник. — К. : Четверта хвиля, 1998. — 223с.
175. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – 144 с.
176. Энхельберг Е.А. Профессиональная культура инженера в современном обществе: Автореф. дис.... канд. филос. наук. - Томск, 1989.- 20 с.
177. Ястремський О.Г., Гриценко О.І. Основи мікроекономіки: Підручник / [Наук. ред. О.В.Мертенс. — К.: Знання, 1998. — 673 с.
178. Frankston F.M. A simplified approach to financial planning // Journal of Small Business Management, January 1981, p.7-15.
179. Labour Markets and Social Policy in Central and Eastern Europe / Edited by Nicholas Barr. - Oxford University Press, 1994. - p.260
180. Priorities and Strategies for Education. - Washington, D.C., 1995. - p. 201.
181. Vocational and Technical Education and Training. - Washington, D.C., 1991. - p.130.

182. *Workers in an Integrating World.* - Oxford University Press, 1994. - p. 39, p.112.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Програма професійного навчання учнів 10-11 класів “Основи бухгалтерського обліку”

Пояснювальна записка.

Метою трудового навчання за даною програмою є формування в учнів 10-11(12)-х класів знань та умінь по спеціальності “Бухгалтерський облік”.

Завдання курсу:

- поступове засвоєння учнями правових, економічних, організаційних та інших знань, що необхідні у роботі за професією бухгалтера та інших професій у галузі фінансової діяльності та бухгалтерського обліку;
- навчити учнів раціональним методам бухгалтерського обліку, правильному відображенню господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку, проведенню записів до облікових регістрів;
- сформуванню навички використовувати бухгалтерську звітність для аналізу і контролю за діяльністю підприємства;
- прищепити учням навички самостійної роботи, насамперед з літературними джерелами (законодавчими, нормативними, інструкційними тощо), що буде основою їх подальшого професійного росту;
- формування і розвиток таких якостей особистості, як працелюбність, точність, скрупульозність, відповідальність, ініціативність, професійного інтересу до своєї майбутньої діяльності тощо.

Програма має інваріативну та варіативну частини, що дає можливість середньому загальноосвітньому закладу (школі, МНВК тощо) в залежності від наявної бази та оточуючих підприємств ознайомити із особливостями ведення бухгалтерського обліку в потрібних для регіону галузях господарювання.

До переходу старшої школи на 3-х річний термін навчання у 8-9 класах бажано проводити заняття за розділами “Економічні основи підприємницької діяльності”, “Фінансово-кредитне забезпечення підприємницької діяльності”, “Організаційно-правові основи підприємницької діяльності” (Програма “Основи підприємницької діяльності . 8-11 кл” Укладачі: В.В.Дрижак та інші, 2-й варіант).

Для сільських шкіл і МНВК, у яких трудове навчання зорієнтоване на сільськогосподарське виробництво, проведення занять у 8-9 класах можливе за навчальною програмою “Основи фермерської діяльності.8-9 кл.” (розроблена к.п.н. М.П.Тименко, к.п.н. Г.Є.Левченко та О.Г.Горбатюк).

Розділи “Теорія бухгалтерського обліку” та “Основи ведення бухгалтерського обліку” є обов’язковими для засвоєння. Розділ 3 “Особливості ведення бухгалтерського обліку в різних галузях діяльності підприємств “– варіативний. Блок варіативної частини обирається в залежності від наявної бази і кількості годин, що відводиться на трудову підготовку середнім загальноосвітнім закладом. Варіанти змісту блоків приводяться у додатках.

Виробнича практика проводиться на підприємствах різних форм власності і підпорядкування з якими є домовленість навчального закладу.

Заняття проводяться в лекційній формі, у вигляді практичних і семінарських занять, вирішенні проблемних ситуацій та задач, дискусій, обговорень, ділових ігор тощо. Години на семінарські заняття доцільно визначити за рахунок годин, що виділені на теоретичне навчання.

Вчителю при викладені даного курсу необхідно також враховувати зміни, що відбуваються у законодавчій базі бухгалтерського обліку. Йому надається право вносити обґрунтовані зміни в зміст, послідовність вивчення навчального матеріалу і розподілу учбових годин по розділах (темах) в межах загального бюджету часу та за рахунок резерву навчального часу.

Знання та вміння з основ ринкової економіки, основ трудового та цивільного права, охорони праці, комп'ютерної техніки, Конституції України учні отримують при вивченні відповідних предметів у середній загальноосвітній школі.

Тематичне планування навчального матеріалу.

№ п/п	Розділи і теми	Кількість годин		
		Теорет	Практ	Всього
	Вступ	2	—	2
1	Теорія бухгалтерського обліку.	38	32	70
1.1	Загальна характеристика бухгалтерського обліку.	2	—	2
1.2	Предмет і метод бухгалтерського обліку.	5	3	8
1.3	Бухгалтерський баланс.	4	4	8
1.4	Рахунки та подвійний запис.	4	6	10
1.5	Класифікація рахунків.	4	2	6
1.6	Калькуляція і оцінка.	2	2	4
1.7	Інвентаризація.	2	2	4
1.8	Документація бухгалтерського обліку.	6	6	12
1.9	Форми бухгалтерського обліку.	6	4	10
1.10	Основи організації бухгалтерського обліку в Україні.	3	3	6
2	Основи ведення бухгалтерського обліку.	110	100	210
2.1	Облікова політика підприємства.	2	2	4
2.2	Облік основних засобів.	6	4	10
2.3	Облік нематеріальних активів і знос необоротних активів.	4	2	6
2.4	Облік фінансових інвестицій.	2	—	2
2.5	Облік капітальних інвестицій.	2	—	2
2.6	Облік запасів (виробничих, малоцінних та швидкозношуваних).	4	2	6
2.7	Облік витрат виробництва.	4	2	6
2.8	Облік готової продукції та товарів.	2	2	4
2.9	Облік касових операцій та операцій з іншими грошовими коштами.	4	4	8
2.10	Облік грошових коштів на рахунках у банках.	4	4	8
2.11	Види і форми розрахунків. Облік розрахункових операцій.	6	4	10
2.12	Облік власного капіталу та забезпечення зобов'язань.	6	4	10
2.13	Облік довгострокових зобов'язань.	6	4	10
2.14	Облік короткострокових зобов'язань.	4	2	6
2.15	Податкова система України. Облік розрахунків по податках, платежах і страхуванню.	6	6	12
2.16	Облік оплати праці.	4	6	10
2.17	Облік розрахунків з учасниками та інших операцій.	2	2	4
2.18	Облік доходів.	6	4	10
2.19	Облік собівартості реалізації.	4	4	8
2.20	Облік загально виробничих, адміністративних витрат та витрат на збут.	4	4	8
2.21	Облік інших витрат діяльності.	4	2	6
2.22	Облік фінансових результатів.	2	4	6
2.23	Управлінський облік.	2	2	4
2.24	Облік на позабалансових рахунках.	4	2	6
2.25	Бухгалтерська звітна документація.	12	14	26
2.26	Аналіз діяльності підприємства по бухгалтерський звітності.	4	14	18
	Виробнича практика.	—	120	120
	Розділ 3. Ведення бухгалтерського обліку в різних галузях діяльності підприємств.			106
	РАЗОМ:	150*	252*	528

* - години без варіативної частини.

Зміст навчального матеріалу.

Вступ.

Цілі та задачі курсу. Зміст, структура і специфіка занять. Значення вивчення бухгалтерського обліку для організації підприємницької діяльності.

Розділ 1. Теорія бухгалтерського обліку.

1.1. Загальна характеристика бухгалтерського обліку.

Поняття про господарський облік і його роль в управлінні господарською діяльністю. Споживачі облікової інформації. Вимірники, що використовуються в обліку.

Види господарського обліку: оперативний, бухгалтерський, статистичний, їх загальна характеристика і взаємозв'язок. Особливості і завдання бухгалтерського обліку. Структура бухгалтерського обліку: облік фінансовий і управлінський. Поняття податкового обліку.

1.2. Предмет і метод бухгалтерського обліку.

Предмет бухгалтерського обліку. Об'єкт бухгалтерського обліку. Активи, пасиви, власний капітал підприємства. Господарські процеси та господарські операції. Класифікація об'єктів бухгалтерського обліку.

Метод бухгалтерського обліку. Складові частини методу бухгалтерського обліку та їх характеристика.

Практичні заняття:

Проведення групування об'єктів бухгалтерського обліку відповідно до їх класифікації (за складом, розміщенням і джерелами утворення).

1.3. Бухгалтерський баланс.

Поняття про бухгалтерський баланс. Побудова, зміст і структура балансу. Обґрунтування рівності підсумків активу і пасиву балансу. Статті балансу. Групування статей балансу підприємства. Значення бухгалтерського балансу для керівництва підприємства і аналізу їх фінансового стану.

Поняття про господарські операції. Зміни в балансі, що зумовлені господарськими операціями. 4 типи змін у балансі.

Практичні заняття:

Складання балансу на основі даних бухгалтерського обліку про залишки його об'єктів.

1.4. Рахунки та подвійний запис.

Поняття про рахунки бухгалтерського обліку та їх побудову. Рахунки активні, пасивні та активно-пасивні. Дебет і кредит рахунків. Порядок відбиття господарських операцій на рахунках. Обороти і залишки на рахунках, порядок їх визначення. Взаємозв'язок між рахунками і балансом.

Подвійний запис операцій на рахунках, його визначення і обґрунтування. Кореспонденція рахунків. Бухгалтерські проводки – прості і складні. Економічне та контрольне значення методу подвійного запису.

Хронологічний та систематичний запис господарських операцій. Рахунки синтетичного та аналітичного обліку. Взаємозв'язок між синтетичними та аналітичними рахунками.

Узагальнення даних поточного бухгалтерського обліку. Оборотні відомості по синтетичних та аналітичних рахунках.

Практичні заняття:

Відкриття рахунків на основі початкового балансу. Складання кореспонденції рахунків по господарських операціях і відбиття їх у таблиці реєстрації (хронологічний запис). Запис операцій по синтетичних і аналітичних рахунках (синтетичний запис). Підрахунок оборотів і визначення кінцевих залишків по рахунках. Складання оборотних відомостей за даними аналітичних рахунків.

Звірка даних аналітичного і синтетичного обліку.

Складанні балансу.

1.5. Класифікація рахунків.

Поняття про класифікацію рахунків та її призначення. Балансові рахунки: рахунки активів і пасивів підприємства, рахунки власного капіталу. Рахунки господарських процесів. Класифікація рахунків за призначенням і будовою.

План рахунків та його будова.

Практичні заняття:

Вирішення задач по обліку основних господарських операцій з використанням рахунків бухгалтерського обліку.

1.6. Калькуляція і оцінка.

Об'єкт та стаття калькуляції. Види калькуляції. Значення калькуляції. Оцінка господарських засобів та джерел їх утворення.

Практичні заняття:

Задачі на підрахунок собівартості продукції та їх порівняння з плановою. Заповнення статей бухгалтерського обліку.

1.7. Інвентаризація.

Мета та завдання інвентаризації, її види. Відповідальність за проведення інвентаризації. Порівнювальна відомість, інвентарні номери, інвентарні картки, об'єкти інвентаризації. Відображення результатів інвентаризації у обліку.

Практичні заняття:

Складання інвентарних карток, порівнювальних відомостей.

Оприходування надлишків та недостачі на рахунках.

1.8. Документація бухгалтерського обліку.

Поняття про документи, що застосовуються в бухгалтерського обліку, їх значення для правильного ведення обліку.

Класифікація документів. Реквізити документів. Вимоги до складання документів, загальний порядок виправлення помилок у документах.

Бухгалтерська обробка первинних документів. Документообіг і його організація. Значення і порядок зберігання первинних документів.

Поняття про облікові реєстри. Класифікація облікових реєстрів та їх матеріальних носіїв. Правила ведення облікових реєстрів і способи виправлення помилок у облікових реєстрах.

Практичні заняття:

Упорядкування первинних і зведених документів. Перевірка, опрацювання первинних документів. Упорядкування облікових реєстрів. Виправлення помилкових записів у облікових реєстрах.

1.9. Форми бухгалтерського обліку.

Поняття про форму бухгалтерського обліку. Основні форми бухгалтерського обліку, що застосовуються на підприємствах, в організаціях, установах. Автоматизовані форми обліку.

Практичні заняття:

Вирішення задач і заповнення облікових реєстрів по різних формах бухобліку.

1.10. Основи організації бухгалтерського обліку в Україні.

Законодавчо-правова база організації облікової роботи в Україні. Керівництво обліком і звітністю в Україні. Бухгалтерія підприємства, її структура, функції та організація роботи.

Поняття про положення (стандарти) бухгалтерського обліку в Україні (П(С)БО).

Загальне поняття про міжнародні стандарти обліку.

Практичні заняття:

Визначення структури положення (стандарту) бухгалтерського обліку (П(С)БО).

Розділ 2. Основи ведення бухгалтерського обліку.

2.1. Облікова політика підприємства.

Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” про облікову політику. Поняття і зміст облікової політики. Основні фактори визначення облікової політики.

Основні складові облікової політики: суб’єкт, що здійснює облік; обов’язки (відповідальність) бухгалтера; відповідальність керівника; форми бухгалтерського обліку; технологія обробки облікової інформації.

Практичні заняття:

Складання наказу про облікову політику підприємства.

2.2. Облік основних засобів.

Визначення основних понять згідно П(С)БО 7 “Основні засоби”.

Документування господарських операцій з руху основних засобів.

Синтетичний і аналітичний облік основних засобів. Облік переоцінки та руху основних засобів. Облік оренди (лізингу) основних засобів. Інвентаризація основних засобів.

Практичні заняття:

Складання первинних документів з руху основних засобів; відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку та записи операцій в облікові реєстри. Рахунки 10, 11.

2.3. Облік нематеріальних активів і знос необоротних активів.

Визначення основних понять згідно з П(С)БО 8 “Нематеріальні активи”. Документування господарських операцій нематеріальних активів. Облік руху нематеріальних активів. Знос (амортизація) основних засобів і нематеріальних активів.

Облік інших необоротних активів. Поняття інших необоротних активів згідно з П(С)БО 7 “Основні засоби”. Документування господарських операцій необоротних матеріальних активів. Облік інших необоротних активів.

Метод нарахування амортизації (зносу) основних засобів та нематеріальних активів.

Практичні заняття:

Складання первинних документів з руху нематеріальних активів та інших необоротних активів; відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку та записи операцій в облікові регістри.

Складання розрахунку амортизації (зносу) основних засобів, нематеріальних активів. Рахунки 12,13.

2.4. Облік фінансових інвестицій.

Інвестиції: поняття та оцінка згідно з П(С)БО 12 “Фінансові інвестиції”. Облік довгострокових фінансових інвестицій. Рахунок 14.

2.5. Облік капітальних інвестицій.

Поняття капітальних інвестицій. Облік капітальних інвестицій в придбанні (виготовленні) основних засобів. Облік капітальних інвестицій в придбанні (створенні) нематеріальних активів. Рахунок 15.

2.6. Облік запасів (виробничих, малоцінних та швидкозношуваних).

Характеристика (структура і основні поняття) П(С)БО 9 “Запаси”. Поняття запасів та їх значення. Визначення і оцінка запасів. Розкриття інформації про запаси в примітках до фінансової звітності.

Облік виробничих запасів. Порядок видачі довіреностей та контроль за їх використанням. Загальна характеристика рахунків з обліку виробничих запасів. Синтетичний і аналітичний облік виробничих запасів. Метод списання запасів при її вибутті.

Облік оборотних малоцінних та швидкозношуваних предметів (МШП). Поняття та класифікація МШП згідно з П(С)БО 7 “Основні засоби” П(С)БО 9 “Запаси”. Синтетичний і аналітичний облік МШП. Документування господарських операцій з руху МШП.

Метод нарахування зносу з МШП.

Практичні заняття:

Складання документів з руху виробничих запасів. Складання, перевірка та бухгалтерська обробка звітів про рух матеріалів. Записи звітів до регістрів аналітичного обліку.

Складання документів з руху МШП. Відображення операцій на рахунках і записи в регістрах аналітичного обліку. Рахунки 20,22.

2.7. Облік витрат виробництва.

Склад витрат виробництва згідно з П(С)БО 16 “Витрати”. Облік прямих виробничих витрат. Характеристика основних методів калькулювання. Аналітичний облік витрат виробництва.

Облік браку. Облік напівфабрикатів власного виробництва.

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку прямих виробничих витрат і записи в регістри аналітичного обліку. Рахунки 23,24.

2.8. Облік готової продукції та товарів.

Поняття та класифікація готової продукції згідно з П(С)БО 9 “Запаси”. Порядок формування первинної вартості готової продукції. Синтетичний і аналітичний облік готової продукції. Документування господарських операцій, пов’язаних з рухом готової продукції.

Поняття та класифікація товарів згідно з П(С)БО 9 “Запаси”. Порядок формування первинної вартості товарів. Документування господарських операцій, пов’язаних з рухом товарів Синтетичний і аналітичний облік товарів. Інвентаризація запасів.

Практичні заняття:

Складання документів з руху готової продукції. Складання, перевірка та бухгалтерська обробка звітів з руху готової продукції та записи їх до регістрів аналітичного обліку.

Складання документів з руху товарів, продуктів, тари. Складання, перевірка та бухгалтерська обробка звітів з руху товарів, продуктів, тари. Записи звітів до регістрів аналітичного обліку.

Складання інвентаризаційного опису запасів. Рахунки 25, 26, 28.

2.9. Облік та операцій з іншими грошовими коштами.

Основні поняття з обліку касових операцій та інших коштів.

Документування касових операцій та операцій з іншими грошовими коштами . Синтетичний і аналітичний облік грошових коштів. Інвентаризація грошових коштів.

Поняття векселів і поточних фінансових інвестицій згідно з П(С)БО 12 “Фінансові інвестиції”. Документування господарських операцій. Облік операцій з короткостроковими векселями одержаними та поточними фінансовими інвестиціями.

Практичні заняття:

Складання касових ордерів, звітів касира, групувальної відомості, акта перевірки наявності грошових коштів у касі. Записи операцій у реєстри аналітичного обліку.

Відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку операцій з короткостроковими векселями та поточними фінансовими інвестиціями.

Складання, перевірка та бухгалтерська обробка авансових звітів і записи їх до регістрів аналітичного обліку.

Відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку та записи в реєстри аналітичного обліку розрахунків з покупцями та замовниками. Рахунки 30, 33.

2.10. Облік грошових коштів на рахунках у банках

Основні поняття з обліку грошових коштів на рахунках у банках.

Документування господарських операцій за рахунками у банках.

Синтетичний і аналітичний облік операцій за рахунками у банках.

Практичні заняття:

Бухгалтерська обробка виписок за рахунками у банках. Записи до регістрів аналітичного обліку. Рахунок 31.

2.11. Види і форми розрахунків. Облік розрахункових операцій.

Класифікація розрахунків. Облік розрахунків з товарних операцій згідно з П(С)БО 10 “Дебіторська заборгованість”. Облік розрахунків з нетоварних операцій. Облік резервів сумнівних боргів. Облік витрат майбутніх періодів. Метод створення резерву сумнівних боргів.

Відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку та записи до регістрів аналітичного обліку розрахунків з претензій, з відшкодування завданих збитків та з іншими дебіторами. Складання розрахунків з визначення резерву сумнівних боргів і відображення його на рахунках бухгалтерського обліку.

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку витрат майбутніх періодів. Складання розрахунку з їх розподілу та записи до регістрів аналітичного обліку. Рахунки 35, 36, 37, 38, 39.

2.12. Облік власного капіталу та забезпечення зобов'язань.

Капітал та його складові. Облік власного капіталу. Облік при ліквідації підприємства.

Облік забезпечення майбутніх витрат і платежів. Облік цільового фінансування та цільових надходжень. Облік страхових резервів.

Практичні заняття:

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з руху статутного, пайового додаткового, резервного капіталу та записи в регістри аналітичного обліку.

Складання розрахунків із забезпечення майбутніх витрат і платежів, відображення на рахунках бухгалтерського обліку та записи в регістри аналітичного обліку, відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з цільового фінансування та цільових надходжень. Рахунки 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48,49.

5.13. Облік довгострокових зобов'язань.

Характеристика П(С)БО 11 “Зобов'язання”. Облік довгострокових векселів виданих. Облік довгострокових позик. Облік довгострокових зобов'язань з оренди. Облік інших довгострокових зобов'язань.

Практичні заняття:

Відображення на рахунках бухгалтерських операцій з обліку довгострокових векселів виданих, довгострокових позик, довгострокових зобов'язань з оренди та інших зобов'язань. Записи операцій в регістри аналітичного обліку. Рахунки 50, 51, 52, 53,54.

2.14. Облік короткострокових зобов'язань.

Облік поточних зобов'язань з товарних операцій. Основні поняття поточної заборгованості П(С)БО 11 “Зобов'язання”. Синтетичний і аналітичний облік та відображення у звітності. Документування господарських операцій.

Облік поточних зобов'язань з нетоварних операцій. Облік короткострокових кредитів. Облік поточної заборгованості за довгостроковими зобов'язаннями. Облік операцій з короткостроковими векселями виданими.

Практичні заняття:

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з розрахунків з постачальниками та підрядниками, короткострокових кредитів, короткострокових векселів виданих. Рахунки 60, 61, 62, 63.

2.15. Податкова система України. Облік розрахунків по податках, платежах і страхуванню.

Податки. Види податків. Порядок ведення податкового обліку. Відповідальні за формування реєстрів податкового обліку.

Облік розрахунків з податків і платежів ПДВ, податку на прибуток, прибуткового податку, акцизного збору. Облік розрахунків зі страхування: за пенсійним забезпеченням, соціальним страхуванням. Облік розрахунків з інших операцій.

Ведення розрахунків з податків і платежів, розрахунків зі страхування та записи до реєстрів аналітичного обліку, відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку.

Складання розрахунків з обов'язкових відрахувань, відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку. Рахунки 64, 65.

2.16. Облік оплати праці.

Види і форми заробітної плати. Загальні положення розрахунків з оплати праці. Документальне оформлення робочого часу, операцій з оплати праці. Порядок нарахування оплати за дні відпустки, допомоги з тимчасової непрацездатності. Синтетичний і аналітичний облік розрахунків з оплати праці.

Практичні заняття:

Нарахування заробітної плати, допомоги з тимчасової непрацездатності, за дні відпустки.

Проведення записів операцій з нарахування оплати праці та утримання сум на рахунках бухгалтерського обліку і до реєстрів аналітичного обліку. Рахунок 66.

2.17. Облік розрахунків з учасниками та інших операцій.

Облік розрахунків з внесків до статутного капіталу. Облік розрахунків з нарахування та виплати дивідендів учасникам.

Практичні заняття:

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з розрахунків з учасниками (засновниками) та інших операцій.

2.18. Облік доходів.

Формування та облік доходів за видами діяльності. Основні вимоги до визнання, складу та оцінки доходів згідно з П(С)БО 15 "Дохід". Класифікація доходів. Облік доходів від звичайної діяльності. Облік доходів від операційної діяльності. Облік доходів від іншої операційної діяльності. Облік доходів від надзвичайної діяльності.

Практичні заняття:

Відображення операцій з обліку доходів за видами діяльності звичайної (операційної, фінансової, інвестиційної) та надзвичайної на рахунках бухгалтерського обліку.

Записи операцій в реєстри аналітичного обліку. Рахунки 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76.

2.19. Облік собівартості реалізації.

Собівартість реалізації. Формування та облік собівартості реалізованої продукції (товарів, послуг, робіт) і розрахунків з покупцями. Поняття валових доходів. Податковий облік реалізації продукції.

Практичні заняття:

Визначення собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).

Складання кореспонденції рахунків по операціях обліку реалізації готової продукції. Відбиття цих операцій в реєстрах.

2.20. Облік загально виробничих, адміністративних витрат та витрат на збут.

Облік витрат за елементами. Класифікація витрат за елементами згідно з П(С)БО 16 “Витрати”. Облік витрат операційної діяльності на рахунках класу 8. Відображення операційних витрат у фінансовий звітності.

Загальні підходи до формування та обліку витрат діяльності підприємства. Основні вимоги до визнання та оцінки витрат П(С)БО 16 “Витрати”. Облік загально виробничих затрат.

Облік витрат звітного періоду. Поняття витрат звітного періоду. Облік адміністративних витрат. Облік витрат на збут. Облік інших операційних витрат.

Практичні заняття:

Групування витрат за економічними елементами, відображення їх на рахунках бухгалтерського обліку та проведення записів до реєстрів аналітичного обліку.

Відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку та проведення записів у реєстри аналітичного обліку витрат діяльності підприємства. Розподіл і списання загально виробничих витрат. Рахунки 91, 92, 93.

2.21. Облік інших витрат діяльності.

Облік витрат іншої звичайної діяльності та надзвичайних витрат. Облік фінансових витрат. Облік витрат, що виникають у ході інвестиційної діяльності. Облік витрат на запобігання надзвичайним подіям і ліквідацію їх наслідків.

Практичні заняття:

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку витрат іншої звичайної діяльності та витрат від надзвичайної діяльності. Рахунки 94, 95, 96, 97, 98, 99.

2.22. Облік фінансових результатів.

Поняття фінансових результатів і порядок їх формування. Облік фінансових результатів діяльності. Облік використання прибутку підприємства.

Практичні заняття:

Порядок підрахунку прибутків і збитків підприємств.

Відображення операцій у реєстри аналітичного обліку. Рахунки 79, 44

2.23. Управлінський облік.

Поняття управлінського обліку. Мета і завдання управлінського обліку.

Практичні заняття:

Аналіз даних управлінського обліку.

2.24. Облік на позабалансових рахунках.

Необхідність ведення позабалансового обліку. Визначення основних понять. Облік на позабалансових рахунках.

Практичні заняття:

Відображення операцій на рахунках бухгалтерського обліку об'єктів, що не відображаються в балансі підприємств, та проведення записі у реєстри аналітичного обліку.

2.25. Бухгалтерська звітна документація.

Бухгалтерська звітність. Склад. Призначення фінансової звітності та порядок її складання. Характеристика П(С)БО 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, П(С)БО 2 “Баланс”, П(С)БО 6 “Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах”, П(С)БО 20 “Консолідована фінансова звітність”, П(С)БО 4 “Звіт про рух грошових коштів”. Примітки до фінансової звітності згідно з вимогами П(С)БО. Кінцеві роботи перед складанням бухгалтерської звітності.

Практичні заняття:

Складання обігової відомості та балансу підприємства, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал, приміток до нього.

2.26. Аналіз діяльності підприємства по бухгалтерській звітності.

Взаємозв'язок форм звітності та їх загальний аналіз.

Практичні заняття:

Аналіз балансу та обігової відомості, звіту фінансових результатів, звіту про власний капітал, звіту про рух грошових коштів.

Вибір підприємства по результатах аналізу.

Виробнича практика.

Розділ 3. Ведення бухгалтерського обліку в різних галузях діяльності підприємств.

Блок ”Особливості обліку у сфері обслуговування населення”.

Тематичне планування навчального матеріалу.

№ п/п	Розділи і теми	Кількість годин		
		Теорет	Практ	Всього
1.	Особливості обліку в торгівельних організаціях.	28	32	60
2.	Особливості обліку на підприємствах харчування.	8	10	18
3.	Особливості обліку операцій транспорту.	6	6	12
	Профорієнтаційні екскурсії.	2	10	12
	Резерв часу	—	—	4
	Всього:	44	58	106

Зміст навчального матеріалу.

Розділ 1. Особливості обліку в торговельних організаціях.

1.1. Джерела і документальне оформлення надходження товарів і тари до роздрібних підприємств.

Документальне оформлення роздрібного продажу товарів за готівку та в кредит. Документальне оформлення дрібнооптового продажу товарів, відпуску товарів і тари до інших підприємств. Документальне оформлення руху тари і операцій стосовно її повернення.

1.2. Документальне оформлення переоцінки товарів, списання, бою, лому, псування товарів.

1.3. Звітність матеріально відповідальних осіб роздрібних підприємств.

Перевірка, прийняття та бухгалтерське опрацювання звітів матеріально відповідальних осіб. Синтетичний і аналітичний облік товарів, тари і роздрібного товарообігу.

1.4. Облік торговельних націнок.

Розрахунок торговельних націнок на залишок товарів і на реалізовані товари в роздрібній мережі, відображення на бухгалтерських рахунках.

1.5. Інвентаризація товарів і тари на роздрібних підприємствах.

Терміни, порядок проведення та документальне оформлення інвентаризації товарно-матеріальних цінностей. Контроль за якістю проведення інвентаризації. Визначення результатів інвентаризації. Рахунок природних втрат. Особливості виведення результатів інвентаризації тари. Відображення результатів інвентаризації в обліку.

1.6. Документальне оформлення надходження товарів і тари до оптових підприємств.

1.7. Документальне оформлення реалізації, відпуску та іншого вибуття товарів і тари з оптових складів.

1.8. Облік товарів і тари в місцях зберігання.

Звітність матеріально відповідальних осіб оптових підприємств.

1.9. Перевірка, прийняття та бухгалтерське опрацювання звітів про рух товарів і тари.

Особливості відображення в звітах переоцінки товарів.

1.10. Синтетичний облік руху товарів і тари на оптових підприємствах.

1.11. Аналітичний облік товарів, тари і товарообігу на оптових підприємствах.

Організація кількісно-сумового обліку.

1.12. Облік торговельних націнок на оптових підприємствах.

1.13. Інвентаризація товарів і тари.

Порядок проведення та документальне оформлення інвентаризації товарів і тари на оптових складах. Визначення і облік результатів інвентаризації. Відображення операцій з обліку торговельних націнок, проведення записів до облікових реєстрів, складання розрахунку.

Практичні заняття:

Вирішення задач на розрахунок торговельних націнок, природних втрат.

Складання інвентаризаційного опису, розрахунку природних втрат, порівнювальної відомості, відображення в обліку результатів інвентаризації.

Документальне оформлення продажу товарів у роздріб та оптово. Складання актів списання, переоцінки товарів.

Складання порівнювальної відомості.

Відображення на рахунках бухгалтерського обліку продажу товарів, руху тари, результатів інвентаризації.

Складання звіту матеріально відповідальної особи.

Розділ 2. Особливості обліку на підприємствах харчування.

2.1. Загальна характеристика підприємств харчування.

Ціни і націнки на продукти і товари. Калькулювання продажних цін на продукцію власного виробництва.

2.2. Документальне оформлення надходження та відпуску продуктів, товарів і тари на складі (в коморі).

2.3. Звітність завідуючого складу (комірника).

Організація кількісно-сумового обліку продуктів, товарів і тари на складі (в коморі).

2.4. Документальне оформлення операцій кухні, обіднього залу та буфету.

Перевірка, прийняття і опрацювання звітів матеріально відповідальних осіб.

2.5. Синтетичний облік руху продуктів, тари та готової продукції на підприємствах харчування.

2.6. Аналітичний облік руху продуктів, тари та готової продукції на підприємствах харчування.

2.7. Облік торговельних націнок, визначення валового доходу на підприємствах харчування.

2.8. Особливості інвентаризації продуктів, товарів і тари на підприємствах харчування.

Контрольний розрахунок витрат спецій та солі. Визначення, оформлення і облік інвентаризації.

Практичні заняття:

Складання звітів матеріально відповідальних осіб, їх перевірка та бухгалтерське опрацювання.

Запис звітів до облікових реєстрів.

Розділ 3. Особливості обліку операцій транспорту.

3.1. Документальне оформлення роботи транспорту.

3.2. Документальне оформлення і облік пального, запасних частин та інших матеріалів.

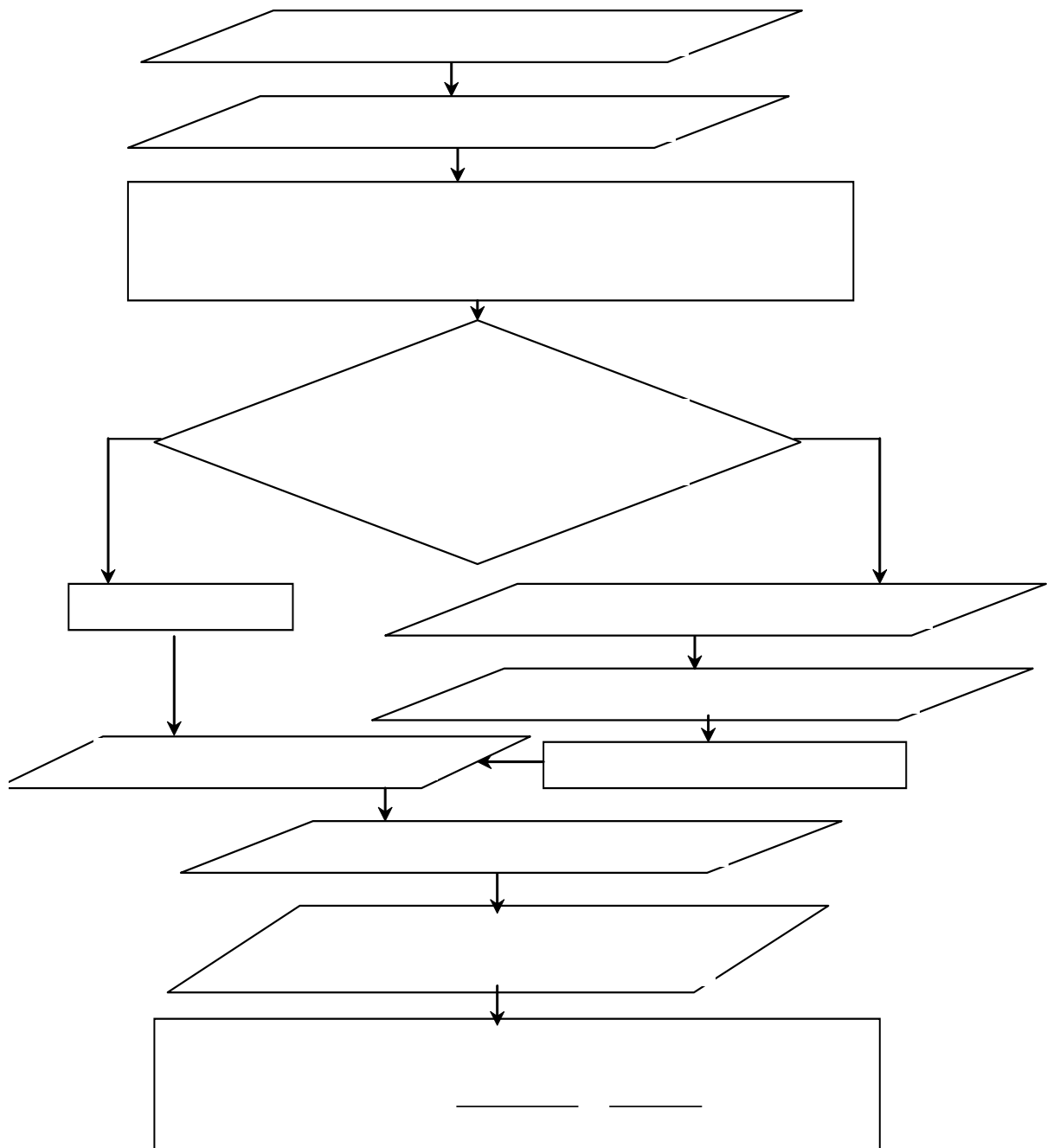
3.3. Облік витрат і доходів з експлуатації транспорту.

3.4. Порядок розподілу та списання витрат транспорту.

Практичні заняття:

Відображення на рахунках операцій з обліку пального, запасних частин та інших матеріалів. Запис до облікових реєстрів витрат та доходів з експлуатації транспорту, визначення результатів роботи транспорту.

Алгоритм підрахунку собівартості товару

Собівартість – грошове відбиття витрат на виробництво та реалізацію товару.

Вибір відповідей на тест №1 робив(ла) _____
(прізвище, ім'я, по-батькові вписується за бажанням)

1. Довго працюючи з цифрами, Ви відчуваєте:

- а) інтерес і заспокійливість;
- б) стомленість і головний біль;
- в) така нудна робота починає мене дратувати.

2. Якщо потрібно підписати відповідальні документи, Ви відчуваєте:

- а) внутрішню турботу і страх;
- б) відсутні будь-які емоції;
- в) зразу не підпишу. Десять раз перечитаю і добре все обміркую, перш ніж підписати.

3. Як Ви реагуєте на дуже часті зміни законодавства і нормативних документів, що стосуються бухгалтерського обліку ?

- а) це дуже ускладнює роботу, і я часто думаю про те, що не погано було б змінити професію;
- б) дуже дратує;
- в) реажую спокійно тому, що нічого не можу змінити.

4. Якби керівник підприємства вимагав від Вас, щоб Ви виділили кошти на заходи, які здаються Вам пустим і непотрібним витрачанням фінансових коштів, то Ви:

- а) намагаюсь переконати керівника, що непотрібно марно витратити кошти. Якщо це не вийде, то буду змушений підкоритися;
- б) беззаперечно виконую його вказівки;
- в) категорично відмовлюсь виконувати необмірковані вказівки. Якщо керівник не зважає на мою думку, то мені залишається звільнитися за власним бажанням.

5. Вам подобається робота з паперами?

- а) так;
- б) не дуже;
- в) ні.

6. Як часто Ви слідкуєте за виходом нових нормативних документів?

- а) регулярно;

- б) час від часу;
- в) мені не вистачає часу за цим слідкувати.

7. Уявіть, що Ви подаєте звіти у податкову інспекцію. Ви відчуваєте:

- а) хвилювання і занепокоєння;
- б) відсутність будь-яких емоцій;
- в) намагатимусь налагодити дружні стосунки із податковим інспектором.

8. Чи зможете Ви працювати 12 годин підряд, сидячи за столом ?

- а) так, якщо це необхідно;
- б) можу, але це не бажано;
- в) у мене не вистачить терпіння.

9. Якби Ви з'ясували, що керівник підприємства хоче втягнути Вас в незаконні фінансові махінації, то Ви:

- а) категорично відмовлюсь від його пропозиції, навіть якщо це загрожує мені звільненням;
- б) прийдеться підкоритися, тому що не хочеться втратити роботу;
- в) тактовно намагаюсь переконати керівника відмовитися від його дій. Якщо це не допоможе, то конфлікту між нами не уникнути.

10. Як Ви думаєте, чи виникає у бухгалтера відчуття, що він помилково недоплатив будь-які податки?

- а) дуже часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

11. Бухгалтерський облік на комп'ютері стає все більш розповсюдженим. Яке Ваше ставлення до цього ?

- а) буду по можливості вивчати бухгалтерський облік на комп'ютері. Чим більше знаєш, тим впевненіше себе відчуваєш;
 - б) буду вивчати бухгалтерський облік на комп'ютері, коли в цьому виникне необхідність;
 - в) це мені не потрібно. Можна працювати тільки з одним папером як і раніше
- .

Вибір відповідей на тест №2 робив(ла) _____

(прізвище, ім'я, по-батькові вписується за бажанням)

1. Чи вважаєте Ви, що світ, який вас оточує, може бути поліпшений:

- а) так;
- б) ні, він і так досить гарний;
- в) так, але лише де в чому;

2. Чи гадаєте Ви, що самі можете брати участь у значних змінах довколишнього світу:

- а) так, у більшості випадків;
- б) ні;
- в) так, у деяких випадках.

3. Чи вважаєте Ви, що деякі з ваших ідей зумовлять значний прогрес у тій сфері діяльності, в якій Ви збираєтесь працюєте:

- а) так;
- б) так, за сприятливих обставин;
- в) лише деякою мірою.

4. Чи вважаєте Ви, що в майбутньому будете відігравати таку важливу роль, що зможете щось принципово змінити:

- а) так, напевно;
- б) це мало ймовірно;
- в) можливо.

5. Коли Ви вирішуєте розпочати якусь справу, чи думаєте, що здійсните своє починання:

- а) так;
- б) часто думаєте, що не зумієте;
- в) так. Часто.

6. Чи відчуваєте Ви бажання зайнятися справою, яку абсолютно не знаєте:

- а) так, невідоме вас приваблює;
- б) не відоме не цікавить;
- в) усе залежить від характеру цієї справи.

7. Вам доводиться займатися незнайомою справою. Чи відчуваєте Ви бажання досягти в ній досконалості:

- а) так;
- б) будете вдоволені тим, чого встигли досягти;
- в) так, але тільки якщо вам це подобається.

8. Якщо справа, яку Ви не знаєте, вам подобається, чи хочете знати про неї все:

- а) так;
- б) ні, Ви хочете навчитися лише найголовнішого;
- в) ні, Ви бажаєте лише задовольнити свою допитливість.

9. Коли Вас спіткає невдача, то:

- а) певний час наполягаєте на своєму, всупереч здоровому глузду;

- б) облишите цю справу (розумієте, що вона не реальна);
- в) продовжуєте робити свою справу, навіть коли стає очевидним, що перешкоди нездоланні.

10. На Вашу думку, професію слід обирати, виходячи з:

- а) своїх можливостей, подальших перспектив для себе;
- б) стабільності, значущості, важливості професії, потреби в ній;
- в) переваг, які вона забезпечує.

11. Чи могли б Ви, мандруючи, легко орієнтуватися в маршруті, яким вже пройшли:

- а) так;
- б) ні, боїтеся збитися з дороги;
- в) так, але тільки там, де місцевість вам сподобалась і запам'яталась.

12. Чи зможе е Ви зразу після якоїсь бесіди пригадати все, про що говорилося:

- а) так, з легкістю;
- б) усе пригадати не зможете;
- в) запам'ятовується лише те, що Вас цікавить.

13. Коли Ви чуєте слово незнайомою вам мовою, то можете повторити його за складами, без помилок, навіть не знаючи його значення:

- а) так, без утруднень;
- б) так, якщо це слово легко запам'ятати;
- в) повторите, але не зовсім правильно.

14. У вільний час Ви волієте:

- а) залишитись наодинці, поміркувати;
- б) перебувати в компанії;
- в) Вам байдуже, чи будете Ви самі, чи в компанії.

15. Ви виконуєте якусь справу. Вирішуєте припинити це заняття лише тоді, коли:

- а) справу завершено вона здається відмінно виконаною;
- б) Ви більш-менш задоволені;
- в) Вам ще не все вдалося зробити;

16. Коли Ви сам (а):

- а) любите мріяти про якісь, навіть, можливо, абстрактні речі;
- б) будь-якою ціною прагнете знайти собі конкретне завдання;
- в) іноді любите помріяти, але про речі, пов'язані з Вашою роботою.

17. Коли якась ідея захоплює Вас, то починаєте думати про неї:

- а) незалежно від того, де і з ким Ви знаходитесь;
- б) Ви можете робити це лише на одинці;
- в) лише там, де буде не дуже галасно.

18. Коли Ви обстоюєте якусь ідею:

- а) можете відмовитися від неї, якщо вислухаєте переконливі аргументи опонентів;
- б) залишитися при свої думці, хоч би які аргументи вислухали;
- в) замініте свою думку, якщо опір виявиться надто сильним.

Варіанти контрольних робіт

Варіант 1

1. Поясніть необхідність ведення підприємцем бухгалтерського обліку.
2. Дайте визначення таким поняттям: “дохід”, “баланс”, “звіт”.
3. Що означає термін “нарахувати амортизацію”.
4. Яка різниця між дебітором і кредитором.
5. Назвіть важливі риси характеру, що необхідні людині для виконання професійної діяльності бухгалтера.

Варіант 2

1. Назвіть і поясніть завдання, які виконує бухгалтер в організації (фірмі, КСП тощо).
2. Дайте визначення таким поняттям: “прибуток”, “амортизація”, “бланк”.
3. Що означає термін “підготувати звіт”.
4. Яка різниця між моральним і фізичним зносом засобів виробництва.
5. Якими знаннями повинен володіти бухгалтер. Відповідь обґрунтуйте.

Анкета старшокласника*(прізвище, ім'я, по-батькові вписується за бажанням)*

1. Мій вік ___ років.
2. Стать чол/жін.
3. Закінчив (ла) 9 / 10 класів.
4. В МНВК вчусь за профілем _____.
5. Свій вибір зроблено тому, що:
 - зможу застосувати отримання знання у подальшій роботі _____;
 - знання з обраного профілю потрібні мені у веденні сімейного господарства;
 - зараз професія _____ дуже модна;
 - професія _____ дає шанс зробити кар'єру;
 - професія _____ має широкий спектр застосування;
 - працюючи _____ зможу заробляти багато грошей;
 - маю нахил до роботи _____;
 - дуже цікавлять тонкощі роботи _____;
 - вибір порадили зробити батьки / друзі / директор МНВК / вчителі в школі / це моя мрія з дитинства / _____;
 - (можлива ще якась причина) _____.
6. Влаштуватися працювати за обраною професією: зможу самостійно / допоможуть батьки (знайомі).
7. Досвід роботи за обраним профілем є / відсутній.
8. Вибором даної спеціальності задоволений / незадоволений.
9. Хотів би отримати також професійну підготовку за профілем _____.
10. Маю/не маю бажання у подальшому отримати вищу освіту за обраним профілем.
Спорідненні професії обраного мною профілю такі: 1. _____; 2. _____; 3. _____; 4. _____; 5. _____.
- Етапи професійного росту обраної мною професії наступні: 1. _____; 2. _____; 3. _____; 4. _____.
11. Для професійного росту з обраної мною профілю потрібні знання і вміння з:
 1. _____; 2. _____; 3. _____; 4. _____;
 5. _____; 6. _____.
12. Отримані знання вибраного профілю у МНВК допоможуть мені працювати _____.
13. Вважаю, що окрім матеріалу, що нам викладають по даному профілю, корисною буде інформація про _____.

Варіанти тестів перевірки знань

Тести по темам “Облік основних засобів” і “Облік нематеріальних активів і знос необоротних активів”

Варіант 1.

1. Основні засоби - це:

- 1.1. матеріальні активи
- 1.2. нематеріальні активи

2. Ліквідаційна вартість за умови, коли переоцінка основних засобів або нематеріальних активів не здійснюється:

- 2.1. більша за первісну вартість об'єкту основних засобів
- 2.2. менша за первісну вартість об'єкту основних засобів

3. Об'єктом амортизації земля:

- 3.1. являється
- 3.2. не являється

4. Нарахування амортизації:

- 4.1. збільшує прибуток підприємства у звітах
- 4.2. зменшує прибуток підприємства у звітах

5. До нематеріальних активів відноситься:

- 5.1. амортизація
- 5.2. транспортні засоби
- 5.3. “ноу-хау”

6. До суми первісної вартості об'єкту основних засобів відноситься:

- 6.1. сума ввізного мита
- 6.2. сума непрямих податків, якщо вони повертаються підприємству
- 6.3. ліквідаційна вартість

7. Нарахування амортизації нематеріального активу починається:

- 7.1. з місяця, що йде перед місяцем, в якому нематеріальний актив став придатним для використання
- 7.2. з початку місяця, в якому нематеріальний актив став придатним для використання
- 7.3. з місяця, що йде після місяця, в якому нематеріальний актив став придатним для використання

8. Нематеріальні активи:

- 8.1. відображаються тільки у звітах підприємства
 8.2. відображаються тільки у примітках до фінансових звітів
 8.3. зараховуються на баланс підприємства

Вибрати кореспондуючі рахунки наступних операцій із таких як:

- 10 - "Основні засоби"
 12 - "Нематеріальні активи"
 20 - "Виробничі запаси"
 30 - "Каса"
 31 - "Рахунки в банках"
 63 - "Розрахунки з постачальниками та підрядниками"
 80 - "Матеріальні витрати"
 83 - "Амортизація"
 93 - "Витрати на збут"
 131 - "Знос основних засобів"
 133 - "Знос нематеріальних активів"
 152 - "Придбання (виготовлення) основних запасів"
 644 - "Податковий кредит"
 976 - "Списання необоротних активів"

9. **Введено в експлуатацію об'єкти основних засобів**
 10. **Здійснено оплату раніше отриманих основних засобів**

Дебет	Кредит

Задача. Підприємство купило верстат вартістю 10 000 грн., який ввели в дію 5 березня 2002 року. Норма амортизації цього верстата 9,6%.

11. Визначте щомісячну суму амортизаційних відрахувань:

- 21.1. 80 грн / місяць
 21.2. 1042 грн / місяць
 21.3. 0,8 %.

12. Визначте суму амортизаційних відрахувань на кінець 2002 року:

- 22.1. 800 грн
 22.2. 720 грн
 22.3. 9378 грн
 22.4. 10420 грн

Додаток Ж (продовження)

Тести по темам “Облік основних засобів” і “Облік нематеріальних активів і знос необоротних активів”

Варіант 2.**1. Нематеріальні активи:**

- 1.1. мають матеріальну форму
- 1.2. не мають матеріальної форми

2. Термін експлуатації об'єкту основних засобів переглядати:

- 2.1. дозволяється
- 2.2. не дозволяється

3. Об'єктом основних засобів земельні ділянки:

- 3.1. являються
- 3.2. не являються

4. Витрати на рекламу нематеріальним активом:

- 4.1. являються
- 4.2. не являються

5. До основних засобів відноситься:

- 5.1. паливо
- 5.2. обладнання
- 5.3. право користування товарним знаком

6. Максимальний термін амортизації нематеріальних активів:

- 6.1. встановлюється підприємством
- 6.2. 10 років
- 6.3. 20 років

7. Нарахування амортизації об'єкта основних засобів здійснюється:

- 7.1. впродовж терміну його корисного використання
- 7.2. впродовж терміну його корисного використання мінус 1 місяць
- 7.3. впродовж терміну його корисного використання плюс 1 місяць

8. Нарахування амортизації закінчується з місяця:

- 8.1. який йде перед місяцем вибуття нематеріального активу
- 8.2. вибуття нематеріального активу
- 8.3. який йде за місяцем вибуття нематеріального активу

Вибрати кореспондуючі рахунки наступних операцій із таких як:
10 - “Основні засоби”

- 12 - "Нематеріальні активи"
- 20 - "Виробничі запаси"
- 30 - "Каса"
- 31 - "Рахунки в банках"
- 63 - "Розрахунки з постачальниками та підрядниками"
- 80 - "Матеріальні витрати"
- 83 - "Амортизація"
- 93 - "Витрати на збут"
- 131 - "Знос основних засобів"
- 133 - "Знос нематеріальних активів"
- 152 - "Придбання (виготовлення) основних запасів"
- 644 - "Податковий кредит"
- 976 - "Списання необоротних активів"

9. Отримано основні засоби

10. Списано залишкову вартість
ліквідованих основних засобів

Дебет	Кредит

Задача. Балансова вартість купленого патенту 12 000 грн. Термін корисного використання - 5 років. Дата прийняття патенту годним до використання - 14.05.2002 рік.

11. Підрахуйте щомісячну суму амортизаційних відрахувань:

- 11.1. 2400 грн
- 11.2. 200 грн
- 11.3. 1000 грн

12. Визначте останній термін (день) нарахування амортизаційних відрахувань даного нематеріального активу:

- 12.1. 01.05.2007 р.
- 12.2. 14.05.2007 р.
- 12.3. 31.05.2007 р.
- 12.4. 01.06.2007 р.